

ОЛЕКСАНДЕР ЛОТОЦЬКИЙ

2
СИМОН

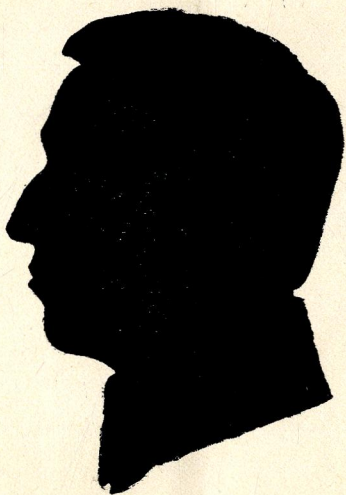
ПЕТЛЮРА

ТЗ 629к/4-8 петля

Дошкати

Cherchez

У відповідальні хвили історії України, — в ті критичні хвили, коли на терезах історії важиться доля українського народу, — з глибин нації повстають особи, що в них наче зосереджується вся її потенціальна сила. Це позначається звичайно в моменти національних революцій, коли з найбільшою яскравістю виявлялися непереривність змагань нації до власного незалежного життя. В наш час тої великої революції на сході Європи, що ми її свідками були, вождем народа, якому доля ввірила провід в державному житті нації, був Симон Петлюра.

I.

Симон Петлюра — живий символ державної незалежності України. В тім його значінні полягає і все життя його, — що було чи підготуванням, чи самим чином в боротьбі за державну долю України, — і причина його трагічної смерти.

З перших хвиль свого свідомого життя Симон Петлюра визначається настроями й працею, що створили його постать, як одну з найвиразніших в історії нашого національно-державного чину. З-за кривавого туману, що навис над трагічною подією його смерти, встає перед очима бадьора постать юнака, який ще в шкільні роки виявляє мужність громадянина-патріота і вже тоді починає пити гірку чашу, що врешті заповнилася його власною кровю. Так починається постійна, безупинна політична його діяльність, на тлі якої з раннього часу визначається його літературна робота як журналіста, як редактора. Природний письменниць-

кий хист сполучається в ньому з сильним темпераментом публіциста - громадянина, з широким кругоглядом політично - громадської думки, з почуттям широкого й глибокого патріотизму. Революція дала широке поле для політичних його здібностей. Він оддається з усією енергією організації українських військових частин. Згромаджує українські військові елементи, скликає військові зїзди і переводить військову адміністрацію, а головне — вдиhaє патріотичний дух в українські військові маси та витворює з них кадри майбутньої армії. В тих обставинах, коли давав вже себе знати розвал російської армії, коли російський тимчасовий уряд ставив найбільші перешкоди для організації українського війська, пристаючи швидче на розвал війська, ніж на його українізацію, — в таких обставинах це була велетенська робота. Навіть стежучи за його роботою в цім напрямі, я все ж був надзвичайно здивований вислідами його праці, коли мені довелося, з доручення Генерального Секретаріату, переводити переговори з останнім російським главноверхом в справі українізації армії: тут мені великою горою документальних даних довели наочно, яку величезну роботу, ще до офіційного порозуміння, довершив тодішній генеральний секретар військових справ Симон Петлюра. Це була його перша практична школа в справах військових.

Стався державний гетьманський переворот на Україні. Петлюра, примушений одійти од військових справ, з звичайною для нього енергією переходить до праці зовсім іншого характеру — до ділянки господарської діяльності. Він стає на чолі київського губерніяльного земства, що скоро об'єднує в одній організації інші українські земства та набуває велике значіння чинника не лише господарського, але й громадського, політичного. Популярність, авторитет, впливи Симона Петлюри стають остільки небезпечні, що його визнано за потрібне ізолювати, — арештовано.

Але він користався такою популярністю та довір-

рям в народніх масах, що коли став на чолі армії, утвореної за два-три тижні, то це вирішило перемогу Директорії УНР. З цього часу назавжди остається Головним Отаманом українського війська, що вперше в історії вшанувало його цим титулом, і його популярність в армії все більше зростає. Становище молодой держави в тяжких обставинах часу по великій війні та у власній безнастанній війні на кілька фронтів стає критичним, і на Симона Петлюру спадає найбільший тягар — загальне керівництво державними справами на становищі Голови Директорії УНР. Організація відповідного державного апарату, пристосування законодавства до нових умов, що були такі одмінні від попередніх, установлення норм правильної внутрішньої політики в дезорганізованій військовими подіями країні, а зокрема безнастанна боротьба з жидівськими погромами та організація армії — це лише головніші моменти тої відповідальної праці, що припадала на Голову Держави. Тяжкі зовнішні умови понижували можливість нашої боротьби, і врешті висліди тої боротьби, після трагічних військових подій на Україні, примусили уряд Симона Петлюри перейти на чужу територію, щоб урятувати армію, державний апарат та значні кадри політичної еміграції.

Не буду спинятися на хресному шляху Голови Української Держави в умовах еміграції. Становище кожного з нас, емігрантів, не легке. Але безконечно тяжке було становище того, хто представляв у своїй особі все лихо цілої емігранської маси та разом розривав своє серце тяжкими думами про окуповану батьківщину. Але в тому тяжкому становищі на протязі 6 років величчя постать Симона Петлюри стоїть перед нами, як міцна скеля серед бурхливих хвиль емігранських настроїв. Кругом його хвилює й миниться емігранське море. Забувалося часом, що такий результат, як незалежна держава, здобувається в вогні й бурі довгої боротьби, що в процесі тої боротьби бувають і щасливі припливи та нещасливі відпливи. Бувало, що

замість мужньо видержати черговий удар долі, малодушно шукалося винуватого та вину складалося на того, хто, серед звичайної емігранської атмосфери безвідповідальности, раз взявши до рук стерно державного проводу, мав мужність непохитно держати його за всіх обставин. Нема що й казати, який натиск безмірної злости скеровано було на нього з боку наших ворогів, — той натиск скінчився врешті ганебним злочином 25 травня 1926 року.

II.

Державні противники наші на еміграції навіть по його смерті вживають до його чину приzirливе прізвисько „петлюрівщина”. Вони тим прізвиськом хочуть зневажити, зводячи до особистого виступу, увесь широкий національний наш рух, що простує до утворення незалежної української держави.

На людей розважливих все те не могло впливати. „Усе бувало”. Не так ще давно противники наші прищиплювали нам з тих самих мотивів так само приzirливе прізвисько „мазепинства”, але люди державної ідеї вважали його за почесне; і ми дожили, що на історичній Софійській площі у Києві урочисто правилися вселюдні панихиди за гетьмана Івана Мазепу, як за представника ідеї української державної незалежності. Того ж діждалися ми й що-до „петлюрівщини”. Вся та ворожа акція не була в силі позбавити імя Симона Петлюри того блиску, яким воно користується на поневоленій Україні, і тої заслуженої поваги та високого авторитету, якими користується воно у більшості української еміграції, що здала собі справу з своїх державних змагань.

Ще жива пам'ять про Симона Петлюру, — ще кровоточить рана його смерті в душах українських. Історія ще не дала свого остаточного вироку, — Симон Петлюра, навіть небіжчик, надто ще свіжий матеріал для неї, тим більше, що чин його й тепер продовжується в лінії його ідейного запові-

ту; але й для нас, сучасників Симона Петлюри, не виникає сумніву, що ім'я його не можна стерти з визначніших сторінок історії України та що займе воно на тих сторінках почесне місце.

Згадана свіжа сучасність, так би мовити — текучість, Симона Петлюри, дуже утруднює оцінку його діяльності та питомої ваги його особи в подіях останніх двох десятиліть літ. Не закінчилася ще боротьба за ті ідеали, що їх втіленням був Небіжчик, і хто ще знає, чи пройшла та боротьба свої найгостріші кроки; це стримує сучасного дослідувача, щоб не торкатися деяких важливих сторін його діяльності, що взагалі не можуть висвітлюватися в процесі їх переведення. Мимоволі доводиться зазначати лише загальні лінії державного проводу, обмежитись лише тим, що в нинішніх обставинах може бути приступним для загального відома, та ширше використовувати матеріял друкований або взагалі так чи інак вже оголошений. Технічною перешкодою стає сама неприступність більшості — і найбільш цінного, документального — матеріялу в нинішніх умовах нашого життя й брак дослідної праці на основі такого матеріялу. Та по-за всім тим маємо обов'язок висвітлити державну діяльність Симона Петлюри бодай в умовах сучасної можливості, в глибокій певності, що відношення ідей його в пам'яті сучасників стає новим ферментом дальшої непереривності „чину Симона Петлюри” *).

III.

Основна думка, що проймає весь національно-громадський світогляд Симона Петлюри, освітлює і зв'язує всі окремі сторони того світогляду в одну органічну цілість, це — ідея української державної незалежності. Це альфа і омега і теоретичних міркувань його, і практичних його змагань. З цієї ідеї він зав-

*) Вважаю за свій обов'язок принести глибоку подяку А. М. Лівіцькому та Р. С. Смалю-Стоцькому за ласкавий дозвіл переглянути деякі листи Небіжчика.

ше й в усіх справах виходив, і до неї зводилась вся його діяльність. Симон Петлюра це справдішне втілення ідеї української державної незалежності, — остільки безсумнівне, яскраве, що в цьому факті криються причини і надзвичайної, глибокої, навіть якоїсь містичної популярності його серед народніх мас, що свідомо чи підсвідомо відчували справжнє значіння тої ідеї, і так само причини глибокої ненависти до самого його імені з боку всіх тих елементів, своїх і чужих, що їх об'єднує негачія справи української державної незалежності. „Петлюрівщина“, цей термін, винайдений ворогами нашої державної справи, має глибокі речеві підстави й тривалу будучину — аж до здійснення петлюрівського ідеалу. Не помиляючись, можна гадати, що коли епітет „мазепинство“ вдержався цілих двісті літ, то назва „петлюрівщина“ в устах ворогів нашої державності не зникне й тоді, коли справа нашої державної незалежності, так високо піднесена Симоном Петлюрою, стане фактичною й безперечною дійсністю, аж поки справу української незалежності вороги наші не лише як самий факт приймуть, але й ідейно засвоять.

Діяльність Симона Петлюри в державній ділянці була чинним проявом його засадничих ідейних міркувань, його державної ідеології. Думка його в цьому напрямі дуже ясна й рішуча; переконання, що він ним перейнявся, не викликає з тим найменшого сумніву ні вагання і займає його увагу лише технікою, доцільністю способів переведення в життя незаперечної ідеї. „В українську державність ми віруємо, українську державність ми ісповідуємо, — каже Симон Петлюра, — в її неминучості ми переконані. Для нас вона є до певної міри живою реальністю, бо ідею її ми носимо в серці, бо її духом, потребами овіяне все життя. Ще не затих гуркіт „рідних гармат“ недавньої боротьби за нашу державність, ще не засохла свята кров, пролита мучениками й лицарями її, ще не розвіявся той дух боротьби, що піднімав вірних синів

нації на велике діло й поведе ще знову їх за собою, щоби допровадити до кінця розпочатий віками національний чин. Дух цієї боротьби овіває націю і нас, частину її, що перебуває на чужині та згідно з законом розподілу національних сил працює в органічній єдності з нею для звільнення отчизни. Ми занадто живо відчуваємо цей дух боротьби, щоби перейти до порядку дня над засобами найдоцільнішими для успішного її закінчення; ми занадто шануємо ціну крові, яку пролили наші незабутні і яка без перестанку до наших днів летиться на Україні, щоби не схилитися перед їхніми могилами й не додержати тих заповітів, що їх вони перед своєю смертю або фактом самої смерті — найбільшої жертви для отчизни—переказали нам" („Тризуб", ч. I). Жертвам крові, що виявляли найбільшу самопосвяту та відданість державній ідеї, Симон Петлюра надає першорядне значення в процесі досягнення ідеалу державної незалежності. „Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кровю. Нашої — так само. Кровю чужою і своєю. Ворожою і рідною. Кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчості, всього того, що нація і свідомо і ірраціонально використовує для ствердження свого права на державне життя. Кров, пролита для цієї величної мети, не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації, все відіграватиме ролю непокоючого, тривожного ферменту, що нагадує про нескінчене і кличе на продовження розпочатого"... „Хай свято сьогоднішнє, — каже він з приводу річниці святкування 22 січня 1918 року, — навчить нас шанувати пам'ять полеглих і бережно плекати традиції боротьби за українську державність, такі чисті і проречисті, такі ушляхотнюючі, бо й оправдані й окроплені святою кровю найкращих синів нації... З цим чуттям завжди переживаю я наше свято державности. Воно все зв'язується у мене з дорогими — незабутніми образами тих, хто дав нам право його святкувати, подібно до того, як величаві ме-

люді нашого гимну, що в цей день здаються особливо урочистими, а слова обов'язуючими, — всезливаються з передсмертними стогнаннями тих, чий дух тоді тільки повірить в ширість і поважність нашого святкування, коли ми не словами — співами, а ділами докажемо нашу моральну вартість бути достойними свята. Хай же в цей день ми глибше як коли відчуваємо велику вагу передсмертних заповітів наших лицарів!" („Тризуб", ч. 15).

Основи української державної незалежності бачить Симон Петлюра як у тій свідомості нації, що стала спадщиною традицій минулого, так і в реальних потребах сучасного життя українського народу. „Дорогою вона є для нас — та державність українська і по спогадах історичних, і тими забезпеченнями, що їх вона може одна тільки дати для вільного та всебічного розвитку генія українського" („Тризуб" ч. I). Традиція державности, на переконання Симона Петлюри, не вмирає, відроджується, відживляє нові змагання до власного незалежного життя і стає запорукою коначного їх доконання. „Коли ідеал наш ще не досягнено, — каже він, — то це ще не означає неможливості його досягнення. Ясно ж, що акт 22 січня 1918 р. повстав ні з чого іншого, як із почуття нації воскресити традиції минулого нашого життя й волі од нині жити самостійно. Коли ж наші традиції в минулому переривалися Переяславським трактатом, так вони знаходили своє, хоч часове, воскресення в часи Дорошенка, в часи Мазепи і нарешті ясно знов повстали вже в наші часи. А разом з цим воскресенням — колосальні процеси „віднайдення себе", поставлення себе, так мовити, на певне місце в „часі і просторі", розвинення всіх галузів нашого власного економічного, політичного й духового життя — розпочалися, і свідком цих процесів не тільки ми, але й Європа" („Тризуб", ч. 4).

Традиції минулого стають внутрішнім духовим стимулом для осягнення тих завдань, що стоять перед справжніми потребами сучасних і дальших поколінь

нації. Тільки в умовах власної державности можуть знайти задоволення ті потреби, тільки в цих умовах національний геній може досягти всебічного розвитку. „Пригнічений в своєму виявленні на протязі віків низкою несприятливих географічних і міжнародніх обставин, він всеж схоронив у собі величезні творчі можливості, перед якими безсилями показали себе зовнішні сили чужого насильства. Нація, що має в собі ці можливості, не може не здійснити свого ідеалу державного і не може не виконати своєї історичної ролі для людства. Вірячи в її сили, відчуваючи їх в собі, ми з певністю і на майбутнє її дивимосся. Україна, як Самостійна Держава, стане реальністю як в житті народу нашого, так і перед широким світом. Вона має для цього потрібні дані. І сьогодні вона могла б уже бути тим, чим неминуче буде завтра, коли б творчі державні змагання її народу „вчора” не були затримані в своєму закінченні насильством історичного ворога та збігом несприятливих міжнародніх обставин” („Тризуб”, ч. I).

Глибокі ідеологічні та життєві стимули народніх змагань до державної незалежности стають порукою непереможности тих змагань. „Ці змагання, — глибоко переконаний Симон Петлюра, — лише стримано, — тільки ж не вбито. Їх живе джерело розлилось по артеріях національного організму і свою живучу і животворну функцію провадить, набираючи в цьому процесі нових сил і шукаючи нових шляхів для осягнення нацією її державної мети. Пройде для цього потрібний час, минуть строки підготовчої праці, — мета буде осягнена” (Там таки). Все це логічно приводить до неможливости зрікатись найдорожчих ідеалів, найжиттєвіших інтересів нації. „Логіка розвитку національного руху на Україні веде до повторення військових подій 1918—1920 рр. Ми хотіли би, щоби неминучість їх була засвоєна ширшими кругами громадянства, як і той факт, що цей конфлікт матиме місце незалежно від форми влади в Росії. Всі вони для нас мають

однакову вагу, бо однаково не миряться з існуванням державної незалежності України і однаково будуть боротися проти неї і з нею, як політичними, так і мілітарними засобами. Між царською Росією і сучасною комуністичною для нас немає різниці, бо обидві вони уявляють собою тільки різні форми московської деспотії та імперіялізму. Ідеал державності української не може бути втиснутий в вузькі межі федерації, конфедерації, тим більше автономії, ні з Росією, ні з ким би то не було". (Там таки).

Це було глибоке переконання, що його твердо й неухильно переводив Симон Петлюра в усій своїй чинності не лише публічній, що нею позначилися національно-державні змагання наші за останні десятиліття, але й послідовно додержував і в усіх приватних відносинах своїх. В листі до б. Голови Ради Міністрів А. М. Лівіцького він переказує свою розмову з чужинцями, що належали до одної з лімітрофних держав. Вони в засаді сприятливо ставились до української державної незалежності, лише висловлювали деякі свої сумніви, винесені з розмов із росіянами. Росіяни впевняли їх, що федерація цілком задовольнить Україну, бо населення має симпатію до „Петлюри і його програми" тільки тепер; що ж до дальшого то самостійницькі змагання українського народу, — переказували вони, — можна буде паралізувати, „знищивши Петлюрівщину" розумними засобами демократичного характеру, „разом, звичайно, з Петлюрою". Отже, — ставили вони питання, — чи український народ матиме стільки характеру, державної карності, щоби витримати федераційні заходи Москви і не піддатись під вплив останніх? „Мені прийшлося одповісти, — пише він, — що „Петлюру", коли ходе не про особу, не так легко знищити, як думають росіяни, і спинити природній розвиток національної свідомости провокаційними заходами федерації ледве чи пощасть росіянам. Як реальний політик, я знаю, що

в остаточному моменті справа федерації чи „самостійності” України вирішуватись буде підрахунком організованих сил нашої нації, як політичних, так і військових. Коли це питання буде вирішуватися за мого життя і за моєю чинною участю, то я все робитиму, щоб к цьому моменту українська армія мала десятки тисяч гармат і сотні тисяч рушниць. Маючи це знаряддя в руках, навіть українські соціалісти інакше розмовлятимуть з своїми „дорогими камратами” — росіянами із II Інтернаціоналу. Коли ж у проводирів українського народу в рішачий момент не буде технічних засобів, тоді як такими володітимуть росіяни, то в цих умовах, звичайно, Україну можуть силою зфедералізувати”. Але на цей випадок відповів С. Петлюра, що такий висновок швидко дав би себе відчуті й усім лімітрофним державам, — їм так само загрожувала б „приємність і перспектива федерації”, а це знову привело б до спільних зусиль їх порвати федеративні кайдани поновленої тюрми народів (лист С. Петлюри до А. Лівичького, 16.V.1926 р.).

IV.

Коли мова йде про національно-державну ідеологію Симона Петлюри, не можна обминути тих ідей його, що торкалися постулату соборності й зволікали на нього гіркий одіум з боку земляків, які належали до територій по-за радянською Україною. Справа ця, болюча в сучасних ненормальних умовах життя українських меншостей, ще більше дражливості набрала в гострому трактуванні її з боку як представників цих меншостей, так і представників деяких великоукраїнських політичних угруповань, що використовують її й досі, як демагогічний засіб політичної боротьби. Тенденційність з боку опозиційної критики полягала й полягає в тому, що Симонові Петлюрі за своєю свідомо-добровільне зречення певних укра-

їнських територій, в припущенні фактичної можливості їх задержання в цілокупності всієї української землі-держави. Нинішня стадія нашої державної справи, коли не посідаємо й мінімального шматка державно-незалежної української території (коли не оперувати з фікціями большевицької незалежності), здавалося б, руйнує в основі всі такі припущення й логічні з них висновки та, навпаки, приводить до висновків більш реального значіння; але ця логіка фактів мало впливає в певних умовах, і це викликало Симона Петлюру на з'ясування своєї дійсної позиції в так званій справі соборности, — кажемо „так званій” тому, що, визнаючи всю велику вагу постуляту соборности, не можемо погодитись з деякими сучасними формами його викривлення.

Засаднича думка Симона Петлюри в цьому питанні та, що основою української державної незалежності, тою підставою, на якій вона мусить зродитися і для дальшого процесу опертися, єсть основна територія басейну Дніпра, так звана в останні часи Наддніпрянська чи Велика Україна, що історично була базою нашої державности. „Ми стоїмо на тому, — каже він, — що тут, на Великій Україні, зріють події загально-національного масштабу... Ось через що, стоячи на ґрунті соборности, ми вважаємо, що найпростішим шляхом до неї є шлях тих можливостей, які при даній зовнішній і внутрішній ситуації надаються до здійснення. Заявляючи себе прихильниками реальної політики в справах одбудування нашої держави, ми будемо дбати про належну оцінку кожного з тих внутрішніх чи зовнішніх чинників, які можуть бути корисними в її змаганнях до державної самостійности. Ми залишаємо охоче й наперед фразеологію національного максималізму тим, хто має до неї нахил, бо ніколи ні одна нація в світі не доходила до своєї мети тим шляхом; натомість ми дбатимемо про здійснення українським громадянством тої „чорної“, колосальної своїм масштабом праці, яку воно повинно перепрова-

дити в сучасні переходові і переломові періоди нашої історії" („Тризуб", ч. 1).

Це саме питання виразно сформулює Симон Петлюра в листі до українського посла в Швейцарії М. Василька з дня 3. XI. 1920 р. „Моя орієнтація, — пише він, — з приводу неї, п. После, читав і чув кілька версій. Деякі з них просто сміхотворні. Аби Ви напевно знали правду в цій справі, я повинен сказати, що жадної орієнтації, крім українсько-державної, у мене не було і не буде. В житті держави, надто такої, що в муках тяжких своє життя виборює, можуть бути моменти, якими тимчасово зазначається характер її реальних відносин до інших держав. Я не буду ні поясняти вам, ні конкретизувати потреби наших сьогоднішніх відносин, бо причини їх та підстави цілком зрозумілі і на даному етапові нашої державности були і є неминучі. Я ніколи не був максималістом в територіяльних питаннях, бо вважаю таку позицію ілюзорною і, при даному відношенні внутрішніх сил на Україні, просто злочинною... Хай політичні фантасти за це мене болотом окидають і агітацію провадять, — я знаю, що той шлях, на якому я стою, скорше до цілі приводить і, замість мрій, тверді підвалини в будівлю держави підведе”.

V.

Ці свої засадничі висліди Симон Петлюра уґрунтовує доказами життєвого значіння в сучасних обставинах. „На сьогодні, — пише він, — українське громадянство може ставити для діяльності своєї тільки ті завдання, які воно в силі поконати. Підрахунок наших сил і організаційних засобів каже нам, що територіяльно-максималістичні гасла ні сьогодні, ні в умовах нової боротьби з большевиками не можуть бути зреалізовані, а через це в основу політичної діяль-

Львівська державна
наукова бібліотека

вс.

3402

27-254
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

ности українського громадянства в справі кордонів України повинен бути покладений реальний програм можливих досягнень... Життя і досвід мусять нас навчити чуттю дійсності і неперебільшуванню власних сил. „Обняти необятне”—Україна, після років чужої виснажуючої окупації і господарчої руїни, не буде в стані і обмежитися реалізацією свого державного ідеалу на території, доступній її адміністративному опанованню, не наражаючись на зайву боротьбу і конфлікти за частини своїх етнографічних земель, що в результаті революційних подій попали під владу сусідніх держав. Коли б боротьба за ці землі була допущена, при тих умовах, про які йде мова, то здійснення ідеалів української державности, беручи на увагу і внутрішні національно-українські відносини і зовнішню ситуацію, кінчилося б новим розбиттям національних сил і новою неудачею: вона ще на кілька десятиліть відкинула б здійснення ідеалу української державности. В зв'язку з цим в загально-національній політиці українського народу часткові інтереси окремих його земель та областей повинні бути підпорядковані інтересам Великої Наддніпрянської України, а на боротьбу з московською небезпечкою повинно звернути головну і виключну увагу. Шлях до української держави стелиться через Київ, а перші цеглини будівлі теж закладаються на київських горах. Ця основна лінія національної політики й оцей основний постулат національно-державного програму не повинні ні заплутуватися, ні ускладнятися льокальними інтересами, бо останні мають значіння другорядне і можуть бути полагождені тільки тоді, коли в столиці України сидітиме свій національний уряд. Льогічним висновком з такої концепції української державности буде покінчення з українським політичним дуалізмом, який лише призводить до розєднаности національних сил і спричиняється до утворення „розбитого корита” на ґрунті нездійснених державних замірів”. До такого висновку приводять

приклади повстання інших національних держав. „Таким шляхом можливих осягнень, при даній політичній ситуації як внутрішній, так і зовнішній, йшла Італія, Румунія, Сербія. Цим тільки шляхом і Україна свій ідеал державний здійснити може. А особливо тепер, коли деякі з сусідів її закінчили свою консолідаційну працю і утворили, за допомогою впливових світових чинників, організовані держави, з сильними ексекутивними органами, що дають собі раду не лише з внутрішніми тертями, але й для зовнішніх завдань з успіхом можуть бути вжиті. Існування організованих сусідніх держав є для України фактом реального значіння, недооцінка або ігнорування якого в політичному та мілітарному відношенні були би шкідливими”. Безоглядний і недокладний максималізм національний необхідно доведе нас до неминучої державної катастрофи в недалекому майбутньому, коли б він навіть часово був доконаний. „Неполагодження стосунків з організованими сусідніми державами, навіть при сприяючих внутрішніх - національних відносинах на Україні, могло б ускладнити процес будівництва нашої держави і завдати йому дошкульні удари, які в стані на нівель обернути творчо-будівничі змагання української нації... Політично-мілітарне порозуміння цих держав з Московщиною (якою завгодно: чи царською, чи республіканською чи, нарешті, совітською) за рахунок і проти України є можливим, а при певних умовах, і неминучим. Прецедентів у дипломатичній історії XVII і XVIII в. в. маємо для цього досить. Не буде нічого дивного і несподіваного, коли вони наново повторяться і утворять ситуацію для України, аналогічну тій, в якій прахом пішли шляхотні заміри і патріотичні пляни трагічного гетьмана Петра Дорошенка” („Трибуна України”, кн. третя, 10 - 11).

Іншого національного й доцільного шляху в процесі боротьби за державну незалежність України Симон Петлюра не визнавав і не уявляв. В листі до

К. Мацієвича, відповідаючи на його інформації про те, що зараз знову поважного значіння набирає принцип „спочатку соборність, а потім незалежність”, він пише так: „Бути в якій хоч мірі причетним до цього приспання національної волі, до пригашення національної енергії в напрямку державного усамостійнення національного життя, а фактично надшерблення національного ідеалу, я не хочу і не можу. Думаю, що ця роля не випадає не тільки мені, а і всім політичним діячам, що так чи інакше звязали своє ім'я з кровю та жертвами нашої боротьби за самостійність. Кров та жертви мають свою логіку. Потреба цих елементів і органічних рис боротьби прищеплена нашому народові нами. І народ ніколи не зрозуміє зміни тих позицій, що освячені традицією боротьби та її легендами” („Тризуб”, ч. 29).

VI.

Ідею соборности українських земель Симон Петлюра виразно зясовував зокрема і на тім її відтинку — галицькому, на якому викликала вона найгострішу реакцію й розбрат в українських колах та разом найтяжчі напади на нього.

Симон Петлюра дуже уважно стежив за галицькими справами. Як відповідно оцінював він тогочасне положення в Галичині, видно з таких уваг його у листі до українського посла в Румунії К. Мацієвича: „Уважаю необхідним поінформувати Вас про течії, що панують, чи видніше оформлюються серед деяких галицьких кругів. Ці течії виникають в звязку з усталенням Радою Амбасадорів кордонів Польщі. Ухвала була цілковитою несподіванкою для галицьких політиків, і край до неї абсолютно не був підготовлений, покладаючись цілковито на рожеві інформації Петрушевича та його представників у Парижі (Витвицького). Як реакція на цей акт в Галичині позначилися поки що такі явища: а) збільшення симпатії до кому-

ністичної пропаганди серед молоді, б) поодинокі переходи галицьких Українців на латинський обряд, в) депресія громадянства, г) шукання нових шляхів та людей до провадження відповідальної праці. Одною з форм для полагодження завдань, що стоять, на думку цих кругів, перед українською справою, є об'єднання галицької і наддніпрянської еміграції з єдиним представництвом за кордоном, а підготовчою стадією до цього було б створення якогось комітету з попередньою ліквідацією дотеперішніх урядових репрезентацій. Говорити сьогодні про реальну силу таких концепцій було би передчасним, тим більше, що галицька закордонна репрезентація стоїть рішучо проти них, а коли взяти на увагу певну дисциплінованість галицького громадянства, то з тим більшим сумнівом можна поставитися до реальних виглядів новаторів галицької політики. Розглядаючи цю комбінацію з поглядів інтересів української державності, я ставлюся з великим застереженням до неї, бо це значило б в практичних своїх висновках зміцнення москофільських тенденцій і розбіжність та дезорієнтацію поглядів на ближчі завдання нашої політики. Передачу ж репрезентацій наших уважав би за самознищення наших державних придбань, тим більше, що галицька закордонна репрезентація вважає доцільним порозуміння з большевицькою владою на Україні, себто повторення допущених уже помилок, що так дорого коштували нам в 1919-1920 р. р. Зазначена тенденція офіційних галицьких політиків позначається в „Українському Прапорі”; а реальним potwierдженням її є переїзд частин галицьких старшин з Праги до Харкова. Серед цієї плутанини я вважаю тим більше потрібним утримати нашу лінію, хоч би вона тимчасово й не була популярною серед неурівноважених елементів нашого громадянства. В цьому напрямку я дав директиви А. Лівичькому для його розмов з послами та громадянами”.

Справа роз'єднання національних інтересів укра-

їнських глибоко займала увагу Симона Петлюри. В листі до мене 11.II.1924 року він докладно спiniaється на цій справі. З приводу деяких фактів, що свідчили про тертя у територіяльних відносинах на еміграції, він пише, що ці факти „в моїх очах є виявом того проклятого політичного дуалізму, що існує поміж нашими галичанами і що вже багато дався в знаки нашій загально-національній справі. Це він був головною причиною наших неуспихів в боротьбі за державність... В тих умовах, що утворилися на фронті 1919 р. — після зрадницького удара в спину з боку галичан, — кажу з повною свідомістю про це, — не залишилось ніякого виходу, щоб продовжити нашу організовану боротьбу з большевиками, як тільки схоронити фронт і поспробувати співділення з поляками... Для мене ясним є, Олександрє Гнатовичу, що поки існуватиме політично-державний дуалізм між нами та галичанами (хай в думках і програмах політичної праці), справа української державности стоятиме на непевному шляху. Факт існування „двох Урядів”—Наддніпрянського і „Західної Области”—є абсурд і політична недоречність... Цього факта—двох Україн—не може зрозуміти чужинецький політик, як з другого боку він не може не свідчити про брак у української нації ясного — практичного — програму не тільки будівництва своєї Держави, а й певної тактики боротьби за неї... Коли не переборемо галицького сепаратизму, то він боком вилізе Україні і знову нанесе нашій справі такий самий тяжкий удар, як за тих часів, коли Галич блокував з Суздаєм проти Києва, або коли галицька армія блокувала з Денікиним... теж проти Києва”. „Партикуляризм галицький,—пише він у другому місці,—мусить бути переборений для добра цілої України, хоч би це галичанам не подобалось, хоча б вони і пробували на цьому ґрунті якісь колотнечі створити”.

На тлі такої оцінки настроїв місцевого роздвоєння серед української нації Симон Петлюра недвознач

но характеризує поступування галицького командування, по переході армії на сторону Денікіна, тим терміном, що й досі не усвідомлений належно деякими галицькими колами. В листі до М. Василька з 27. XI він пише: «Я повинен зазначити перш усього, що наше військо загубило свою боєздатність тимчасову не лише через брак муніції та одежи разом з величезною пошестю тифу, а головне через зраду галицького командування, прикриту, а може й зарані випрацьовану Урядом Західньої Области У. Н. Р. Повинен поінформувати Вас, що ця зрада запала тоді, коли, згідно з оперативним пляном мого штабу, наше військо мало всі шанси оточити добровольчу армію і знищити її. В той час, коли армія наддніпрянська виконувала зазначений плян, армія галицька то топцювалась на місці, то цофалась назад, завдяки чому перша армія задалеко витягла свій флянґ і опинилась під загрозою перерви свого стику з галицькою армією. Зрештою ця перерва сталася, при чому і сама галицька армія активно перейшла на бік добрармії. Наддніпрянська армія опинилась в тяжкому становищі, і мені та моему штабові великих зусиль коштувало, щоб урятувати живу силу її, зробити тяжкий флянговий марш на протязі більш як 300 верст од Балти-Ольгополя, через Дунаєвці, Ново-Ушицю-Проскурів, Старокостянтинів, Любар, серед двох ворожих сил, по тяжкому ґрунту, в надзвичайно несприятливих умовах осінньої погоди. Врятовано артилерію і обози. Але я не міг, не дивлячись на все довіря, яке я мав серед війська, врятувати його від тої душевної хвороби, яку завдала йому зрада галицька. Щоб військо мало певність в собі, — потрібна психологічна точка, в якуб воно вірило, яка б цементувала його. Такою точкою серед розради, серед величезних злиднів та хороб, явилась для війська віра в те, що разом з повстанцями Лівобережжя та Київщини воно знову здобуде згублену боєздатність. На це треба було пристати, і я, зважаючи на нові обставини, при-

мушений був згодитись на ліквідацію однолітного фронту, замінивши його фронтом повстанським. Військо, поділене на окремі відділи, має нищити зади та бази противника. Сей етап нашої боротьби має тревати кілька місяців, впродовж яких ми повинні використати ситуацію на користь нашої Державности»...

Глибокий патріот та розважливий політик, Симон Петлюра найреальніше, як ми бачили, оцінюючи всю шкоду, що для української справи з галицької сторони повстала, не піддавався суб'єктивним настроєвим емоціям та уживає відносно тої сторони заходів, що провадили до осягнення спільних інтересів нації. Рятуючи ту безнадійну ситуацію, в якій опинилася Галичина, коли політичні її провідники збойкотували знане рішення Ради Амбасадорів, Симон Петлюра в листі з 14.VII.1920 до Начальника Речі Посполитої, Головного Вождя Польських Військ, Голови Ради Оборони Держави Юзефа Пілсудського, виступає з проектом, який усвідомлено галицьким проводом ледве по п'ятнадцяти літах. Покликаючись на взаємне довір'я, з яким починалася справа польсько-українського союзу та яке має бути товчком і основою дальшого співдлання, Симон Петлюра пише:

„Власне це дає мені право і обов'язок звертатись до Вас, п. Коменданте, з рядом справ, полагодження яких вважаю невідкладним і об'легчуючим ту скомпліковану ситуацію, яка витворилась з огляду на стратегічне становище.

„Бажаючи, щоб запілля моєї армії, яка так героїски билась за спільні інтереси й понесла великі втрати в людях, було відповідаючим стратегічним завданням, зміцнило б армію, а не кинуло б її в дезорганізацію, я вважав би конечно потрібним, аби Ви, п. Коменданте, і Ваше Правительство зробили все, що відповідало б зазначеним мною стратегічним інтересам. З огляду на те, що запілля, Східня Галичина, — є ще незагоєна рана для її населення — як польського, так і українського, я вважав би потрібним, аби ми знай-

шли силу духа і мужности ту рану, хоч як вона ятрить, загоїти мудрими державними засобами тоді, коли оба народи перед небезпекою од ворога тісніше подають один одному руки: я не хотів би, аби частина українського народу, заселяюча Східню Галичину, стояла осторонь і була штучно ізольована од участі в цій боротьбі; я не бажав би, аби справи біжучого дня і частин наших народів стояли на перешкоді для потреб дальшої їх майбутности. Галицьку частину українського народу треба прикликати та заохотити до спільної праці. Я гадаю, що це річ не тільки можлива, а й історично необхідна. З повним почуттям одвічальности за завтрашній день, за долю обох народів повинно взятись до цієї справи, не підпадаючи наболілим вражінням недавно пережитого, а, навпаки, лише думаючи про інтереси завтрашнього дня в житті республіки.

„А для того такі справи, як а) амнестія всім, хто в добрій думці служби своєму народові добивався суверенности для Східньої Галичини, а тепер опинився в тюрмі, полоні, або конфінованим, б) вільний вступ всіх боездатних галичан до союзних армій, в) покликання до відповідальної участі в житті краю також місцевих українців і г) зрештою розпочаття переговорів Польського Правительства з представниками українського населення Східньої Галичини, я вважаю не стільки одіозними, аби до них не можна було негайно приступити і з приводу їх не знайти спільну мову, так потрібну в теперешній мент, а ще більше для будучини обох народів.

„Я і моє Правительство приложимо всіх сил для легшого переведення цієї справи.

„22 квітня цього року знайшлось у нас спільне довірря, яке дало нам умову, що, переломивши традиції століть, повела армію наших народів дружно на спільного споконвічного ворога. Тепер це наше взаємне довірря — скріплене і освячене спільно пролитою кров'ю лицарів і безумовно взаємною вірністю. По-

кликаючись на це, впевняю, що вжиття заходів з боку Вашого, п. Коменданте, і Вашого Правительства, аби в Східній Галичині утворити такий самий спільний ґрунт для згідного союзного співділання проти московського імперіалізму, найде і там зрозуміння і відповідний відгук, виведе тамошнє населення з бездорожжя на ясний вірний шлях і буде новим історичним фактом, який дасть нам змогу перемогти не тільки тепер, але завсіди, і не тільки теперішнього, але кожного ворога нашої спільної державної волі. Про це треба думати нам, які перед історією і членами теперішнього покоління відповідаємо не тільки за сьогоднішнє, але й за майбутнє”.

VII.

Свої ідейні презумпції щодо української державної незалежності Симон Петлюра стверджує на фактах сучасного життя. Ми поминаємо тут теоретичне обґрунтування постулату державности, що дає він на основі аргументів політичних, економічних, культурних і т. ін. Спинимось виключно на тій його аргументації, більше, на наш погляд, характерній, що виходить з даних того становища, яке утворилося для нашої справи по відході нашої Армії та Уряду з теренів батьківщини.

„Ви повинні зрозуміти, — пише Симон Петлюра 13.II.1922 до М. Василька, — що бувають справді переломові моменти для кожної політичної думки й акції, коли здається, вся *summa summarum* стоїть проти них (а історія такі прецеденти знає), але од цього глибокий змісл ідеї не губиться. І тільки вірністю та відданістю їй можна доказати життєву силу її, — а, значить, і реалізувати. Я гадаю, що таку стадію переживає нині і ідея нашої державности... Наша задача — перетерпіти — перечекати момент, не припиняючи своєї праці там, де це можемо зробити, з тими кругами, що не підлягли загальному божевільлю і погоні за швидкими вигодами”.

Становище це вважав Симон Петлюра лише переходовим, як певну стадію в складному, мінливому процесі великих змагань. „Наша боротьба не закінчилася відступом Уряду та Армії по-за межі батьківщини, — каже він. — Те становище, в якому ми перебуваємо, можна схарактеризувати так: під натиском переважаючих сил ворога та з огляду на несприятливу міжнародну ситуацію, ми відійшли на другу лінію наших бойових позицій, де й провадимо підготовчу працю для досягнення чергової мети нашої боротьби. Ми не вважаємо себе ні морально, ні ідейно розбитими. Поки зберігається у нас ця відпорна сила, поки ми плачемо її і дбаємо про її розвиток, доти ми уявляємо собою для ворога потенціально небезпеку, яка може стати для нього кожного часу і цілком реальною. Ми певні, бо дійсність щодня нашу певність стверджує, що Україна не помирилася з московсько-комуністичною окупацією і що вона, зберігаючи відпорну силу в собі, думає і дбає про знищення, коли слушний час прийде, окупантської влади, збираючи поки що необхідні для того засоби, передумови успішної боротьби. Ми, уявляючи собою органічну частину нашого народу, живемо одними думками, як і вся наша батьківщина. Доки цей „унісон“ переживань має місце, доти моральний дух наш, як бойців, уявляє величезну динамічну силу, знищуюча вибуховість якої залежатиме від всієї попередньої організаційно-підготовчої праці в тому напрямку; доти й ті позиції, на яких ми сьогодні „окопалися“, набувають не аби якої ваги” („Тризуб“, ч. 1).

Поразка, що мала своїм наслідком відступ нашої армії на чужу територію, сталася наслідком всього попереднього збігу обставин, що не дав підготуватись до боротьби їй, навпаки, навіть витворював ферменти розкладу, що нашу силу в тій боротьбі ослаблювали. „Невиховані в дусі демократії народні маси сходу Європи не зуміли й не змогли відстояти своєї свободи проти войовничого большевизму. Перемігши

в Московщині майже без боротьби, большевизм пішов завойовувати бувші „окраїни” російської імперії. В цій боротьбі загартувалася практично воля й нашого народу до самостійности, до національної незалежности в формі демократичної республіки. Сучасне панування московського большевизму на Україні це тяжка життєва й політична школа для українського народу. В неволі гіркій він ще більше полюбив свободу, в національній нещасті він згадує минуле, коли хоч короткий час був у своїй хаті хазяїном. Ще тяжить „мертва рука” московського большевизму над нашою країною... Але сили нації ще не вмерли, енергія народня все більше й більше виринається з-під комуністичної кормиги. І, головне, зростає політична активність серед українського селянства, робітництва та інтелігенції. Перед революцією ми були лише етнографічним матеріалом, а тепер, після революції і кривавих років збройної боротьби за свою вольність і державність, Україна, як нація,—як нація, яка знає, чого вона хоче й куди їй іти,—є фактом безперечним навіть для наших ворогів” („Тризуб”, ч. 3).

Конкретніше ситуацію в даній стадії боротьби зясовує Симон Петлюра в листі до Голови Ради Міністрів 25.XI.1920 року. Становище це зясовується не лише на основі самих безпосередніх його причин та наслідків, але й ширше — в цілому комплексі всіх обставин визвольної нашої боротьби. „Оцінюючи безсторонне зміст військових подій, що закінчились нашою невдачею, я кваліфікую їх,—пише Симон Петлюра,—не як ліквідацію нашої державности, не як ліквідацію наших державних зусиль, а як ліквідацію одної з мілітарних спроб з окупантською владою на Україні. Хоч яким не є тяжке це становище, в якому опинився Уряд, його апарати та армія по переході на територію Польщі, але, на підставі перебування нашої армії на терені, звільненому від ворога, не тільки я, але й всякий громадянин Республіки міг переконатися в противному”. За головну основу для

тої оцінки бере він настрої на Україні. „Можна з певністю сказати, що ніколи, на протязі нашої боротьби з російською окупантською владою на Україні, ми не мали такого сприятливого, державно усвідомленого і активно допомагаючого відношення з боку населення України, як за останній наш прихід до неї. І ідейно, і психологічно не тільки наше українське населення, але й національні меншості були з нами. Армія наша проходила наперед в глибину нашої території серед сприятливої та освіжаючої атмосфери довіри й допомоги, не було ексцесів, де-які з державного боку міри й розпорядження Правительства (оголошення вільного торгу) давали населенню можливість відновлення зруйнованого з економічного боку життя України й поладження нормального товарообміну, так потрібного для задоволення елементарних потреб населення. Почуття законности та відповідальности перед Державою та її владою ясно обозначилось у всіх кругів населення, і воно спокійно, з повним розумінням ваги справи, виконувало завдання Правительства й Головного Командування в справі мобілізації, кінської та хлібної повинности. Об'єктивно і на підставі трьохрічного досвіду кажучи, ніколи наш народ не був таким близьким до нас, ніколи він так вірно не розумів нас. Хоч під примусом військових обставин, перед переважаючою силою ворога, аби зберегти нашу армію для майбутньої успішної для нас боротьби, ми перейшли на чужу територію, наш народ залишився з нами, а ми з ним.“ Тому, „маючи на увазі головне, що є і базою для будівлі нашої державности, і стимулом в нашої державній і в нашої мілітарній боротьбі, а саме настрої населення і його стремління до створення української державности, його вороже відношення до большевиків”, Симон Петлюра закликає Правительство „в повному розумінні тої відповідальности, яка падає на нього, як на Уряд, який іменем Республіки і народу працює для поліпшення його долі в майбутньому, напружити всі свої сили, весь

свій державний розум і енергію, щоб та віра народу в нас, як носителів державности, його не обмилила“.

На волю і сили Українського Народу Симон Петлюра рахує головним чином, в певності, що, як каже він, — „останнє слово за власним інтересом в даній справі — того чи іншого народу“ („Тризуб“, ч. 9). В розрахунки його входять і своєвласні складові чинники як на терені України, так і по-за її межами (серед останніх — існування політичної української еміграції, її визвольна боротьба й культурна діяльність, перебування на чужині законного правительства України); входять в його розрахунки і сторонні чинники — як здобуття незалежності Фінляндією, Польщею та іншими молодими державами, кривава довголітня боротьба, поруч з Україною, Азербейджану, Горців Північного Кавказу, Грузії за своє визволення з неволі московської. „Отже язик фактів говорить одне — Росії, тієї колишньої, вже нема і не може бути. Там на Сході відбуваються великі процеси — процеси визволення поневолених народів і боротьби їх за відбудування своїх держав. І серед цих народів, які знають уже, куди їм іти, хочать бути господарями в своїй хаті, безперечно перше місце належить Україні з її численним населенням, з її багатою землею, з її хлібом, цукром, залізом, вугіллям, морем“. Красномовно промовляє і „той ніби дрібний факт, що сьогодні знову після двохвікової перерви на всіх шкільних мапах, у всіх підручниках знову зявилося забуте було в Європі імя — Україна“. Всі ці факти дають підстави до загального підсумку, що воля народу, як основний складовий чинник його долі, перемагає усі перешкоди, — як би не ставились до того сторонні сили. „В урочистих актах законодатних, в війні за волю і повстаннях міцно виявив наш народ свою волю непохитну жити незалежним державним життям. Боротьба за це нашого народу не припиняється і не припиниться. Нехай вона буде довга

і уперта, нехай вона бере нові і нові жертви, але Україна незалежна, — хоче чи не хоче того Європа, — таки буде" („Тризуб" ч. 9).

VIII.

Визнаючи народню акцію за головного чинника в процесі осягнення державної незалежності, Симон Петлюра рішуче заперечував такий популярний в деяких наших політичних колах „орієнтації на власні сили", що звичайно розуміється, як нехтування й одкидання участі в нашій справі будь-яких сторонніх закордонних чинників. Він визнає необхідність „допомоги політичної, технічної, економічної — і в визвольній боротьбі, і в одбудованні зруйнованного революцією і війнами краю" („Тризуб", ч. 9). Ця необхідна допомога здобувається мотивами не ідеалістичними, а надто реальними, матеріяльними розрахунками заінтересованих сторін. „Змагання кожної з новітніх держав, — пише Симон Петлюра в листі до Голови Ради Міністрів 25. XI. 1920 р., — що стремлять до самостійного життя, маючи в своїй основі великі ідеалістичні мотиви об'єктивної цінності, переконуючі в справедливості цих змагань, ніколи ще, як вчить історичний досвід, не могли знайти підтримки й допомоги з боку інших держав без реального заінтересування останніх в долі новітніх держав і народів. Таким, може тяжким і тернистим шляхом, може і вимагаючим жертв, будувались в минулому Румунія, Сербія, а за наші часи Польща, Юго-Славія, Латвія. Таким єдиним тяжким можливим шляхом повинні й ми піти в своїй праці по збудуванні нашої держави. На свої, тільки власні, сили, як про це говорили і говорять де-які круги нашого громадянства, ми покладатись не можемо, як не можемо ми збудувати держави, додержуючись вимог територіяльного максималізму, як не можемо ми добитись державної незалежності без певних матеріяльних жертв в обсязі економічного життя краю. Ці жертви, як вчить той історичний досвід вже повстав-

ших держав, сторицею окупаються працею повставших націй і то в найближчому часі". „І коли ми зуміємо заінтересувати, а ми повинні це зробити, хоч одну велику державу в Європі, незалежно від Польщі, яка заопікується нашою долею і вигодами, звідси випливаючими, в формі певних матеріяльних її компенсацій з нашого боку, то той тернистий шлях, яким ми досі йшли в боротьбі за нашу державність, вкритий численними дорогими могилами найкращих синів нашої нації, які полягли на ньому, буде значно полегшений. Зокрема негативні моменти географічного положення України вимагають поалагодження їх дорогою політично-міжнародніх і політично-торговельних порозумінь з державами чи групами держав, найбільш заінтересованими, як мілітарно, так і політично-торговельно в існуванні України, яко самостійної держави" („Трибуна України", кн. 3, ст. 13).

Підкреслюючи дуже поважне значіння міжнародніх чинників у творенні та правильному функціонуванні держави, Симон Петлюра дає урядові відповідний провід в цьому напрямі. „Правительство повинно повести належну працю в напрямку інформації урядів... і встановлення належного контакту з ними... Межі дипломатичної праці повинні бути поширені на рішачі круги Європи, діловий язик з котрими мусить бути знайдений за всяку ціну. Правительство повинно дати і самому собі і нашому війську точну і недвозначну відповідь на запитання: чи лежить в інтересі європейських держав активна допомога в тій чи іншій формі антибольшевицьким силам. Ця відповідь повинна бути віднайдена як мога скорше, бо від своєчасного отримання її залежати буде і доля нашого війська, яке перейшло на терен Польщі, і характер тих мір та заходів, які повинен Уряд вжити до нього. Належна робота Міністерства Закордонних Справ повинна бути точно опрацьована, а переведення програми повинно відбутися з належною інтензивністю і енергією, відповідаючи інтересам Держави... Я маю

на увазі і вироблення, і зазначення ясної лінії, яку Правительство УНР має запровадити в своїй політичній роботі за кордоном, вступивши в найбільш сприяючі стосунки з тою чи іншою державою в інтересах Української Народньої Республіки" (лист до Голови Ради Міністрів 25. XI. 1920 р.).

І не лише в тяжких умовах військової поразки, а й взагалі „постулат державної незалежності України як *conditio sine qua non* стабілізації, повинен бути висунутий як один з центральних пунктів загальної європейської політики в справі встановлення рівноваги Європи. Європейську опінію треба послідовно, широко закровоною інформаційною працею привчити до засвоєння ваги цього постулату, так щоб у неї він не викликав жадних заперечень і сумнівів, подібно до того, як таких сумнівів не викликало в момент ліквідації великої війни питання про відновлення польської державности" („Тризуб", ч. 5).

IX.

Зясовуючи завдання нашої закордонної політики, Симон Петлюра дає провідні вказівки щодо вибору міжнародніх спільників з погляду об'єктивного їх значіння. „Зясування питання, які саме держави могли би стати Україні тут у допомозі, вимагає спеціальної розвідки і порівнюючої оцінки. Побіжно лише спиняючись над цим питанням, ми гадаємо, що найбільш відповідними для цього були б ті великі європейські держави, що або територіяльно найближчими є до українського моря, або ті, теж великі держави, від яких Україна, хоч і віддалена територіяльно, та проте уявляє для них інтерес або своїми природніми багатствами, або як чинник європейської рівноваги" („Трибуна України", кн. 3, стор. 13). „Заручившись хоч одним солідним спільником, ми в особі його будемо мати контрагента, який завжди і при всяких обставинах і з реальних розчотів буде підтримувати нас при різних політичних комбінаціях. Я не вважаю потрібним тут спинятись на тім, хто саме мусить із

держав Європи бути тим нашим контрагентом. Завданням Правительства є, розваживши над цією справою, прийти до того чи іншого рішення. Вважаю лише необхідним зауважити, що вибір повинен спинитися на тій державі, яка за певні компенсації дасть нам не лише матеріальні можливості, але дасть нам в першу чергу засоби для заосмотрення нашої армії і одночасно дасть нашій державі і нові сили інструкторської та консультантсько-дорадчі для переорганізації нашої армії і доцільного унормування різних галузів нашого державного життя і різних урядових апаратів, тими галузями завідуючих" (Лист до Голови Ради Міністрів 25. XI. 1920 р.).

Спинаючись на орієнтаційному виборі міжнародного співробітництва, Симон Петлюра подає такі основні лінії міжнародної політики: „Коли б справді — пише він, — дійшло до якихось великих політично-військових пертурбацій, то різні інтереси вимагали б од українських організованих сил, од одної Української Нації, щоби вона виразно стала проти московсько-комуністичного блоку з його комуністичними чи некомуністичними спільниками і в рядах коаліції, що буде боротися з цим блоком. Інтереси передбаченості і психологічного розрахунку наказують більше, а саме: орієнтаційно до такої коаліції вступати не тоді, як прийде діло до чинної акції, а в моменти попередньої підготовчої праці. Ясна виразність у цій справі не тільки не пошкодить, але, навпаки, буде позитивним придбанням реальної політики нашого національного програму, поскільки цей програм повинен мати ясні лінії в обсязі так званої „міжнародної орієнтації" („Трибуна України", ч. 2-4).

В найблизчих перспективах міжнародного порядку надавав Симон Петлюра значіння утворенню блоку держав, зв'язаних з балтійсько-чорноморським басейном. В цім напрямі висловлює він у листі до М. Василька такі директиви українським дипломатам: „Поручаю послам нашим підняти акцію за організацію

Союзу республік, повставших на території бувшо Росії (Балтійсько-чорноморського басейну). Акція повинна провадитись а) серед заінтересованих представництв цих республік і б) серед рішаючих кругів Антанти. Нова спроба останньої (коли б вона знову на це пішла) не дасть пожаданих для неї наслідків і тільки зміцнить большевизм. Утримати від нових експериментів в нещасливому напрямку Антанти, зглядно Англію, є завданням наших послів, яке я їм ставлю і для якого я і сам персонально працюю, провадячи зараз персонально певні пертрактації... Маю таке вражіння, що до ратифікації Версальського трактату Англія і Франція ледве чи актуально будуть цікавитись проблемою Сходу. Підготовча робота в бажаному для нас напрямку всеж провадитись повинна. Поручаючи її нашим послам і Вам зокрема, я разом з тим сподіваюсь прийняття од Вас належних кроків в пресі та відповідних кругах дипломатичних і громадських".

Зокрема надавав Симон Петлюра поважного значіння тій ролі, яка випадає Україні в системі державних організмів чорноморського басейну. „Розважлива оцінка географічного положення України і стратегічної оборони кордонів її висовує перед українською політикою завдання шукати опертя на системі політичних звязків з тими державами, що мають певні інтереси на Чорному Морі або в басейні його" („Табір", I, ст. 57). „Україна повинна стати центром уваги для таких державних образувань, як Кубань, Дон, бо вона повинна підтримати федералістичні течії Терського, Донського козацтва та союзу гірських народів, перетворивши їх в конфедералістичні, не забуваючи разом з тим про останнє звено в ланцюзі Чорноморського басейну—дружню нам Грузію, яка хоч і віддалена від нас далекими просторами, але при нормальному стані речей може представляти реальний інтерес для нашої державности. Вже нині треба розпочати підготовчу роботу серед згаданих образувань в тому напрямі, який привів держави Балтійського басейну до ухвал Ризь-

кої конференції, санкціонованих нашим Урядом, постановою якого в цій справі ратифікована мною" (лист до Голови Ради Міністрів 25. XI. 1920).

Інтересує його і проблема Далекого Сходу, і дня 4. IV. 1924 року пише до Романа Смаль-Стоцького до Лондону листа з такими увагами: „Ваш інтерес до питання Сходу відповідає і моїм інтересам. Мене приваблює зокрема проблема Тихого Океану, де, як я гадаю, йде до неминучого конфлікту в майбутньому. Багато я студював цю справу. Але, звичайно, англійських і американських джерел я не посідаю, тоді як це дуже важні причинки. Особливо мене цікавить політично-стратегічна ситуація проблеми Пацифіку. Чимало у мене є вже і даних для опрацювання спеціальної студії, — але, звичайно, до неї не можна приступати без знайомства з джерелами в англійській мові”.

Х.

Не обмежуючися загальними лініями дипломатичної акції, Симон Петлюра давав українським послам вказівки і характеру технічного — щодо самої аргументації українських домагань. „Знаючи із звітів посольських і інших джерел, — писав він М. Василькові, — що закордонні політики та державні мужі виявляють незнайомство з формою нашої влади, з її джерелами правно - державними, з компетенцією її, ставляли під знак запитання гармонію і одностунність в змаганнях Уряду і народу о суверенність нашої Республіки і, висловлюючи часто сумніви, чи така одностунність існує або така єдність змагань буде завершена в спосіб об'єктивний та задовольняючий громадську опінію Європи та Америки, — я вважав би необхідною якнайбільшу акцію з боку пп. Послів та Голов Місій в тому напрямку, щоби сумніви ці збити, а упередження ті, які так завзято підтримуються ворогами нашими в тій справі, нейтралізувати. Потрібно при дотичній акції в тій справі не тільки спиратись на великі державні акти з дотеперішньої боротьби за незалежність на-

шої Республіки, які видані були Центр. Радою, Трудовим Конгресом, Директорією і в яких воля народу ясно і недвозначно виявляла себе щодо нашої незалежності, але й на численні жертви людські, які сам народ приніс на олтар самостійної України і в оборону влади своєї в числі не одного десятка тисяч наших воїнів, що загинули смертю лицарів в боротьбі з нашими ворогами, не одної тисячи мирних горожан нашого краю, розстріляних тими ворогами через одне підозріння в прихильності до ідеї суверенної України або навіть через одну лиш приналежність до української нації. Цими кривавими жертвами не вичерпується відданість нашого народу ідеї суверенної України. Протягом трьох років він офірує тій ідеї і руїною власного добробуту та господарства, (що приймала форму гвалтовних реквізицій, повинностей в постачанні, транспортних засобів), та виказує свідому готовість населення нести і далі жертви в ім'я цієї ідеї”.

Звертав Симон Петлюра увагу українських дипломатів на konieczність економічної відбудови краю за допомогою чужоземних чинників. „Бажано булоб, аби пп. Посли та Голови Місій звернули належну увагу відповідних кругів Європи та Америки на природні багатства нашого краю, на потребу приміщення чужого капіталу, який так потрібний буде для експлуатації цих багатств, і т. д. Маючи на увазі огородити інтереси нашої Республіки од хижих тенденцій капіталу в тій справі, прямучи до того, щоб дальший економічний розвій нашого краю поставити в незалежність від нього, я доводжу до відома пп. Послів та Голов Місій, що заключення різних договорів на займи, концесії та на продаж збіжжя мусять переводитись через Міністерство Фінансів і за санкцією Уряду У. Н. Р. в цілому. Разом з тим я наказую пп. Послам та Головам Місій в дорозі допомоги п. Міністрові Фінансів провадити підготовчі міри і прелімінарні заходи в цій справі”.

Звертає Симон Петлюра увагу українських по-

слів також і на потребу використання фактичної можливості для безпосереднього вистудіювання важливіших сторін життя закордонних держав, щоб Україна могла скористати з теоретичного та практичного досвіду тих країн. „З огляду на те, що справа організації держави нашої потребує не тільки фахових сил, але запозичення нами певного життєвого та державного досвіду, зафіксованого в об'явах державної творчості інших народів, бажано було щоби, би пп. Посли та Голови Місій звернули увагу на вистудіювання з цього боку тих країн, де вони перебувають, щоби поділились вислідами своїх студій з нашим Урядом і переслали йому тексти конституцій, основних законів і інших актів державної творчості, охоплюючих важніші галузі і ділянки державного життя. Цим матеріалом Уряд У. Н. Р. міг би пожиточно скористуватись при уложенні майбутніх основних законів нашої республіки і організації цілого державного апарату нашого краю”.

XI.

Одну з важливіших сторін дипломатичної акції Симона Петлюри і його правительства творили відносини польсько-українські. Налагодження сих відносин було найближчим завданням міжнародньої політики українського уряду. Яскравий вираз поглядів Симона Петлюри в сій справі знаходимо в уже згадуваному листі його до Начальника Річи Посполитої Юзефа Пілсудського. „Будучи переконаним, — писав він, — що лише спільне братерське співжиття Речі Посполитої Польської і Української Народньої Республіки може забезпечити їм трівку і сталу майбутність, яка устоїть перед давнім імперіалізмом Московської Держави, хочаб і переодягненим в новітню (комуністично-демагогічну) одєжу, я хотів би усунути всі перешкоди, всі труднощі, які стоять на дорозі до дальшого скріплення союзу обох республік. Я свідчу, п. Коменданте, що так велика ідея, для якої я і Пра-

вительство Української Народньої Республіки працюємо з повним розумінням історичної її ваги і яка знайшла глибокий та сердешний відгук в серці громадянства, а саме — ідея польсько-українського порозуміння, контактної праці за інтереси обох вільних Республік,—що вона переломила упередження невірив, слабодухість несталих і звязала золотую струною солідарности краших представників обох заприязнених народів та повела їх шляхом, може й тернів, до слави і великої будучини. Цій будучині ніщо не може загрожувати, коли те взаємне довірря, з яким ми починали велику справу польсько-українського союзу, і далі не лишить нас, навпаки буде імпульсом і базою для дальшого, так одвічального в даний мент, співділання”.

Відповіддю на це звучить однозгідний лист Начального Вождя польських військ до Головного Отамана військ Української Народної Республіки:

„До Головного Отамана Військ У. Н. Р.

„Армія Польська заховає в пам'яті своїй часи спільних кривавих змагань з ворогом і героїчну поставу Військ Українських, однаково стали і мужню так в дні тріумфу, як і в години тяжкої проби.

„Вкупі пролита кров і спільні могили вояцькі становити будуть тепер і по всі часи камінь підвальний, на якому будучина покладе фундамент згоди й щасливого співжиття обох народів.

„Нині по двох роках змагань моєї армії з варварською навалою, яка загрожує світу, прощаючи мужні Війська У. Н. Р., висловлюю непохитну віру, що понесуть вони високо й героїчно той прапор, якого гасло зєднало нас в спільнім зусиллі, якому служив щиро польський жовнір в тяжких літах боїв переможних, прапор, на якому світять слова, що будуть символом віри кожного чесного вояка:

«За вільність Нашу і Вашу».

Начальний вождь Військ Польських

І. Пілсудський, Маршал.

Бельведер дня 18 жовтня 1920 р.”

XII.

Доля поставила Симона Петлюру, людину з фаху невійськового, на чолі не лише загально-державної, але й зокрема військової справи. „Не був він військовим по фаху, не студював по школах воєнної штуки, але ж то був єдиний зпроміж наших діячів політичних, хто з самого початку російської революції зрозумів значіння і потребу збройної сили для України, в нових умовах її історичного життя” (ген. В. Сальський). Дійсно, розуміння цього мав він в найширшій та найглибшій мірі. Глибоко переконаний, що народне право здобувається та забезпечується лише військовою силою, він оддавав військовому чинникові першорядне значіння в справі досягнення української незалежності. „Українські мечі перекуються на рала тільки тоді, коли гасло — Незалежна Держава Українська — перетвориться в дійсність і забезпечить отому ралові можливість зужитковувати рідну плідючу землю з її незчисленими багатствами не для потреб третього або другого зполовиною чи якого іншого інтернаціоналу, а для устаткування і зміцнення власного державного добра і збагачення рідного народу. Отже: не забуваймо про меч; учімося міцніше тримати його в руках, а одночасно дбаймо про підживлення нацією моральних елементів її буття творчої любови до батьківщини, сторожкості до ворога та помсти за кривди, заподіяні ним, — в симбіозі яких знайдемо і вірний шлях до звільнення і програм для будівництва” („Тризуб”, ч. 15).

Засаднича думка Симона Петлюри у військовій справі лежить у тому, що нація свідомо повинна пе-

рейнятися необхідністю оборони батьківщини і завше бути готовою до тої оборони. „Нація повинна зрозуміти вагу цієї ідеї, бо від того чи іншого усвідомлення її залежить життя або смерть державного існування нації, її воля і розвиток, чи занепад і державна загибель. Геній нації зуміє подолати і технічні перешкоди для оборони держави і всякі інші труднощі, коли ідея оборони її, як вільна повинність і природна потреба, увійшла в свідомість народньої маси, стала органічним елементом національної думки. При наявності цієї умови в житті нації утворюється атмосфера, серед якої ніколи не загине голос, що кличе до уваги чи практичних заходів в справі оборони. Навпаки, він знаходить співзвучний відгук, розуміння і підтримку загалу, бо душа нації відкрита для всіх відчужень та переживань, що викликаються нагадуванням про небезпеку зовні і погрозу від неї для мирної творчої праці. Таким чином приходимо до висновку про велике значіння моральних чинників, як психологічної бази для вірного і глибокого опанування нацією ідеї оборони свого краю. Коли ця база утворена в душі кожного свідомого громадянина, технічно-організаційні заходи для оборони переводяться легше, скоріше, економніше і продуктивніше. Вони легко набирають плоти і крові” („Табір”, I, 63).

Визнаючи за необхідне для громадянства зрозуміння проблеми війни, як явища національної політики держави, С. Петлюра зясовує, що таке зрозуміння, розширюючи погляд громадянства на роль національного війська і за мирних часів, — примусить його оточити свою збройну силу річевою опікою й такими умовами, що давали б максимум гарантій за успішне виконання ним своєї ролі підчас війни. „Ціна крові і жертв, що ними купується мир і добробут нації, завжди буде меншою, коли раніш думають про відповідальну роль війська” (ibid., стор. 68). Зазначивши факт опозиційности де-яких політичних угруповань щодо військових кредитів, Симон Петлюра так зясо-

вуге значіння подібної політики в наших умовах: „в умовах будівництва Української Держави така сліпа, невідповідальна політика була б страшною просто своїми наслідками, бо вона розхитувала б ще незабудовані підстави національної оборони і, наче шашіль, підточувала б сили молодого, державно і мілітарно, несталоного організму. Ось через що на можливість її завчасу увагу слід звернути, а военній літературі її допильнувати та широкими студіями у відповідних галузях дати для засвоєння громадянства необхідний матеріал, за допомогою якого воно глибше усвідомить собі вагу нерозважливих політичних кроків, що ослаблюють оборонні засоби країни” (ibid., 69).*)

Результатом творчої праці в тих напрямках, де перехрещуються інтереси держави і нації з одного боку і війська та оборони краю з другого, утворюються певні почування та настрої народу, що їх ха-

*) Зокрема Симон Петлюра дораджує такі засоби виховання військового духа: 1) фізичне виховання населення, 2) спорт в різних його формах і галузях — сокілство, плавництво, пластунство, то-що, 3) олімпіади, 4) пожежні товариства, 5) популяризація военного знання шляхом публичних лекцій і літератури, 7) запровадження до загальноосвітніх програм певного мінімуму военно-наукових дисциплін, хоча би в формі стислої енциклопедії військовости і як обовязкового предмету навчання, 8) організація наукових і громадських товариств для плекання военной науки, 9) організація показних військових вправ для широкої публичности з зразковою демонстрацією певних осягнень, здобутих рідним військом в галузі військового удосконалення, 10) улаштування військових свят за участю тої ж таки публичности, 11) утворення місцевих громадських комітетів та товариств, що з патріотичних мотивів дбають про певні потреби (напр., гуманітарні, культурно-освітні) розташованої в даній місцевості військової частини і наочно демонструють своєю діяльністю живий звязок між людністю і військом, 12) упорядкування військових могил, могил лицарів, що поклали голови в боротьбі з ворогом; постійне заопікування і влаштування урочистих свят для вшанування памяти лицарів, 13) плекання військових чеснот в народі, як от мужність, хоробрість, завзяття, витривалість, почуття національної чести й самоповаги, самопожертва, — і ряд інших, що скріплюють і фізичну і моральну підставу ідеї оборони батьківщини.

рактерними ознаками будуть: „чуйність до зовнішньої небезпеки і усвідомлення ваги попередніх, зарані опрацьованих, засобів паралізування її. На цій психологічній базі виростає те, що зветься „воєнним духом нації” і що без нього, як зауважує Ле-Бон, „нарід, як би він не був озброєний, є тільки розпорошеною, нездібною до опору чередою”. „Воєнний дух”, коли його плекають та культивують тільки в армії, не дає максимального ефекту... Плекати цю іскру в душі народу уважно-невпинно — означає тримати руку на живчику оборонного інстинкту нації. Це завдання досягається цілокупністю державно-виховавчих заходів і відповідної праці громадянства, що утворює належну атмосферу для цього і постійно підживляє соки, що з них живиться „воєнний дух” нації... Недурно такий глибокий знавець психологічних чинників війни, як згаданий нами Ле-Бон, зауважує: „в той день, коли цей дух щезне (у народу), йому немає чого більше губити” (ibidem, 70-71).

Навпаки, при наявності цього „воєнного духа” не страшна й найтяжча поразка. Покликавшись на французьку воєнну доктрину, про яку кажуть, що вона народилася в нещасті поразки (1870 р.), а її хрестним батьком були непевність і розпач, Симон Петлюра проводить таку паралель з нашим становищем: „чи не відчує українець, особливо військовий, аналогії між ситуацією, що ми в неї попали після 18 листопаду 1920 р., і тими обставинами, що випали на долю французів 1870 р., і чи не прокаже ця аналогія нашим патріотичним військовим колам напрям для їхньої праці во ім'я світлого майбутнього? Аджеж і серед наших рядів роспач опанував слабодухими, а для морально здорових і національно свідомих був і є стимулом до творчої праці і шукання шляхів для направи!” (ibid., 76).

Одним з важливіших завдань для звязку між армією і народом є стала співпраця чинників військових

і політичних. С. Петлюра звертає увагу на цю важливу проблему про взаємовідносини держави і війська та про взаємочинність військових і політичних чинників. Зокрема спиняється він на тій галузі державних справ, що увіходять в обсяг міжнародньої політики держави. Ця політика „добуває максимальних здобутків для держави тільки тоді, коли державно-урядові органи, що провадять її, підтримують постійний контакт з військовими установами та особами, відповідальними за оборону краю. Взаємочинність обох органів в державах сталих, організованих досягає такого гармонійного завершення, що вони одне одного корегують, доповнюють і дають поруку певної тривалости в міжнародніх інтересах держави. Об'єктивні умови існування Української Держави вимагають особливо такого симбіозу в праці відповідних органів її з огляду на географічну конфігурацію кордонів України та скомпліковані завдання оборони їх. Кордони України стеляться на тисячі кілометрів суходолу, мало мають т. зв. „природніх перепон“, — особливо на півночі та сході; зовсім не мають будь яких фортифікаційних споруджень; сусідські відносини — не сталі, не певні“ („Табор", 55).

ХІІІ.

Взагалі, на глибоке переконання Симона Петлюри, кожна проблема української політики повинна бути зясована з погляду військових інтересів оборони нашої держави і має знайти авторитетну оцінку військової експертизи. „То — не стратегія, що її ставить перед фактами політика. Стратегія свою чинність не тільки на війні виявляє. Своє призначення вона виконує і за мирних часів, опрацьовуючи певні пляни майбутніх операцій, завдання їх вона формулює і усталює після порозуміння з органами політики і в залежності від вимог її. Але ці останні не можуть бути часто мінливими, безмежно несподіваними і

імпульсивними. Мистецтво стратегії має діло з кров'ю людською, йде через трупи й руїну матеріальних цінностей. Струн і можливостей її не можна натягувати без кінця й краю, як не можна їх і все на новий лад ставити. В кожному відповідальному і заздалегідь передбаченому політичному питанні міжнародної політики своєї держави стратегія має обов'язок дати ясну відповідь: чи відповідає воно інтересам оборони краю, може чи не може витримати він своїми мобілізаційними напруженнями певні комплікації, що випливають з політичних плянів та комбінацій Держави?" („Табір", 58).

Торкаючись конкретних умов дальшої визвольної боротьби нашої, Симон Петлюра в першу чергу зазначає необхідність забезпечення матеріально-технічними ресурсами. „Національна влада мусить мати значні матеріально-технічні ресурси для організаційних заходів в державному масштабі. Тих запасів, що їх вона знайде на місці, буде не досить для праці, власне, в згаданому масштабі. На швидке отримання їх з закордону, в умовах боротьби на території України, сподіватися не можна, тим більше, що можливість бльокади, принаймні на де-який час, не виключена". Це ставить перед вислідом, що потрібні для державного будівництва технічно-матеріальні ресурси треба відшукувати не в період самої боротьби, а заздалегідь і утворювати такі умови, щоб ці ресурси своєчасно могли бути доставлені по призначенню. Єдиною дорогою, якою можна дійти тут до мети і забезпечити потреби боротьби, є дорога торговельних договорів і концесій. Цим засобом користувалися всі новоповсталі держави. Він і для України є єдиним виходом із становища, хоч вимагає певних жертв з її боку. Та якими б тяжкими не були ці жертви, вони окупляться тими вигодами, які Українська Держава отримує від договорів і впливаючих із них реальних можливостей будівничої праці" („Трибуна України", кн. 3, стор. 9).

Справа забезпечення технічним приладдям в сучасному та у сподіваному майбутньому була одною з тих, що найбільше пекла керманича корабля державного. „Нині, п. После, — пише він в листі до М. Василька з дня 31. X. 1920 р.,—вся справа української державности залежить виключно од набоїв та теплої одежи. Щодо останньої, то я її маю трохи і в ближшій дні армію вдягну. З набоями справа стоїть гірше”. В листі до мене (у вересні 1924 р.) з приводу повстання на Кавказі він пише: „Дуже неспокійний я за наше майбутнє... Акція нашої державної формації... не може бути переведена одними декляраціями чи навіть активною участю без наявности зброї. Для мене це ясно, як Божій день, як яким є й те, що власне на цьому ґрунті Україна може збанкрутувати щодо здійснення своїх державних змагань, принаймні, в новому періоді ренесанса їх, — отому, про який я говорю. З цим треба рахуватись поважно. Ні мені, ні всім нам ніхто цього не простить і не вибачить. Та й ледве чи й ми самі могли б себе виправдати.— Отже припускаючи можливість на Україні... а також уявляючи ясно, що може статись, коли ми не подбаємо про найбільш реальне і в першу чергу потрібне знаряддя державного будівництва — зброю, — я й місця собі не знахожу, коли тільки думаю на ці теми”.

Піклування про армію, про вояка, про його добробут було так само одним з найщирших та гарячіших піклувань Головного Отамана. „Я хотів би, — пише він до Голови Ради Міністрів, — аби Правительство пильніше зайнялося справою військовою, з огляду на велике її значіння для нашого майбутнього”. „Віддаючи велике значіння справі заосмотрення нашого війська в умовах інтернування, я хотів би, аби Правительство зробило все, що воно тільки може зробити, памятаючи, що це справа першорядної ваги і що нашим моральним та державним обовязком є дати війську останню копійку державних ресурсів.

Інтерновані козаки та старшини повинні бути заосмотрені з боку харчового якнайкраще, щоб вони були фізично не знесилені, щоб культурно-освітні засоби були представлені для них і щоб все, що Правитель-ство може зробити для облегчення їх долі, щоб все це було змобілізовано і витрачено на цих лицарів і мучеників нашої нації. Програму заходів Уряду щодо війська прошу невідкладно мені представити і утворити поміж собою спеціальний апарат для неуклінного і постійного контролю над цією справою" (лист до Голови Ради Міністрів 25. XI. 1920 р.). Це типове, одне з багатьох розпоряджень Головного Отамана, де виявляється провідна його думка — над усе піклування про армію, як головну основу та головний засіб боротьби за державну незалежність України. І найбільше мав він моральне задоволення, коли міг констатувати добрий стан армії. „Витворилась армія морально здорова. Я маю 8 дивізій боевих. В бою з большевиками наш командуючий склад керується таким критерієм: один наш козак повинен іти проти чотирьох червоноармейців. Результати поки що добрі. Бються добре, старшин слухають, дисципліну тримають, погромів нема" (з листа до М. Василька).

XIV.

В процесі військової боротьби, провадженої під проводом Симона Петлюри за незалежність України, повставало дуже скomпліковане положення, коли в боротьбі з одним притивником виникала практична потреба тимчасового та умовного полагодження відносин з другим. Така ситуація повсталала, коли розбитий большевиками провідник Добрармії Врангель шукав союзу з Симоном Петлюрою. Для схарактеризування політичного такту Симона Петлюри в цій делікатній ситуації наводимо уривок його листа з 3. XI. 1920 р. до М. Василька: „Мушу поінформувати Вас, п. После,

що не я, не наш уряд, а Врангель перший почав робити заходи, щоб порозумітись зо мною. Ще в серпні до мене приїздив його уповноважений полковн. Нога, аби в'яснити можливість спільних акцій. Я в принципі не мав нічого й нині не маю, щоб контакт в акціях був, бо ще небіжчик Бебель казав, що в разі потреби треба мати той контакт і з чортом та його бабою. Я не дав оформлення для цієї справи, поки не в'яснив агентурним шляхом справжньої ситуації у Врангеля. Результати в'яснення дали мені право поставити нашому уряду вимогу: для того, щоб увійти в порозуміння з Врангелем, необхідне визнання з його боку: а) самостійности У. Н. Р. і б) нашого нинішнього уряду. Шановний Пане После, Врангель, без мого війська буде знищений большевиками, бо його армія буде в такому стратегічному становищі, що без співділання з моєю не в силі буде далеко на північ посунутись од Таврії. Лише тоді, коли моя армія забезпечить його ліве крило, він, при інших умовах, зможе щось зробити. Беручи це на увагу, я поставив проф. Мацієвичу та ген. Дельвігу (моєму військовому представнику в Румунії) услів'я, аби вони, крім згаданих двох політичних гарантій, вимагали од Врангеля ще й передачі мені повного заосмотрення (одежа, зброя, амуніція) на 2 дивізії (себто на 44.000 чоловік кругло). Я знаю, що французи скрізь і завжди говорять, аби було єдине командування, і начебто згоджуються і нам допомагати зброєю, коли ми визнаємо верховне командування Врангеля. Мені не треба Вам поясняти, що на це я ніколи не піду, бо той уряд, який би прийняв таку умову сьогодні, вже на другий би день був усунутий нашою армією. Зрештою я дивлюсь на Врангеля з погляду утилітарного: там, в його армії, є певний % українців, територіально відтятих од моєї армії, а я роблю все, щоб при наближенні моєї армії, до Врангелівської ті українці самі перейшли до мене. Мені здається, що вони перейдуть з рушницями і іншою зброєю, і Бог

їм в цьому допоможе! Переговори з представником Врангеля ген. Геруа мають провадити в Букарешті проф. Мацієвич та ген. Дельвіг. Проф. Мацієвич хотів було їхати до Криму в цій справі, але я рішучо висловився проти такої необачної подорожі. Нині до мене перейшла бригада російська Яковлева од поляків (в 2000 багнетів). Складається вона з донських та кубанських козаків і, згідно з умовою, яку я сьогодні затверджую, має ця бригада російська виконувати мої накази, од мене платню отримувати аж доти, доки до Дону не дійде. Правда в бригаді є досить бандитів і несталого елементу, але тимчасово вона мені потрібна. Оперувати ця бригада буде на північному відтинку мого фронту, і до півдня (де Врангель) я її ніколи не пущу, та вона сама Врангеля не визнає. Цей факт треба подати до преси і до дипломатичних канцелярій.

„Другий російський відділ ген. Перемикіна (зорганізований з росіян, бувших большевиків, що попали до полону польського), кількістю до 3500 чоловік (а через деякий час може вдвічі збільшитись), має підпомагати нашому командованню лише в оперативному відношенні і так само оперувати на північному нашому відтинку. Ген. Перемикін звернувся до мене навіть з належним листом (копію предкладаю), але я одержав сьогодні відомості, що він щось крутить, хоче йти на Черкаси, що я йому рішуче заборонив. Французька військова місія у Варшаві „покровительствує” цьому відділу. Можливо, що ця компанія злякалась большевиків і захоче через Румунію переїхати до Врангеля. Взагалі російські військові елементи несталі, мало дисципліновані і на них опіратись ризиковно. Коли б я мав, Пане После, рушничні набойі до російської системи рушниць, я був би значно вільніший в своїх стосунках до росіян. На жаль, брак набойів приневолює мене тимчасово рахуватись з ними більше, як я хочу і як цього вимагає справа... Але я гадав би було б не зайвим в цій справі поробити

певні заходи перед німецьким урядом. Здається мені, що різні перепони щодо транспорту цих набоїв я міг би полагодити. Отже поручаю Вам, п. После, зробити певні дірки в тому німецькому мурі, якого досі ніяк не можна було пробити: потрібні набої до крісів російської системи. Можна поспробувати повести розмову про заплату за набої тими марками, які заарештовані німцями. Коли б Ваші заходи принесли корисні результати, Ви зробили б велику послугу армії нашої і цілій державній справі”.

XV.

Характерним, з погляду всесторонності плянів Симона Петлюри щодо державного будівництва, є той факт, що він, в протилежність більшості державних людей наших, не ігнорував чинника церковного в справі державного будівництва, навпаки — надавав цьому чинникові широке значіння — і засадниче й органічне. Не маю можливості спинитися цим разом на тих міркуваннях, що подає Симон Петлюра в листуванні зо мною з приводу певних явищ в нинішній церкві на Україні (загально кажучи, висліди його з цього приводу — не позитивні). Обмежуся лише одним офіційним документом, що в йому яскраво виявилась засаднича думка його про значіння церковного чинника в справі нашого державного будівництва. Це — лист його до тодішнього міністра ісповідань І. Огієнка 19. XII. 1921 р., присланий в копії і мені для ознайомлення та подання opinii.

Зовсім не торкаючись справи церковної з погляду внутрішньої її суті, беручи її лише з того боку, яким вона дотикається життя зовнішнього, в даному разі — державного, і через це входить в обсяг державного права, Симон Петлюра висловлює з цього широкого державного становища міркування, які могли

й можуть показатися дивними для людей, що трактують дану громадську справу з погляду значіння її лише для особистого сумління людини. З ґрунту державної думки він не вагається прийти до кінцевих вислідів, коли ті висліди логічно доцільні. До ясности й послідовности його думки цілком відповідає сміливість його погляду в тій справі, що вважається за справу вузького кола фахівців, а проте надзвичайно легко кожним, кому лише охота, трактується.

Не вагаючись, стверджує він факт непродуманости у нас церковної справи. „Надаючи справі організації української церкви велике значіння з погляду державного, я, оглядаючи пройдений нею шлях, приходу до висновків, що ми не продумали до логічного кінця, поставленого перед українською державністю питання про націоналізацію нашої церкви. Ми бачимо її в так званій автокефалії”. Внутрішній зміст цього розуміння Симон Петлюра вважає за незаснований в наших обставинах. „Це альгебраїчна формула, що її можна вирішувати ріжно з погляду церковної практики. Справа автокефалії церкви може розумітись всіляко, як з погляду теоретично-канонічного, так і з погляду церковної практики. На мою думку, ця справа нашими церковними діячами не розкрита як слід, не конкретизована, а що-до свого ієрархічного змісту (дотеперішнього), то до кінця не доведена. Ми гадаємо, що як будемо мати власних єпископів, то цим уже ставимо власну церкву на тверду основу, з якої ніякі політично-церковні конфлікти її не зсунуть. Далі власного митрополита в столичному місті наші автокефальні мрії й змагання не йдуть, а по-за „вищу церковну раду” при тому ж митрополитові не сягають”. Така недовершеність ієрархічної форми церковного устрою приводить у дійсності до порушення ідеї автокефальности і просто навіть до одмови од неї. „Наскільки помилковими та облудними є такі мрії, показала нам практика за часів Скоропадського, що автокефальним змаганням української церкви зразу ж надала цілком протилеж-

ний зміст, проголосивши залежність нашої молодії церкви од московського патріярха, тим самим саму ідею автокефалії повернувши в нівець, а маєстат голови московської церкви піднявши до становища зверхника нашої церкви фактично". Звідси ясний засадничий вислід: „коли зважити вагу політичних моментів такої залежності, то ми прийдемо до висновку, що така залежність буде все вязати і лет, і розвій як церковної, так і політично-державної думки української нації. Якими б успішними в майбутньому не були наші здобутки та осягнення в площині політичної боротьби, все ідею нашої державної незалежності „по руках і ногах" буде вязати оця залежність в площині церковній, вгашаючи й підтинаючи самостійницькі змагання нашого народу. Нація, що стремить до власного державного життя, не може помириться з такою залежністю. На прикладі сербської церкви православної ми бачимо, що при першій змозі, в парі з затвердженням політично-державної самостійности, провадиться затвердження і церковної незалежности в формі організації власного патріярхату, тим самим ставлячи справді належну „точку" над справою автокефалії сербської церкви і підносячи маєстат її до вищого ступня".

Беручи це на увагу, Симон Петлюра передбачає такий плян ієрархічно-адміністративної організації української церкви. „Зупиняючись над справою автокефалії української церкви, я гадаю, що ми повинні цілком послідовно розкрити зміст цієї формули і зробити льогічні висновки з нього. Очевидна річ, що належними постановами тимчасових вищих органів української церкви (в формі соборів), подиктовані політичними мотивами кийвські ухвали 1918 р., що встановили залежність нашої церкви од Московського патріярха, будуть скасовані. Але я гадаю, що цим скасуванням справи цілковитої автокефалії нашої церкви ми на ґрунт непохитний ще не поставимо; необхідно піти далі і надати такі форми самостійництву нашої церкви, які б відповідали

державним інтересам української нації і були б логічним завершенням самої ідеї про церковну автокефалію". Дотеперішні плани ієрархічної організації української церкви — в формі митрополитальній — Симон Петлюра вважає перш за все за невідповідні зовнішній гідності нашої церкви. „Коли ієрархічні моменти останньої втілені будуть тільки в формі власних єпископій, а на чолі інституту єпископів стоятиме митрополит Київський, — цього, на мою думку, не вистарчить для того, щоб церква українська стала нарівні, в усвідомленні і нашому, і інших народів, з другими церквами православними. При цих умовах церква Андрія Первозваного все буде „пасти задніх“, все не буде мати того авторитету, тої пошани, які їй повинні належати як з мотивів державних, так і з мотивів церковної історичної традиції, як до церкви, первозваним І. Христа апостолом заснованої. Я передбачаю більші комплікації для нашої справи, що впливають з такої незавершеної, мовляв би „половинчатої“, ієрархічно - організаційної структури української церкви". Митрополитальна організація української церкви, на думку Симона Петлюри, не дає твердого ґрунту і для сталості внутрішніх ієрархічних відносин в церкві. „Ця структура не дає гарантії за додержання вимог церковної дисципліни найвищими достойниками нашої церкви, одкриває можливості центробіжних стремлінь з їхнього боку, церковно - політичного авантюризму, цебто дає можливості для рецидиву в молодій українській церкві тих виснажуючих її внутрішню силу, її одпорність, її зовнішній маєстат явищ, що їх знає наша церковна історія: 1) під час запровадження унії та 2) підпорядкування нашої церкви під зверхню залежність од церкви московської". Свої твердження Симон Петлюра опирає на фактах минулого нашої церкви й держави. „І, як причиною загублення нашої державної незалежності, помимо економічно-політичних причин, було незавершення процесу консолідації української нації під час смерті геть-

мана Богдана, брак єдиної державної ідеології у його заступників, що має об'єктивну цінність для всіх класів тогочасної української нації, — так причиною загублення українською церквою тогочасної її автокефалії був брак єдиної церковної думки у вищих достойників її, брак відповідної дисципліни серед них і незавершена, як слід, організаційна структура нашої тодішньої церкви, голова якої — митрополит Київський — мав більше моральну силу для нашої церкви, як ієрархічно-фактичну. З мого погляду, — продовжує він свою аргументацію, — майбутня структура ієрархічна української церкви, оскільки про неї судити можна на підставі дотеперішньої практики і оскільки не зроблено буде відповідних корективів до неї, ховає в собі і внутрішню „червоточину” і не дасть гарантій безупинного розвитку національної церкви. Коли взяти зносини майбутні нашої церкви з созвучними собі, хоча б Грецькою, Царгородською чи Сербською, то тут матиме місце нерівність; на нашу церкву, на вищих представників її і на голову її митрополита, все „згори” заглядатимуть патріархи інших церков, відповідним чином і трактуючи нашу церкву, що для її авторитету, маєстату було б небажаним, а з погляду державних інтересів навіть шкідливим. Так само й для культивування авторитету церковної ієрархії серед кругів церковних, серед великої української державної парафії, фігура митрополита, як голови — очолення нашої церкви, — була б мало імпонуючою. Та й по суті справи, коли хочемо надати українській церкві, як церкві апостола Андрія Первозваного, відповідаюче їй значіння, то ми повинні моменти, зв'язані з цим завданням, до логічного кінця продумати і в таку зовнішню форму втілити, яка б одповідала тому змісту, що в ній і в її історичнім атрибуті міститься”.

За доцільну форму зовнішньої організації української церкви Симон Петлюра вважає форму патріархату. „Я думаю, — каже він, — що українська авто-

кефальна церква головою своїм повинна мати власного патріарха, як цілком логічне завершення її ієрархічної архітекτονіки і еволюції нашої національної думки, нашої національно-церковної ідеології". Широкий державний ґрунт, на якому він свої аргументи засновує, вимагає поважної уваги. „Український патріархат — рівний патріархатові Московському — це річ, потреба якої вимагається інтересами української церкви та своєчасною оцінкою тих небезпек, що загрожувати будуть, — я це передбачаю, — в її натуральному розвитку. В майбутніх конфліктах нашої держави з Москвою внутрішнє міцна, ієрархічно дисциплінована українська церква може відіграти велике позитивне значіння у вислідах такої боротьби. В зносинах, в поширенні свого морального й іншого впливу на православні церкви (грузинську, білоруську, польську, латишську, вірменсько-григоріянську) держав, повсталих на місці давньої Росії, така українська церква, як я хотів би в майбутньому недалекому її уявити, могла би так само допомогти зміцненню та впливові нашої державности, не кажучи вже про ті придбання, що цією дорогою і для своєї сили вона може досягнути”.

Як взагалі в своїх засадничих плянах державного будівництва, Симон Петлюра не в'яжеться обставинами даного переходового часу, — його пляни розраховані на широкий обсяг наших національних перспектив. „Висловлюючи, — каже він, — оці мої міркування в такій важливій справі, я мало роблю собі клопоту з того, що вони приходять в голову серед таких несприятливих обставин. Без огляду на останні, — мусимо мати задоволеними і „*pia desideria*” нашого державного будівництва, інтегральною частиною котрого є й плянове будівництво української церкви. Такого — точно до деталей продуманого — програму ми не мали; і це, з мого погляду та досвіду, було одною з головних причин наших неудач. Мусимо все зробити, щоб ця ідея перемогла, стала елементарно-зрозумілою, знайшла своїх

активних adeptів і оборонців. Я певний є, що ідея власного патріярхату, як найбільш доцільної ієрархічної форми в організації української автокефальної церкви, носиться в свідомості, чи може напів-свідомості, наших церковних кругів, шукаючи лише стимулу, імпульсу для свого виявлення й кристалізації”.

Плян Симона Петлюри в церковній справі, розуміється, не мав на цілі всебічно обійняти цілий зміст цієї справи. Але власне для цього змісту зовнішня форма організації церкви в державі має важливе практичне значіння. Симон Петлюра не лише зрозумів це значіння, але й дав конкретний з цього погляду плян доцільної зовнішньої організації української автокефальної церкви.

XVI.

Держучи в своїх руках всі нитки державної справи, Симон Петлюра ясно уявляв собі цілі й завдання державного апарату та мав певний плян доцільної його організації. Продуманність державного плану й самої акції, відповідність урядової діяльності різним обставинам часу — уважав він за ту необхідну умову, без якої і діяльність, і саме існування уряду тратить свій зміст. Непохитно вірячи в перемогу української справи, він вважав за необхідне зрозуміти умови нинішнього часу і до них пристосовувати апарат та акцію Уряду. Ті умови, на його переконання, не негують української справи, а лише вводять її в нові фази дальшого творчого процесу. „Боротьба українського народу за власну державність не скінчилась, а провадиться далі, то вибухаючи в гострих формах, то пристосовується до вимог доцільності і місцевої ситуації. Форми її, а також і вибуховий розгін беруть на увагу і зовнішні умови міжнародньої ситуації, яка сьогодні мало відповідає широким плянам в цьому напрямкові. Маючи сумний досвід в минулому, здоровий політичний розум нації і організована воля свідомих

елементів її повинні все зробити, щоб новий масовий вибух національної енергії, до якого логічно йде на Україні, не дав тих слабих наслідків, які полишив по собі національний рух в роках 1917 і 1918. Точний підрахунок сил і можливостей, розважлива оцінка несприятливих чинників є передумовою щасливого закінчення вибуху" („Трибуна України", кн. 3).

Друга необхідна риса діяльності уряду, як і цілої нації—активність. Проповідь активності, неустанної праці національної переходить червоною ниткою через усі думки і пляни Симона Петлюри, бо то конечні умови досягнення ідеалу національної державності — і внутрі, і назовні. З приводу книжки проф. Лявернь (*Lavergne*) про націю він пише: „Ми повинні собі цілком усвідомити всю колосальну працю у всіх галузях нашого політичного, економічного й духового життя, щоб здобути намічену і предками нашими завіщану мету. І хоч дуже часто в політичній житті правові норми підганяються під завершений факт, так би мовити, для оправдання його появи, але мусимо пам'ятати, що ми не вповні задовольнили ці „вимоги". Бо мало ще „*vouloir vivre collectif*", треба й „*pouvoir être collectif*", в якому ховається ще й умінь скористати з цієї змоги" („Тризуб", ч. 4).

Ту активність має в першу чергу виявляти Уряд, свідомо беручи на себе відповідальність за рішуче вжиті кроки, що їх необхідність виходить з його глибокого переконання. „При цих умовах, — пише Симон Петлюра в листі до мене 20. V. 1923 р., — ще складнішою, тяжчою є та відповідальність, яку повинен взяти на себе і наш Державний Центр, і те еміграційне громадянство, що стоїть на певних позиціях УНР в зв'язку з можливими подіями. Перед нами повстає кардинальне питання: чи мусить наш Д. Ц. взяти участь в цих подіях, з якими силами, ресурсами і на чийому боці? Аналіз ситуації промовляє за те, що взяти участь він повинен хоч би з огляду на те, що подібна ситуація не швидко може повторити-

тись, так само і оцінка противних (евентуально) сил промовляє за те, що нам припадає місце на противобольшевицькому фронті. З другого боку і оцінка наших власних сил і комплексу даних для створення Держави говорить за те, що добути її ми зможемо скорше, використовуючи зручно міжнародню ситуацію, ніж борючись за неї самотійно, що в сьогодняшніх і ближчих умовах є неможливим та й взагалі надовший час проблематичним". „Не можна, — пише він мені у другому листі пізніше (1.VIII.1925 р.), — не можна безмежно жити процентами з колишнього капіталу, не витворюючи нових цінностей, як додатків до нього. Великою є помилкою думати, що Державний Центр мусить тільки зберегати традиції нашої державности, як думає де-хто з прихильників Державного Центру".

З цих засад логічно випливає висновок: не ліквідувати державного апарату, а доцільно його реорганізувати. Ці думки знайшли яскравий вислід у листі до Голови Ради Міністрів 25. XI. 1920 р.: „Опинившись в умовах перебування на чужині, Правительство не повинно ліквідувати ні себе, ні своєї роботи державної, а навпаки вжити всіх заходів для скріплення свого становища і зміцнення тих кроків, яких воно повинно вжити в інтересах майбутнього відновлення праці на теренах України. Ці завдання я би поділив на дві категорії. До першої відношу комплекс певних заходів політично-дипломатичного характеру, що мають своєю метою заінтересувати долею УНР рішальні світові чинники. До другої категорії відношу: 1) міри, направлені до схоронення нашої армії, що перейшла на терен Польщі, її реорганізацію; 2) реорганізацію самого Уряду в цілях пристосування його до потреб майбутньої боротьби і 3) консолідацію всіх сил громадських в суцільне і однолите ціле, перейняте однаковим розумінням державних потреб і почуттям обов'язку перед державою". У тому ж листі Голова Директорії подає і конкретні вказів-

ки щодо переорганізації як центрального апарату, так і самої системи управління. „В цій справі, — пише він, — Правительство мусить переслідувати подвійну ціль — економію засобів і сконструування урядових апаратів в той спосіб, аби вони відповідали інтересам нашої майбутньої боротьби, а в своїй праці в першу чергу були пристосовані до потреб військових. Своєчасно в листі на Ваше ім'я я виминав певних ревізуючих переглядів цієї системи нашого державного урядового апарату”. Перерву в роботі дораджує він використати доцільно для підготовки до майбутнього. „Кожний міністр повинен виробити програму тої підготовчої праці, яку його міністерство має робити тут на терені Польщі, і ту, яку воно має переводити по поверненні на Україну. Після роботи після обговорення на об'єднаному засіданні міністерств прошу представити мені на розгляд”. Зазначає й окремі актуальніші сторони такої урядової підготовчої праці. „Зокрема вважаю необхідним і відповідаючим інтересам діла підготовчу і творчу роботу Уряду в справі кодифікації законів УНР, їх видання друком, а також вироблення та надрукування різних інструкцій, статутів і інших видань, охоплюючих якнайдоцільніше використання наших адміністративних апаратів і урядових сил. Я не можу не констатувати того факту, що цілий ряд законів бувшого російського правительства, які залишились чинними і в нашій Республіці, не перекладені на нашу мову і досі ще не видані. На це треба звернути пильну увагу, бо ця хибка не відповідає нашій державній гідності”. Для тієї ж цілі — готовності в нових умовах — вважає він за необхідне організувати різні курси для наших урядовців в цілях підготовки їх до адміністративної служби. „Думаю, що п. п. Міністри використовують певний час для ознайомлення з законодавством та устроєм інших держав і запозичать з їхнього законодавства та державно-адміністративної практики все, що є найкращого, в цілях прищеплення йо-

го на нашому національному ґрунті". Дається наказ і про використання державного апарату по звільненні од зайвих сил, що його безпотрібно обтяжують. „В додаток до мій, запропонованих мною Заступникові Голови Ради Міністрів в справі зменшення числа урядовців, які потрібно залишити при міністрах, вважаю необхідним, щоби ці урядовці, які будуть жити не при Уряді, а разом з нашим військом на умовах формального інтернування чи конфінування, були не загублені, а були на учоті й доцільно використані потім”.

Закінчуючи свої побажання щодо реорганізації державного апарату, Симон Петлюра так висловлює свій погляд на завдання й ролі Уряду в еміграційних умовах: „Проревізувавши свою дотеперішню діяльність і зробивши корективи та належні реформи в своїй внутрішній конструкції, Правительство могло би уявляти дійсно центральний апарат нашої державности і всестороннє направляти різні галузі нашого державного життя. Власне таким я хотів би бачити Правительство наше і тільки таке Правительство може забезпечити нашій дальшій державній боротьбі й нашому державному розвитку нормальний хід успіх. В цьому разі не будуть мати місця ті деструктивні явища, які знесилюють енергію працездатних елементів нашої державности і, виявляючись в формі незадоволення Урядом з боку окремих груп нашого громадянства та дорікань на адресу Уряду, часто за невірні хибі в його роботі, затуманюють перспективи нашого державного будівництва й заважають успішному провадженню його”.

XVII.

Глибокий демократ, Симон Петлюра ставив успіх української справи в залежність в першу чергу од об'єднаної волі та об'єднаних зусиль всіх шарів українського громадянства, всієї нації. З цього по-

гляду характерна промова його у Києві 20 травня 1920 року. „Багато, — казав він, — висловлено слів довірря до тої праці, яка припала мені в участі на добро українського народу. Та мушу сказати, що ці слова перебільшені. Я демократ і думаю: коли тепер відчуваємо ґрунт під ногами, коли у нас є віра, все це повинні перетворити в чин. Всю справу доконав через мене народ. Навіть в хвилях, коли ми були розеднані, цей контакт з народом жив у наших душах. Нас рятував і рятує від загину український народ. Навіть в той момент, коли ми були ізольовані од вас, я був переконаний, що всі українські діячі, які перебували по цей бік фронту і по тамтім боці Дніпра, вповні поділяли наші думки. Я переконаний, що ця єдина думка є думкою всього свідомого громадянства. Ця солідарність думки об'єднувала нас в тяжкі хвилини, об'єднує нас і тепер. Коли ми бачили упадок в нашій праці, ця свідомість рятувала всіх — і мене. І у мене були моменти, коли безсильно впадали руки, коли здавалося, що гасне віра в святу ідею, та ці моменти людської переваги були тоді, коли я не бачив єднання й активності в нашій суспільності, а бачив тільки партійні роздори, які доводили до того, що багато людей не вбачали за деревами лісу, за партійними інтересами інтересів державних. В такі хвилини я пригадував собі слова Мазепи: „Нема згоди, всі пропали“. Та тепер не можна повторювати похибок минушини. На цих похибках ми повинні вчитися. Під теперішню хвилю я не перебільшую наших сил, одначе я твердо вірю в процес освободження народу. Я бачу, що та сила, яка тут не загасила вашого духа, сотворила тверду опору будівництва життя. Цей процес єднання необхідних сил, єднання партійних сил є елементом, який служить за порукою, що ми на твердім ґрунті нашої державної праці. Великий шлях ще перед нами до нашої мети. Ми перейшли всього четверту частину цього шляху. Ворог на другім березі Дніпра. Наші бра-

ти, що на тім боці, ждуть об'єднання з нами. Перед нами великі завдання суспільного й державного будівництва, і кожен повинен оддати волю, душу й руки на службу цьому ділу. Ми повинні віддати на це всю енергію. Година повинна у нас бути за день, день за місяць, бо тільки таким чином досягнемо своєї мети" (За „Кіев. Новостями" подала „Воля", т. II, ч. 7-8 1920 р.). В цій об'єднаності коло певного гасла — непереможна сила нації. „Коло гасла: Українська Народня Республіка — Українська Незалежна Держава об'єдналися всі справді активні сили нації в її боротьбі за незалежність. Тільки в моральній атмосфері, утвореній тією боротьбою, могли з'явитися світлі постаті полеглих, тільки на цьому ґрунті могла зродитися жива легенда дальшої боротьби, що живе немирущою в душі нації й ферментує її сили на нові виступи. Моральним чотирьохкутником — отим старокозацьким табором — поставимося ми в переходові дні нашої історії до всіх негідних наступів на нашу єдність та вірність випробованим ідеям. Скупчимося один біля одного з готовістю взаємної допомоги й перестороги — і ми витримаємо всі „міри й проби" незалежно від того, чи вони походять з якогось інтернаціоналу, чи від його клясократичного антиподу" („Тризуб", ч. 15).

Симон Петлюра вважаючи згідність своєї акції з настроями мас за основу успіху справи, давав в тому ж напрямі провід для діяльності уряду. „Консолідація сил нації для одної великої цілі: відбудування самостійної Народньої Республіки мусить бути одною з чергових і невідкладних задач Правительства... Воно повинно притягти до участі в цій великій справі різні групи нашого громадянства, використавши всі творчі сили, які мають ся серед нього. Хоч умови перебування на чужій території Уряду, громадянства і війська не дають можливості скликати передпарляменту, як про це було заповіджено, але разом з тим я хотів би, аби Прави-

тельство в своїй роботі на чужій території такий бажаний контакт з громадянськими кругами схоронило й поглибило в формі влаштування належних нарад, конференцій і переговорів" (Лист до Голови Ради Міністрів 25. XI. 1920 р.). Чинник громадянський в справі державного будівництва вважає Симон Петлюра за необхідну умову нашого успіху на полі міжнародньому. „Одними урядовими заходами великих завдань, звязаних з цією пропагандою, поконати не можна, й на допомогу їм повинна прийти рухлива невтомна ініціатива свідомого громадянства. Зусилля його в цьому напрямку можуть поставити справу української державности в ліпші умови перед опінією політичних кругів Європи і підготувати більш сприятливу для нас ситуацію, в якій новий вибух боротьби українських мас з московськими окупантами знайде більше зрозуміння, а може моральної та матеріяльної допомоги" („Трибуна України", кн. 3, ст. 12).

І такі засади були не самими лише теоретичними гаслами, але й чином Симона Петлюри. „Виїхавши з України,—пише він (5. I. 1919 р.) до М. Василька,—на жадання моїх співробітників, щоб полагодити деякі стосунки, я бачу, що треба повертати вже на Україну, аби тим самим прискорити процес консолідації наших сил. Безуслівно, на деякий час там можуть мати впливи орієнтації на большевицьку Москву... І всеж гадаю, що наша місія повинна, як і раніш, провадитись в напрямку випробуваного вже нами народоправства й демократії, не збочуючи на большевицькі манівці. В цьому власне напрямку і йде праця, яку я намічаю". Обмірковуючи далі способи скріплення армії та взагалі боротьби з большевиками, Симон Петлюра повідомляв одного з послів про такі директиви урядові: „деякі (з тих способів) треба вжити негайно, аби притягти широкі круги населення до цієї справи. Отож цими днями я скликаю Державну Нараду з представників партій, уряду та війська (командири дивізій), земств тощо, щоби зеднати інтереси запілля і армії і під

прапором оборони батьківщини зміцнити всі сили хоча би до скликання передпарляменту. Належні інформації про це треба дати до закордонної преси, щоби заітересовані круги знали, що „Петлюра” не сепаратно працює й боротьбу провадить, а разом з громадянством, і населенням” (3. XI. 1920 р.). „Керуючи боротьбою нашого народу, — пише Симон Петлюра в листі до того ж кореспондента, — несучи моральну і історичну відповідальність за неї, я і Міністерство глибоко певні, що перемога в цій боротьбі врешті буде на стороні нашого народу, а ті ідеї і гасла, які є імпульсом боротьби, народ, через своїх представників в Парляменті з установчими функціями, зайвий раз урочисто тільки санкціонує і затвердить. До скликання цього Парляменту треба готуватись, і я з Правительством дбати будемо, щоб праця такого всенароднього зібрання могла розпочатись яко мога найскорше. Вияснення наміру Уряду У. Н. Р. в цій справі мусить бути пп. Послами і Головами Місій в даний момент особливо взято на увагу при виясненні української справи в зносинах їхніх з впливовими колами. Разом з тим пп. Посли і Голови Місій повинні при тих зносинах зазначати, що, одкидаючи принцип „совдепських рад”, як таких, що фальсифікують волю народу і оддають долю України на поталу, нікчемною своєю кількістю, меншости населення, Уряд, як і раніше, змагати буде до затвердження справжнього демократизму й проведеного од верху до низу парламентаризму. В звязку з цим, організація адміністрації, як центральної, так і на місцях, буде переведена в спосіб, що гарантує неможливість повторення тих помилок, які дотепер були допущені. Прикликання до праці фахових і досвідчених сил, хоч би закордонних, є потребою державного значіння, на яку звернуто буде якнайбільшу увагу. І то не тільки в справі організації нашого регулярного війська, але і в справі організації фінансів, відновлення та розвитку промислів, транспорту, а також і в організації ор-

ганів охорони громадського ладу та порядку в формі військової жандармерії, міліції тощо”.

XVIII.

Серед плянкової праці військової оборони краю та його внутрішнього устрою доводилося Симонові Петлюрі, одриваючися од тої праці, реагувати на деструктивні факти, що порушали нормальне її переведення. Серед таких фактів певний свого часу розголос, в характері брукової сенсації, викликала деклярація, підписана особами, що перед тим займали високі становища в Уряді. Не вважаючи на обурення, яке викликав той виступ своїм роскладовим характером, Симон Петлюра оцінює даний виступ із спокійною об'єктивністю. „Очевидна річ, — писав він з того приводу, — що відозва ця, підписана політичними трупамі, жадного значіння для боротьби українського народу на Україні мати не буде. Як*)... так і інші є випадковими людьми, що впливли на поверх політичного життя, певно, несподівано для самих себе. Анальфабети в державних справах, нічого творчого дати справі вони не можуть, нагадуючи своєю „діяльністю” отих надокучливих мух в спасівку, що тільки викликають огиду до себе.

„По суті виступу... мушу сказати коротко своє відношення до нього: „Як Бог не попустить, то свиня не зїсть”. Пережив я багато авантур і небезпек. Всі вони поки що кінчалися невдало. Бороню й репрезентую чисте діло і чистими руками роблю його. Але всі ці авантюристи дорого заплатять на Україні за свої свиньства, державну шкоду, змагання дезорганізувати мої зусилля вивести врешті народ наш до вільного державного життя...

„Прошу мати на увазі, що в ім'я державних інтересів не вагавсь я посилати на вірну смерть сотні

*) Трактуючи справу лише з погляду засадничого, уникаємо вказівок особистого характеру.

й тисячі козаків і старшин, яких я любив, як братів або як синів своїх, наперед знаючи, що вони загинуть. Але це потрібно для ідеї, яку зреалізувати можна лише кровю. Час розплати прийде і на тих, хто моїм лицарям своїми гадючими виступами у Відні встромляв ніж у спину. А од діла свого не відступлю, якими б тимчасовими не були для мене несприятливі обставини (24. XII. 1921)".

Про анальогічну, щодо свого розкладового значіння, акцію гетьманської пропаганди Симон Петлюра висловлював так само рішучу, але спокійно-об'єктивну оцінку.

"Гетьманські пляни. Підстави для переведення їх у життя, в розумінні реставрації гетьманату з Скоропадським на чолі, занадто не життєві, щоби про них слід було довше розводитись. Правда агенти Скоропадського (дехто з партії хліборобів) провадять агітацію за нею серед деяких наших старшинських кол армії. Мені відомі такі факти в цій справі. Але на цю агітацію відгукуються лише нечисленні одиниці з офіцерів, в масі ж старшинській та козацькій агітаційні заходи успіху не мають і викликають обурення. Щож до повстанських наших кол то поскільки до них доходять чутки про таку агітацію, вони — повстанці—реагують на неї погрозою вирізати тих старшин, які будуть замішані в цій агітації, коли наша армія поверне на Україну. Я гадаю, така погроза в свій час може бути здійснена. Сама справа агітації серед наших старшин за гетьмана не варта би була уваги, колиб не вносила певного розкладового елементу в нашу армію. Одже слід по можливості паралізувати її. Одною з форм такої роботи для паралізування гетьманських заходів були би: 1) належні статті в пресі німецькій і 2) офіційні повідомлення послів інших держав про неможливість гетьманських авспіцій на Вкраїні, а 3) також попередження гетьманських кол про шкідливість їх заходів для нашого народу та про ту долю, яка мо-

же чекати їх в результаті провокації народного гніву" (3.II.1921).

XIX.

Взявши в свої руки національний провід на терені України, Симон Петлюра залишається духовним провідником національної справи й тоді, як доля нашої армію, наш державний осередок та значну кількість борців за ту справу перенесла на чужину. Зорієнтувавшись в нових обставинах життя й праці на чужому терені, був він провідником ідейним та організатором українського життя й для еміграції. Загальні умови чинності української влади на еміграції в звязку з територіяльною розкиданністю емігрантської маси, зрозумілий упадок емігрантських настроїв, руїницька робота розкладових елементів—чужих і своїх—все це перешкаджало праці, часто не давало їй перетворитися в діло або нищило її наслідки. Але вождь нації залишався на варті до останніх хвиль свого життя, однаково відчуваючи свій обов'язок — і в найтяжчих обставинах. І тут, на чужині, зводить він всі нитки українського життя до головного його вузла—національно-державної справи.

Симон Петлюра не переоцінював ролі еміграції та не її чинності надавав він головніше значіння. „Треба нам,—писав він мені 1924 р., — в цьому році скупчити більше енергії для потреб „того боку“, як досі, і не вичерпувати своїх інтересів виключно емігрантськими справами, бо хоч вони теж мають для нас певне значіння, а проте не в них полягає центр ваги більш важливих інтересів”.

Так оцінюючи роль еміграції, в перспективі взаємочинності, в порівнянні з вирішальним чинником національної справи—головною масою українського народу на його території, Симон Петлюра, проте, високо ставив відносно значіння української еміграції в нинішніх умовах боротьби за національну справу.

Національно-державні позиції української еміграції, на думку Симона Петлюри, одбивають в собі взагалі взаємовідносини в нашій національно-державній справі. „Інтереси України і інтереси Росії, — писав він, — пішли ріжними шляхами; ріжними шляхами розійшлись і інтереси еміграції цих країн” („Тризуб”, ч. 4).

На українській еміграції лежить велика національна місія. „Закон розподілу національних сил, — пише він, — поклав на нас — тих, що живуть тепер на чужині, — певну пайку праці, яку тільки ми — більше ніхто — й можемо виконати. Вона полягає в дбайливому плеканні державних традицій, здобутих підчас кривавої боротьби, в утворенні та розвитку культурних цінностей, потрібних для нашого всебічного звільнення, і в широко закроєній програмово-інформаційній роботі, тісно звязаній як із справою нашої визвольної боротьби взагалі, так і з поодинокими її потребами зокрема. Кожне з цих завдань, в міру того, як ми його реалізуємо в тій чи іншій частині, зміцнює нас самих, а одночасно піднімає шанси наші назовні, в opinіi зовнішніх політичних і громадських сил. Ігнорувати цю opinію й не рахуватися з нею — свідчило б про брак у нас чуття дійсности та вміння розважувати питому вагу тих чинників, що можуть мати реальне значіння в справі осягнення нами національної мети” („Тризуб”, ч. 1).

Уособнюючи в своїй національній чинності шлях український, наша еміграція з цього погляду набірає особливого значіння, коли взяти на увагу теперішнє поневолення України, що позбавляє український народ можливости виявити свої справжні думки й змагання. „Ми, уявляючи собою органічну частину нашого народу, живемо одними думками, як і вся наша батьківщина. Доки цей „унісон” переживань має місце, доти моральний дух наш, як борців, уявляє величезну динамічну силу, знищуюча вибуховість якої залежатиме від усієї попередньої організаційно-підготовчої праці в тому напрямку; доти й ті

позиції, на яких ми сьогодні „окопалися”, набувають не аби якої ваги” („Тризуб”, ч. 1). „Українська еміграція, — каже Симон Петлюра в другому місці, — є органічною інтегральною частиною цілого українського народу, що під чужою владою перебуває. Політичні думи, культурно-освітні стремління і організаційні змагання до утворення власної держави української нації повинні наскрізь пройняти й українську еміграцію, яка в спеціальних умовах перебування на чужині, здебільшого в європейських державах, мусить тут виконати відповідальну частину загально-національного й загально-державного програму української нації, а власне ту частину, що її народ наш під окупаційною владою доклати не може, а яка проте має величезне значіння в справі будівництва Української Держави. Не марнотратним, не яловим повинно бути життя й перебування нашої еміграції поза межами батьківщини, а повним глибокого змісту та корисних наслідків для рідного краю! Глибоке розуміння потреб нашого національно-державного руху і контактна узгоджена праця з тою роботою, що провадиться на Україні, ось що головним чином буде ціхувати працю еміграції за кордоном, коли вона захоче як слід виконати свій обов'язок перед рідним народом” („Сучасна українська еміграція та її завдання”, стор. 7-8). „Ми не вважаємо себе ні морально, ні ідейно розбитими, — знов каже Симон Петлюра, — поки зберігається у нас ця відпорна сила, поки ми плекаємо її розвиток, доти ми уявляємо собою для ворога потенціальну небезпеку, яка може стати для нього кожного часу і цілком реальною” („Тризуб”, ч. 1). Така роля та такі завдання національні нашої еміграції зобов'язують її провадити життя своє під кутом повсякчасної думки про свою відповідальність перед тими мільйонами братів, яких життя провадиться в інших умовах. „Не забуваймо ніколи, що в очах цілої України, підбитої московським ворогом, і Уряд, і громадянство, які перебувають на

чужині, є один організм, є щось ціле, збите, зцементоване єдністю державної думки й сконсолідованої, дисциплінованої волі, а не розбіжна, первісна формація, що на власну руку верховодиться різними комітетами, в поодиноких країнах місцевими колоніями організованими. Коли б там, на Україні Великій, відчули розбіжність політичної думки серед нашої еміграції, брак єдиної волі в праці цілого громадянства на чужині, — то це боляче відчула б наша нація і гостро засудила б нас за нашу дрібязковість та малий розум в справах великої й державної загальнонаціональної ваги" („Сучасна укр. емігр.", 28).

XX.

Ідейні якості української еміграції Симон Петлюра оцінює взагалі високо. „Численно переважаюча частина нашого громадянства, морально здорова й національно певна, не піддається розкладовій праці і непохитно стоїть на позиціях української державности в тій її концепції — Української Народньої Республіки,—що єдина втілила в собі державні змагання нашої нації. Це коло державного прапору УНР організувалося все, що було найактивнішого, найсвідомішого серед нашої нації; це під бойовим прапором її почалася організація сил нації для великої мети незалежности, і справжня боротьба не словами, а кровю і жертвами за цю незалежність; це підчас цієї боротьби відновилися давні історичні традиції нашого народу і утворилася жива легенда самої боротьби, як той могутній чинник в житті нації, без якого ніколи ніяка нація не досягала ні своєї національної мети, ні свого призначення серед інших народів" („Тризуб", ч. 1). Але поруч з такими якостями загалу, аналізуючи стан еміграції без пристраси й зачаровання, вкладаючи персти свої й у найболючіші рани еміграції, Симон Петлюра не закриває очей на ті справжні рани. В особистому листуванні

виринається у його навіть надзвичайно гірке слово: „Добрый геній” України відлетів від нас і робить іспит нашої зрілості та зручності в скомплікованих умовах сьогоднішнього дня. Зрозуміти й відчувати вагу останнього перед обличчям тої небезпеки, що її готують нації блудливі сини її в надщерблюванні державного ідеалу й деморалізації національних змагань, — це багато значить” (з листа до мене).

Найтяжче вражали його риси безактивності та квієтизму серед тих, що перед вели в українській справі, а врешті віддалися на стихійну волю подій, з головою закопавшись в аполітичну працю. „Про нас забувають у Європі, — пише він мені 21. IV. 1925 р., — а ми самі мало їй нагадуємо. Під лежачий камінь і вода не тече. А я все думаю, що нашої еміграції, з її нервами, втомою, а подекуди й апатією, слід давати час від часу певні дози „доппінгу” для підживлення і циркуляції крові. Наслідком могла б бути і більша рухливість нашої еміграції на зовні, бо часом мені здається, що вона аж занадто „лапи собі ссе”, віддаючися, в процесі цього спорту, самозаколисуванню про неминучість і льогічність історичних подій, на прискорення яких або витворення сама вона забуває впливати, або не відчуває ні обовязку, ні потреби вмішуватися в них. Ми все чекаємо, що інші за нас зроблять те, що власне ми повинні виконати. Ми стали ніби фаталістами всі і навіть не намагаємося виявити свого я і своєї волі. Власне оця риса в сучасних настроях еміграції нашої, що у декого виливається в квієтизм, у декого в самообмеження, а у всіх в пасивне чекання „близьких подій”, є в моїх очах свідомством не дуже добрим для нашої справи. Я, звичайно, не хочу цим сказати, що не потрібна ота велика культурна праця, яка провадиться зокрема на терені чехословацькому. Але, правду кажучи, часом всі інформації, що приходять звідти, на мене справляють пригнічуюче вражіння, наскільки в них не бачу ознак ширших інтересів до

кардинальних справ з обсягу національного життя". Тому він вважає, що необхідно звернути увагу на нашу закордонну еміграцію, прищепити їй дух здорового державного інтересу до чергових завдань державного будівництва й почуття національно-державної дисципліни. „Слід завжди пам'ятати Правительству про ту розкладову роботу, яку проводять підступним та хитрим способом вороги нашої Республіки, вміло використовуючи наші невдачі, помилки й вносячи розбрат в наші національно-демократичні круги. Ці вороги, розпоряджуючи часто великими грошми, ведуть провокаційну роботу серед нашої армії, підкопують серед неї довіря до Правительства, роблять все, щоби розбити нашу єдність, щоби знесилити почуття національної дисципліни та поваги до тих, хто стоїть на чолі нашого державного життя і серед неймовірних труднощів, про які часто й не знають наші круги громадянства, проводять з великою самопопеченням покладену на них відповідальну працю. На це треба звернути особливо пильну увагу в даний момент після нашої невдачі, коли свідомі й не-свідомі вороги нашої державности будуть все робити для поглиблення своєї гадючої роботи" (Лист 25. XI. 1920).

Аналізуючи настрої еміграції, Симон Петлюра знаходив у ній і яскравіші явища негативного характеру, крім згаданої пасивної риси. Нашим перекинчикам дає він таку характеристику: „Це все здебільшого люди, що „легким хлібом" або з „казенного пирога" засвоїли привичку харчуватись. Доки вони мали добрі платні посади в установах урядових, доти вони й „характер витримували". Коли ж їх „скоротили" або за бездарність чи невідповідальність звільнили, вони деякий час ще „вольними художниками" перебували, проживаючи „збереження", у вигіднішу валюту заздалегідь їх перетворивши, а коли й валюту „просвистіли", то тоді з легким серцем в большевицьку каносу почвалані і в наймити поши-

лися. Ясна річ, що й там на них дивляться косим оком і тільки як запроданців трактують, здебільшого виплачуючи їм певні „квоти” за те тільки, щоб вони дальшу розкладову працю серед еміграції провадили... Ніде й ніколи ні Іуда, ні донощик, ні політичний пахолок пощади й довірря не викликав. Не будемо ж і ми жалкувати за ними, тим більше, що не за одним з них „віршовка плаче” або карне слідство чекає за державні розтрачені гроші чи не відчитані аванси... Та й те ще слід пам'ятати, що такі „еволюції” в поглядах наших перекінчиків громадянство українське, що під большевиками перебуває, не пошанує, а оцінить її так само гостро-суворо, а може й глузливо, як оцінило воно свого часу „ракетну еволюцію” Винниченка, коли він попробував поїхати в ролі „переконаного комуніста” до Троцького й Раковського для того тільки, щоб скоріше од них утікти, переконавшись в неможливості співпраці з ними” („Сучасна укр. еміграція”, 51-53).

„ПП. Посли й Голови Місії певне знають, — писав Симон Петлюра до М. Василька, — що тимчасове тяжке становище на Україні викликало серед деяких кругів і окремих людей очайдушність, а то й злу волю скористати з цього становища в персональних цілях, не тільки протилежних, але явно ворожих інтересам нашої Республіки. Ті злочинні явища не минуть без кари для винуватців, і пп. Посли та Голови Місій, оскільки то можливо, повинні представити Міністерству Юстиції, як і Генерал-Прокуророві У. Н. Р., належні матеріяли та дані, що характеризують людей, які в важливу й критичну для Республіки хвилину забули про державну честь, діючи на шкоду їй своєю неслухняністю та забуттям карности”.

З інших деструктивних сил еміграційних звертають на себе увагу Симона Петлюри москвофільські течії серед української еміграції. „Звертаю увагу на наше домашнє москвофільство, — писав він до б. Голови Ради Міністрів А. М. Лівіцького 15 VI. 1925. — Як

це не дивно, а протилежності тут сходяться. Конкретно, гетьманські угруповання різних назв і есери переняті і ідеологічно, і практично москвофільством... В це каламуцтво втягується та частина нашої еміграції, яка мало орієнтується в подіях і вірить в фантазію: об'єднання всіх українських земель в союзі (с. т. під верховенством) з Москвою. Щоб успішніше цю ілюзію поширювати і умотивувати власну здачу незалежницьких позицій, українські „русофіли” пустили провокацію про підписання умови „Петлюри” з Кирилом, яку вони ніби „паралізують” умовою з „російською демократією”. Очевидна річ, що вся ця дурниця подобається галичанам, які зачинають знову грати на „всукраїнських” струнах і зайвий раз засуджувати всіх нас за „польонофільство” і „продажу” національних інтересів, хоч замовчують при цьому здачу своїх незалежницьких позицій. Я думаю, що з цим напрямом політичної думки треба боротись, бо коли б наша еміграція в більшості своїй була втягнена в „русофільство”, то це нанесло б тяжкий удар українській державності й цілому українському рухові”. Здемаскування цієї шкідливої акції „зайвий раз примусило б нашу еміграцію насторожитись і відчутти небезпеку від „акції” таких большевиків „другого сорту”... що сьогодні сплять і бачать себе в ролі Чубаря на Україні, цебто в ролі пахолків Чернова і „російської демократії” взагалі. Будьте певні, що наші гетьманці всілякого гатунку — від Скоропадського-Липинського до Полтавця включно — їх на цьому ґрунті і напрямку підтримують. Ідеолог їхній Липинський в „Хліборобській Україні” не дурно говорить, що, мовляв, ми — українці — з нашими братами (москалями) завжди порозуміємось“. Не велику вагу має той факт, що ці антиподи ніби ворогують між собою, — в дійсності вони до одної мети йдуть і в однаковій мірі надшерблюють ідеал української державности та спільно каламутять ясність національної думки... Сьогоднішньою своєю тактикою, в основі якої лежить бажання підготувати ґрунт і лю-

дей для захоплення влади в свої руки, вони ослаблюють, пригашують і розкладають як віру нації в свої сили, так і волю її до здійснення свого ідеалу“. „Певні „фланги“ української політичної думки, — каже Симон Петлюра в другому місці, — ще й сьогодні не виявляють розуміння цієї вимоги, ще й сьогодні вони намагаються прищепити нашому громадянству невідповідні державні концепції. Не дивлячись на протилежність своїх програмів і ідеологій, не дивлячись на взаємне поборювання, ці бігуни української політичної думки з однаковим усердям намагаються розколювати національну єдність і вносити розгاردіаш в організовані та творчі заходи українського громадянства“ („Тризуб“, ч. 1).

Одним з наслідків розкладової праці руїнницьких елементів на еміграції є підрив авторитету українського Уряду, на який головним чином скеровано було акцію цих елементів, щоб зменшити його чинні впливи на консолідацію національно-державної думки еміграційної. „Хоч як гірко й тяжко признатися в цьому, — каже Симон Петлюра, — але наше еміграційне громадянство — треба правду казати — часто не давало своєму законному Урядові тої допомоги й підтримки моральної, якої він не раз од нього потребував і яка значно скріпила би виступи нашого Уряду перед окремими державами, організованими зв'язками їх, а то й перед Лігою Націй. Займаючи в цих справах вичікуюче становище, ставлячись іноді з певним застереженням до таких виступів, українська еміграція, чи окремі елементи її, ясна річ, шкодили не Урядові, а загальній нашій справі, даючи цим доказ своєї державної нерозвинености й недозрілости. Ледве чи сприяло це поліпшенню нашого становища серед чужинців, яким може імпонувати тільки організованість, державна дисциплінованість і одностайність тих, що претендують на власну державність і на признання її іншими. Брак цієї організованости, розеднаність, сепаратні нескоординовані виступи окремих об'єднань

чи груп громадських в справах державних, що вимагають єдності й конкретизації змагань, міг викликати тільки здивування або шкідливе для нашої справи легковажне трактування її з боку тих, до кого ці виступи звертались" („Сучасна укр. еміграція“, 23). „На превеликий жаль — каже далі Симон Петлюра, — наше громадянство не так чуйно реагує на розкладові явища нашого еміграційного життя, тоді як таке ніби потакання з його боку (на прояви державної недисциплінованості. О. Л.) дає привід до дальших безвідповідальних вправ в тому ж таки шкідливому напрямку. Громадська опінія є великий чинник державного будівництва, і чимало негативних явищ нашого еміграційного життя і на світ приходить тільки через те, що ця опінія як слід не організована, або занадто млява. Треба свіжого повітря і ясного світла, щоби розвіяти чад і притлумити безкарність державно-недисциплінованих елементів нашої еміграції. Здоровий розум і почуття обов'язку перед справою підскаже нашому еміграційному громадянству, що за цю, державної ваги, працю власне воно само взятись повинно, бо та рука, що звичайно карає чи стримує, рука державної влади в сьогоднішніх тяжких умовах її праці досягти таких некарних чи недисциплінованих елементів не може" („Сучасна укр. еміграція“, 25).

XXI.

Ці негативні явища не закривають в очах Симона Петлюри тої загальної позиції українського еміграційного громадянства, яку він — вгорі ми його слова наводили — характеризував, як позицію здорову. „На щастя, — каже він знов у іншому місці, — зіпсуті, державно-недисципліновані елементи уявляють собою порівнюючи незначний відсоток нашого громадянства, а через це йому легше собі раду дати з тими угрупованнями чи особами, що своєю непідпорядковані-

стю, хорою амбіцією і підозрілою тенденцією закаламчують ясні цілі еміграційних завдань. Так звані „авантюри"... з метою внести замішання в наше життя або підкопати провокаційними засобами повагу до здобутих нами державних цінностей...знаходили швидко опір з боку більшості нашої еміграції і суворий осуд для себе" („Укр. еміграція", 87). Вітаючи ці здорові настрої еміграції, Симон Петлюра закликає еміграційне громадянство в першу чергу до організаційного об'єднання. Чинність української еміграції могла би, на його думку, досягти найбільших наслідків через організаційне об'єднання. „Перемагають організовані й нерозпорошені. Ця істина, оправдана і віковим досвідом, повинна й нам за вказівку та *memento* на чужині стати. Вагу організації ми особливо повинні відчувати перед тими завданнями, що стоять перед нами, — і саме на чужині, — як частиною нації, що розпочала організацію своїх сил для осягнення державного ідеалу. Не роз'єднаними, не розпорошеними ми їх можемо здійснити, а збитими до купи, зв'язаними єдністю зусиль і підпорядкованими вищим вимогам національної справи". Навівши приклади, як „почасті інстинктивно, а більше свідомо, морально здорова частина нашої еміграції відчула з перших же часів свого перебування на чужині вагу об'єднання", він вказує на konieczність „створення нової громадянської організації, що завершила б організаційні зусилля цілого нашого громадянства, яке перебуває на чужині, шляхом покликання до життя центрального громадського органу, що об'єднував би діяльність льокальних центральних організацій, а, значить, через них і всієї нашої еміграції... Питання про утворення центрального громадського органу набрало такої ваги, що слід уже тепер думати про реалізацію його як в інтересах еміграції, так і цілої низки завдань, зв'язаних з національною доцільністю перебування її на чужині. Координувати ці інтереси, надати їм певний план і послідовність в переведенні, відповідно до вимог цілої емі-

грації, а не тільки даної галузі, що перебуває в межах тієї чи іншої держави, сьогодні вже не можуть місцеві об'єднання. Завдання, що їх ставить саме життя перед кожним окремим з наших еміграційних осередків, часто мають не місцевий характер, а загально емігрантський, а то й національний. Поскілки такі завдання гальмуються, постільки на такому стані речей терпить сама еміграція і та місія національна, яку вона самим фактом свого перебування на чужині мусить виконувати. Ось через що повинен бути покликаний до життя авторитетний громадський орган, що взявся б за налагодження справ загально емігрантського характеру й завершив би організаційні осягнення української еміграції. Ми сподіваємося, що вона знайде в собі стільки сили, щоби вивершити свою самоорганізацію" („Тризуб", ч. 3).

Головна ціль громадської сконсолідованости еміграції — посилення чину в державній справі. Глибока віра в ту справу, чинна енергія натури Небіжчика не лише самого його спонукали до безнастанної праці для тої справи, — державно-чинний світогляд його не мириться з якимось іншим поведінням з боку всіх громадян українських на еміграції. „Опинившись на еміграції, — пише він, — ми не кинули своєї боротьби за національно-державні ідеали. Той, хто уникає її, хто поступає по прислів'ю — „моя хата з краю — нічого не знаю", — той свідомо себе виводить з фаланги активних борців нашої справи. Це уникання подібним буде до тхірства і знайде свою оцінку належну серед тих, хто невтомно працюватиме, змінивши, може, методи й шляхи боротьби. В свій час таку поведінку самолюбних егоїстів пригадається і знайдуться местники на них; як знайдуться вони й на тих, хто для „лакомства нещасного", для вигоди власної, а то й для шкоди недавніх своїх братів та товаришів по боротьбі в стан ворога переходить. Чи моральний засуд громадянства, чи караюча рука закону державного таких перекінчиків все одно знайде колись. Все,

що є морально здоровим, працездатним і національно-чесним серед нашої еміграції, — все мусить провадити дальшу невтомну боротьбу за наші національно-державні ідеали, за виборення незалежності державної нашого народу” („Сучасна укр. еміграція”, 30). На справі української державности закликає він зосередити, сконсолідувати всі зусилля. „Справа здобуття української держави — це справа цілої нації української, а не якоїсь класи її, чи партії, — от через що порозуміння, согласованість всіх чинників громадських і співпраця їх є умовою, без додержання якої ми ніколи своєї мети державної не досягнемо. Не можна ж забувати, що таким шляхом консолідації всіх національних сил в справі організації своєї держави, принаймні на перших початках творення її, йшли досвідченіші та організованіші нації, як от чеська, наприклад. Цей шлях і для нас є єдиним, бо він забезпечує найменшу затрату сил, жертв, енергії з найбільшими позитивними наслідками. Отже пріоритет державности над партійністю, загально-національних інтересів над класовими та груповими, партійними мусимо ми на еміграції зрозуміти і відчувати, як категоричний імператив, як одну з головних умовин нашого державного будівництва! Зрозуміння ваги цієї тези навчить нас підпорядкувати себе і свою діяльність вимогам державної дисципліни, а це, своєю дорогою, не може не вплинути на поглиблення і зміцнення нашої організованости. Наша сила в єдності, а порука успіху наших змагань — в державній слухняності” („Українська еміграція”, 19-20). Не обмежуючись цими загальними вказівками засадничого характеру, Симон Петлюра дає ще й своїй програмі практичні, докладно обмірковані поради щодо національно-державного чину на еміграції, — і серед цих порад бачимо такі, як організація виступів перед світом в справі наших державних домагань, боротьба проти „Великої Єдиної Росії”, боротьба проти федерації, боротьба проти окупантського уряду. Тих, хто

інтересувався б цими питаннями докладніше, одсилаємо до вже згаданої праці Небіжчика про сучасну українську еміграцію та її завдання.

XXII.

Як не закривав очей Симон Петлюра на негативні, розкладові явища еміграції, так не маловажив він і всіх труднощів в боротьбі за державну справу. Але ніколи думка його не гнулася в бік яких-небудь в цій справі компромісів — і в найтрудніших обставинах. „Як бачите, — пише він в листі до свого найближчого співробітника, А. Лівницького, — я не дуже оптимістично розцінюю сучасну дійсність нашу під оглядом сприятливості її для завдань боротьби за державність. Але яка б вона не була сумна, мусить залишитись певна група людей, що при всяких обставинах виявляє національну непримиренність, втілюючи в своїх гаслах і в своїй діяльності ідеал державної незалежності української нації”. Це — припущення найгіршої ситуації, — але й перед нею не припускав Симон Петлюра самої можливості скласти зброю. Переконаний і чинний, він кликав до праці, до боротьби — аж до певної й конечної перемоги.

Дуже характерна в ньому сама ота психологія чину й енергії, що виключає всяку з його боку можливість бути лише стороннім глядачем подій. „Вороги нашої державної ідеї, — пише він у приватному листі, — звили собі кубло не тільки по-за нами, але й серед нас самих. Хробаки... підточують молоде дерево української державної ідеї. Тяжка (для нас) дійсність сприяє паскудній праці всякої черви. Тільки дивитись на ці руїницькі заходи не можна, бо черва може чимало нашкодити”. І, вітаючи здоровий опір з боку загалу еміграції що-до розкладових її елементів, Симон Петлюра і в прилюдних своїх виступах і в особистому листуванні закликав до сильнішого виявлення тих настроїв, що переважали. В листі до

мене з р. 1925, бажаючи успіху одному новому літературному підприємству, він каже, що останнє матиме успіх, „коли сміливо і ясно буде „договорювати” те, що звичайно досі замовчувалось, коли не боятиметься називати речі їх власними іменами, а найголовніше,— коли воно дискусійним порядком щільно підійде до практичних проблем державного будівництва. Я думаю, що такий журнал потрібний і що може навіть матиме попит. Пересічний, морально здоровий емігрант хоче не тільки ясної відповіді на основні проблеми нашого будівничого програму, але й сміливої боротьби за нього і за ті гасла, що за них він боровся, кров проливав, а над якими сьогодні так ніби прапор спущено, а то й зовсім сховано! Чи не настав вже час бути трохи сміливішими й не боронитись від напасників, а нападати на них і коли не „бити по головах їхніх”, то хоч ставити їх кожного на своє місце?! Може таким шляхом основна державна група нашої еміграції скоріше скристалізує не лише свою ідеологію, але й організує себе для майбутнього будівництва та відчує в собі покликання до керми, до практичної провідної ролі в цьому будівництві? Я персонально вітав би збудження подібних настроїв серед згаданої групи нашої еміграції, бо в моїх очах і на мою думку, це — передумова найдоцільнішого методу самого будівництва. Коли за нього в ролі керманичів візьмуться більшовики „другого сорту”, або „третього”... то це буде „кавардак” з трагічними для справи державної наслідками. А ці групи хочуть таку роль відограти, про неї вони мріють і спробують силою навязати свою волю іншим. Силі треба протиставити силу, але організовану й свідому себе... Тут, як і на війні, напад є найкращою формою оборони й найдоцільнішим засобом для здійснення певної мети... Сьогодні тільки такий тон може імпонувати й викликати прихильність”.

Як бачимо, Симон Петлюра, мав щодо української еміграції не лише свої цілі, але й програму та

певні методи її чинности. Свідомий того всього, жадав він такої свідомости й від земляків своїх, закликаючи еміграцію до ревізії своєї діяльности, своїх поглядів, всієї своєї ідеології. „В першу чергу, — писав він, — треба переглянути ті шляхи, якими йшла вона досі, щоб здійснити політично-соціальні й державні ідеали українського народу, перевірити своє дотеперішнє поступування в справах, що торкаються будівництва української держави, й чесно поставитися до тих висновків, які логічно впливати будуть з цієї критичної роботи над собою: коли знайдеться помилка, то слід направити її, коли відчується фальш чи неправда, то знайти в собі мужність визнати їх і на майбутнє уникати” („Укр. еміграція”, 9). Ту організовану пляномірність, що він переводив її на Україні, переніс він і на чужину, всюди один той самий, — певний у своїх завданнях, відповідальний перед своїм сумлінням за той тягар патріотичного обов'язку, що сміливо й віддано прийняв на себе та ніс його аж до самого краю — до хресної смерті.

XXIII.

Многогранна натура покійного Провідника української національної справи містила в собі, поруч адміністративно-державних інтересів та здібностей, і риси діяча культурно-громадського. Людина висококультурна, з широким світоглядом, публіцист „з ласки Божої”, кількиразовий провідник впливових органів громадської думки, С. Петлюра завжди надавав великого значіння моментам культури в творінні та устійненні національного життя в усіх його ділянках. Думка його в цьому напрямі не переставала працювати і в умовах емігрантських, шукаючи можливостей і способів використати наше перебування в країнах Заходу, щоб засвоїти собі скарби європейської культури — все для того головного завдання, біля якого оберталась його думка,—для національно-державної нашої справи.

Існуванню високих українських шкіл у Чехії Симон Петлюра надавав велике значіння.

Його бажанням було, щоб така школа повстала і в Польщі. Дня 19. VI. 1924 року він пише до Романа Смаль-Стоцького до Лондону. „Справа Університету,— я погоджуюсь з Вашою оцінкою цього питання в сьогоднішньому програмі нашої національної праці. В своїх листах до А. Лівницького я все підкреслюю йому вагу університетської справи, як справи загально національного значіння”.

Поступування еміграції в напрямі засвоєння цінностей європейської культури Симон Петлюра означив та розробив з пильністю та докладністю немов би фахівця-професіонала — і в спеціальній брошурі („Сучасна українська еміграція та її завдання”), і в окремих журнальних статтях, і часто повертався до цієї теми в своєму листуванні. Його висновки дають то практичні поради для використання сучасного, то широкі перспективи для майбутнього.

„Уміймо шанувати час!”, „Вивчення мови того народу, серед якого живемо”, „Вивчення європейських мов”, „Праця над створенням перекладної літератури”, „Організація праці в справі перекладів”, „Праця над створенням оригінальної літератури”, „Опрацювання творів про країни, де перебуваємо”, „Збірання книжок, газет і інших друкованих матеріалів для нашої національної бібліотеки”, „Архівні пошукування”, „Праця над засвоєнням наукових удосконалень”, „Заопікування студентами”, „Праця серед міжнародних наукових об'єднань”, „Участь в європейській пресі та журналістиці” — ось деякі заголовки окремих розділів в самій лише згаданій брошурі. І трактування цих тем не має шаблонного характеру, — автор завжди уміє звернути увагу на сторону справи найбільш актуальну й пекучу в сьогочасних обставинах.

„Маємо від росіян тяжку спадщину,— каже він,— в справі доцільного використання часу: нахил до безконечних, що одурманюють та виснажують, розмов

та дискусій, що здебільшого повертаються в пусту балаканину, безпредметне патякання і безплідне словоблудіє... Будемо учитись у європейців, як з часом собі раду давати та продуктивно його використовувати, памятаючи, що „час-гроші”, що вміти мовчати, думати на самоті, щось обмірковувати часто більше значіння має, як до самовиснаження патякати”. Дораджуючи виучувати мову того народу, серед якого живемо, він доводить це можливістю „глибше, докладніше вивчити життя даного народу на різних ділянках і в різних галузях, а такого пізнання покористуватись і для власного вжитку і для того, щоб для будівництва нашої держави їх прикласти”. Заохочуючи до вивчення хоч одної з європейських мов—англійської, французької, німецької, італійської, Симон Петлюра звертає увагу, що „ми досі примушені були користуватись для того (для потреб культурних) здебільшого російськими джерелами, бо наші власні, як відомо, навмисне засипались і притлумлювались. Каламутними, навіть вонючими й нездоровими були ці московські джерела: на протязі віків цілих отруювались ми ними, засвоюючи нездоровий сморід і гнилизну московської азійщини з її рабською поклою або максималістичними тенденціями. Впливом такого примусового і на протязі віків користування джерелами московської культури можна пояснити не одну хибу, якої допустились ми в нашому державному будівництві. Коли тепер, після комуністичних експериментів, криниця московської культури ще більше засмерділа, то нам з тим більшою жагою слід припасти до джерел європейської культури та заспокоїти наш голод знання і науки, що його ми завше відчували, посилаючи в 17 і 18 віках наших дітей до європейських університетів або власні огнища для розвитку науки створюючи”.

Становищем нашої Батьківщини доводить Симон Петлюра необхідність створення на еміграції літера-

тури — і для задоволення потреб більш освічених кругів інтелігенції, і популярної.

В першу чергу спиняється він на літературі перекладній. „Нам потрібна перекладна література з різних галузів науки, мистецтва й просвіти. В творчих змаганнях нашого народу підняти на вищі щаблі культури, зробити себе вартим власної держави і чинної участі в міжнародньому житті, наших власних сил може й не вистачить на початку для цього. А проте, коли взяти на увагу велике значіння в цій справі розумної доброї книжки, взагалі друкованого слова, то вже сьогодні українській еміграції треба думати про те, щоб не обмежені потреби народньої освіти й науки на цьому полі задовольнити, між іншим, і за допомогою перекладної літератури. Отже ті члени нашої еміграції, що знають як слід і нашу рідну мову, і вивчили добре якусь чужоземну, прислужились би задоволенню згаданих вище потреб, коли б ретельно взялись за переклад кращих творів з чужоземних мов. Чуття краси (з обсягу красного письменства) чи оцінка наукової якості творів підскаже, які саме з них на нашу мову перекладати. Ясна річ, що скаля тут може бути дуже широкою й різноманітною, як широкими та різноманітними є потреби нашої перекладної літератури... І нехай нас при цьому не спиняє в праці те, що наші перекладні зусилля може невідомо коли світ побачать та друком оголошені будуть. Навпаки, хай стимулом в праці буде розуміння великої потреби її для добра й розвитку української культури й розуміння великої ваги в нагромаджуванні заздалегідь тих засобів, за допомогою яких перетворюється з етнографічного матеріалу свідомий своєї волі державний народ. Ті потенції, що їх виявила наша інтелігенція за час 1917-1919 р., особливо в цьому напрямку, безперечно були великі, а проте в порівнянні з колосальністю потреб багатомільйонної нації, що до широкого життя

повстала, — незадовольняючі” („Сучасна українська еміграція”, 59-60).

В створенні літератури — і популярної, і для задоволення потреб більш освічених кіл інтелігенції — бачить Симон Петлюра одно із головніших завдань, що його ставить перед українською еміграцією на цей час ціла нація. „Адже-ж там, на Україні, окупантська чужа влада все робить для того, щоб українська книжкова продукція була притлумлена, щоб книжка, мовою нашою написана, світа не побачила. Українські видавництва там ледве-ледве животіють і не можуть розвинути своєї діяльності через різні заборони і обмеження, що їх спеціально для цієї мети окупанти московські вживають. Академія Наук по збавлені можливості друком оголосити величезну кількість наукових розвідок, монографій, що їх наші люди науки в різних комісіях та відділах академічних понагромаджували, — знову ж через зазначені вище причини. Створюючи руїну економічну з нашого краю, окупанти хочуть залишити нам з України нове „дике поле” і в ділянці культурній. Що вони справу власне так і до цього провадять, видно хоч би з тенденційної діяльності офіційних большевицьких видавництв русифікувати наш край шляхом видання для вжитку української людності московських книжок, а не українських. Коли змагання наших культурних сил, що під большевиками перебувають, не можуть витворити опору новій хвилі москалізації нашого краю завдяки різним репресіям і обмеженням, — то з тим більшою увагою наша еміграція поставитись повинна до виконання тої праці, яка в сьогоднішніх обставинах на Україні перепроваджена бути не може і в значній своїй частині падає на еміграцію” (ibid., 61-2).

Підходячи до цієї справи з боку практичного, Симон Петлюра укладає і самий технічний план переведення цієї справи. Визнає він за конечне опрацювання певного програму з зазначенням тих галу-

зів письменства і науки, може навіть і титулів творів, переклади яких з чужоземних мов потрібні по українському; для того ж, щоб ця перекладна праця була позбавлена непотрібної затрати енергії, рекомендує він оголошення в органах нашої преси відомостей про те, хто саме і над перекладом якої чужоземної книжки працює: „спеціальна рубрика, заведена в емігрантських пресових виданнях і такий інформації присвячена, не одного од зайвої праці утримала б, на інші потрібні теми увагу його, як перекладчика, направивши”.

Не вичерпуючи самими перекладами праці над створенням української книжкової лектури, Симон Петлюра, поруч з працею в цьому напрямку, визнає за конечне провадити напружену роботу і в галузі створення власної оригінальної літератури. „Розміри, характер і якість її залежати будуть од якості та підготовленості наукової тих авторів, що ми їх маємо серед нас. Не будемо зменшувати тих потенцій, що можемо тут зареєструвати; занадто часом себе понижуємо й поневіряємо тенденційним нахилом до неспіливості та перебільшеною оцінкою нашої, мовляв би, неспіливості. Краще подбаємо про розвиток тих можливостей, які посідаємо, і в реальні чини поспробуємо з більшою енергією їх перетворити”. „В першу чергу завдання це має задовольнити потребам широких мас”. „Широким полем стелеться перед нами справа розпочатого вже створення оригінальної української літератури в різних галузях науки. А проте ніколи не повинні ми забувати про необхідність популярних книжок для народу, підручників для наших шкіл, од нижчих почавши та вищими кінчаючи, і відповідної лектури для цілей самоосвіти і позашкільного виховання. Потреба в такій літературі колисьальна, вона неймовірно зростає, коли впадуть насильство і обман, якими поки-що тримається на Україні чужинець-окупант. От через що в цьому напрямку треба з особливим напруженням працювати тим

елементам еміграції, що мають і відповідну наукову підготовку і хист бути авторами путящих підручників та книжок з обсягу загально-освітньої літератури" („Сучасна українська еміграція", 65).

XXIV.

З особливою увагою спиняється Симон Петлюра на праці над засвоєнням наукових удосконалень. „Світова наука і під час великої війни і особливо після неї збогатилась великими здобутками. На різних ділянках її осягнено цікавих відкрить, пороблено сміливі досліді, що відкрили нові перспективи, нові можливості використання сил матері-природи для потреб чоловіка. І українському технікові, інженерові, хемікові і агрономові є чому повчитись, щоб свої знання поглибити і „останнє" нове слово науки пізнати. Відбудова промислового, господарчого життя України вимагає од нас великого напруження сил і творчости, а найбільш продуктивне й економне витрачання їх може бути переведене тоді, коли, за допомогою засвоєних нашими фаховцями останніх наукових досвідів і методів, будемо уникати уживання старих способів і знаряддя. Пильні студії наших фахових сил в зазначеному вище напрямку будуть реалізовані після нашого повороту на Україну не тільки для цілей господарчої відбудови її, а також і для потреб оборони нашої Батьківщини, а ця проблема, з огляду на де-які прикмети наших кордонів, а також в звязку з новими завданнями й методами захисту їх, повинна притягти до себе увагу не тільки наших військових кругів, але й усіх фахових сил нації. Досвід великої світової війни показав, що стратегія, як вище військове мистецтво, тільки тоді може позиточних наслідків осягнути, коли широко використовує придбання наукових дослідів і відкрить. Мільйонна армія без діяльної участі в її чинних операціях інженера, техника, хеміка, в сьогоднішніх умовах військової боротьби, свого завдання виконати не може. От че-

рез що нам треба вже тепер про справи, зв'язані з обороною Батьківщини, думати, а фаховим силам еміграції чуйно стежити за розвитком тих наукових дослідів, що їх можемо для цієї мети зужиткувати. Коли ж ми захотіли б спинитись над окремими галузями господарчої відбудови на Україні, то тут прийшлося б висловити побажання, щоб не одна з них не щезла з поля нашої уваги і щоб уже сьогодні ті фахові сили, що ми маємо їх серед нас, опрацьовували пляни праці в відповідних напрямках, взявши на увагу висловлені вище міркування про потребу підготовчої наукової праці в огнищах європейської науки" (Сучасна українська еміграція", ст. 69-70).

XXV.

Надаючи велике значіння праці української еміграції в науковій ділянці, Симон Петлюра зокрема таке значіння надає праці української професури, на яку спадає частина найбільш відповідальної праці, бо за неї ніхто того завдання не виконає. „Українська професура,—каже він,—багато зробила на чужині. За її працею в українських високих школах в Чехословаччині, де здебільшого здобуває тепер освіту наша молодь, з уважністю та прихильністю завжди стежить наше громадянство, високо ту працю її, таку потрібну, цінючи" („Тризуб", ч. I). Високо оцінюючи працю української професури, Симон Петлюра звертає увагу на національне значіння тої праці, як колективного дорібку, — не окремих індивідуальних сил нашої молоді професорської колегії, а її — колегії — в цілому, як організованої корпорації, що утворилася на чужині і виросла в певну культурну та інтелектуальну силу, „на яку за осягнені в науково-культурній праці наслідки уже з пошаною, та ще більше з надією, дивляться всі земляки наші, що перебувають по-за межами Батьківщини". Такі наслідки наукової праці зобов'язують до того, щоб наша професура виступала, як на-

ціонально-наукова корпорація, перед широким світом, аби міг „відгук української наукової праці, що провадиться в Високих Школах Праги та Подебрадів, перейти по-за межі тієї країни, де ці школи функціонують, та стати відомим як науковому, так і громадському світові. В організації такого відгуку, в створенні певного резонансу для тієї наукової праці згаданих шкіл полягає одно з важливих завдань програму нашої національної праці взагалі.... Організовані зусилля й живий науковий зміст тієї праці виявляють цінності і творчі можливості, про які мало знають в широких колах міжнародного світу... Більше, як якась інша, ця галузь нашого життя наочно демонструє нашу національну здібність до конструктивної праці і наявність за нами тих елементів державної творчості, що самі за себе промовляють і являються незаперечними доказами оправданості наших змагань в цьому напрямку. В очах кожного обсерватора такі докази набувають об'єктивного значіння, бо, сперті на фактах, вони проречисто свідчать про творче напруження нації і її підготовчу многогранну працю, потрібну для здійснення національного ідеалу". Попереджаючи неслухні закиди, він каже: „ми не кличемо наших учених, як корпорацію, до якоїсь політичної маніфестації, ми політичних виступів од неї не вимагаємо; ми не хочемо, щоби до їхньої наукової діяльності назовні прищеплювались чи штучно прив'язувалися якісь політичні тенденції. Наукові межі, форми і завдання діяльності наших учених, коли їм надати нові напрямки, самі по собі вистачають, щоби творити на підставі них висновки ширшого значіння про ті передумови, з якими приступає наша нація до відновлення своєї державності. В очах чужоземного політика вони є певною величиною, з якою він не може не рахуватися в утворенні своєї opinii про наші творчі можливості; рівно як і в руках українського політика вони є тим цінним матеріалом, що улегшує його політичну працю і дає їй міцніші підпори. Посередне

політичне значіння від чисто наукової діяльності наших сил мусять одчуті в Празі і в Подебрадах особливо, бо сьогоднішні п. п. професори, доценти, лаборанти і стипендіяти вчора провадили відповідальну політичну працю на своїй Батьківщині і з власного досвіду знають, як багато заважив в рішачу добу нашої боротьби факт невідповідного, перекрученого і викривленого знання нашої справи відповідальними чинниками Європи, а в тому числі і науковими. Ще й сьогодні всякі — несотворені — речі і думають, і виписують чужоземні вчені, коли торкаються української справи. Ще й сьогодні ворожа агітація використовує, мовляти б, науку для політичних завдань, звязаних з проблемою української державности. Розвіяти неправду, розсіяти упередження, нейтралізувати ворожі впливи можна лише творчими актами і конструктивними заходами з нашого боку" („Тризуб", ч. 2).

XXVI.

Людина реальної практичної вдачі, Симон Петлюра, як звичайно, не обмежувався самими теоретичними міркуваннями. Міркування ці лише виявляють, як глибоко-обдуманно підходив він до здійснення тих чи інших практичних рішень і плянів.

Серед практичних завдань наших на полі науковому Симон Петлюра за найпотрібнішу річ уважав об'єднання українських наукових сил закордоном. Визнаючи наукову працю української еміграції закордоном за одну з важливіших сторін нашого національного чину, він зокрема за найдодільніший засіб тої праці уважав утворення академічної організації, що об'єднувала б зусилля українських наукових товариств, які перебувають на чужині, на ґрунті розвитку української науки та навязання контакту з созвучними міжнародними науковими організаціями. Підкреслюючи вагу реалізованих кроків у цьому напрямі, він зазначає, що позитивні наслідки від кожного з них можуть ма-

ти значіння не лише наукове, а й національно-громадське" (Тризуб", ч.).

Умотивування і плян такої організації докладно а розробив С. Петлюра разом з В. Прокоповичем, і цей останній тими плянами поділився з земляками в Празі, в широкому листі, в якому писав: „Для нас по-за пляноюю працею, розрахованою на багато літ, можна, мені здається, де-чого досягти і на сьогоднішній день, при умові, звичайно, пляномірності й непереривности праці. Можливості ці намічаються, — по-за сферою високої політики, — в трьох напрямках: політичнім, гуманітарнім та культурнім. Перше — в комісії меншостей, друге — в високім комісаріяті по справах збігців... третє — в комісії інтелектуальної кооперації. Сьогодні спинюся на однім пункті, а власне на праці культурній, і власне з цієї царини подати вам де-кільки уваг хочу. Як самі побачите з доданих матеріялів і надто з брошури, тут є певні перспективи на допомогу виданням науковим (прим., Австрія і Польща), на лекції професорів в чужих університетах, пристроїння студентів на стипендії в закордонних школах, на літніх курсах, а далі — ознайомлення чужого наукового світу з нашим, його потребами, досягненнями, популяризація нашої культури взагалі. Найпильнішу увагу прошу звернути на розділи: дослід сучасного стану інтелектуальної роботи, допомога країнам, де життя інтелектуальне особливо загрожене, та утворення комітетів національних кооперації інтелектуальної. Де вже справді наука в більш загроженому стані!... Але треба це всім довести й вимагати, що можна. І кому належить та допомога більше! Звичайно, це все теоретичні можливості, і щоб щось реальне зробити, треба перш за все зорганізоватись для цього спеціально, вияснити самі собі, чого ми хочемо й чого ми можемо добитися, й про це голосно заявити і всіми можливими способами свого доходити. Отже, поки нема того товариства академічного, чи, принаймні, спільного бюро

вищих шкіл на вигнанні, що про його ото писав Професор*), то, на мою думку, найкраще, найпростіше й найдоцільніше заснувати зараз таки „Українську комісію інтелектуальної кооперації на вигнанні”. Думаю, що це буде найшвидче й найлегше, тому що сама комісія Ліги Націй закликає до заснування національних комісій („Bulletin” 1924, No 1-2, ст. 47-8) і гадає на них угрунтувати свою роботу, а у внутрішній організації попускає їм широку волю... Додаю правила організації комісії. А як зорганізується комісія, то тоді слід зараз таки од неї виготовити меморіал про наші потреби” (14. IX. 1924).

До цієї теми Симон Петлюра часто повертається в листуванні зо мною, дуже інтересується інформаціями в цій справі й подає одночасно свої міркування. На самому початку 1924 р. (лист 26. I) він пише: „цікавить мене справа організації „товариства українських учених-емігрантів”. Як Ви ставитесь до цієї ідеї і чи могла б вона знайти для себе горливих adeptів серед тих діячів науки, що зібрались в Чехії, а утворивши централю цього товариства в Чехії, мали б філії і по інших країнах, де живуть наші люди, причетні до науки?... Я певен, що ні той видавничий фонд, що засновано в Празі, ні якісь інші видавництва не можуть піднятися видання всієї тієї наукової літератури, що лежить в портфелях та шуфлядах у наших письменників, чекаючи непевного й далекого часу на своє видання. Тим часом справу оголошення цих праць друком не приходить ся доказувати, як і того, що грошей для цього ніде і ні в кого у відповідній кількості ми не дістанемо. Я пригадую собі в звязку з цим існування при Лізі Націй спеціальної секції чи комісії, що ставить собі завданням „допомогу державам і народам, де наука знаходиться в загроженому становищі”. Адже-ж відповідно опрацьований меморандум до цієї комісії з реєстром наукових творів, які не мо-

*) „Професором” називали в листуванні кореспонденти Симона Петлюра.

жуть побачити світа й призначені якраз для країни, де наука перебуває більше як в „загроженому стані”, міг-би де-яке вражіння справити на людей європейської науки, особливо коли його належним чином поширити. Думаю, що така акція дала б більший розголос для нашої справи якраз серед тих кругів, які часто не мають поняття про неї і які, після ознайомлення з меморандумом, більше може б зацікавилися нею. А останнього моменту нам ігнорувати не приходитьсья. Мушу признатись, що справу цю я вже порушував серед деякого з наших людей науки, але оспалість та інертність стали на перешкоді здійсненню її. Може на цей раз піднесена думка впаде на більш плідний ґрунт і викличе до себе більше активної уваги”? Менше як через місяць (лист 11. II. того ж 1924 р.) він знову повертається до цієї теми: „справа утворення союзу високих українських шкіл та наукових інституцій в ЧСР є, звичайно, явищем позитивним і, дай Бог, щоб організатори союзу перепроводили цю справу до щасливого кінця”. Скоро потім, у відповідь на позитивні інформації в справі наукового об'єднання, він знову пише: „Подбайте про реалізацію утворення згаданого центрального наукового органу, який, згідно з потребами, опрацює план своєї діяльності, координуючи її з загальними нашими завданнями закордоном”.

XXVII.

Найбільш актуальною справою в ділянці наукової діяльності еміграції Симон Петлюра уважав організацію українського наукового зїзду. В листі з 30. XI. 1923 р. з приводу проекту російського зїзду „дѣятелей сельскаго хозяйства” подає думку про скликання нашого українського зїзду, присвяченого справам господарчої відбудови України... „Я сподіваюсь, що такий зїзд обов'язав би наших економістів до відповідних студій і опрацювання евентуальних схем в обсягу відбудови, цебто працювати в тій га-

лузі, яку ми занедбуємо, тоді як таке нехтування може тяжко помститись над нами... Надходить час, коли треба подумати про об'єднання окремих зусиль і зведення їх до якогось єдиного, хоч би й евентуального, плану та програму". Пізніше знову пише: „а тепер хочу спинитися трохи на одній з отих „еміграційних” справ. Це справа організації наукового зїзду українських учених-емігрантів. Торік я порушував, як Ви пригадуєте, питання про зїзд, присвячений справам відбудови України. Питання перепало. Може на цей раз не перепаде? Треба за цю справу взятись заздалегідь, тоді вона й наслідки матиме більші, та й розголосу буде більше. А це нам потрібно, щоб дати об'єктивний доказ глибини нашого руху й наявності в ньому поважних елементів. Та ще й те слід мати на увазі, що цією нагодою Ви „на той бік” і добру звістку подасте, і людей науки підтримаєте морально!” Звістка про добрий перебіг справи наукового зїзду, зокрема про те, що на зїзді порушено буде досить питань з поля економіки, приносить Симонові Петлюрі велике моральне задоволення. „Серед справ, що я їм надаю певне значіння в обсягу нашої праці закордоном, — відповідає він, — стоїть скликання зїзду українських економістів в справі відбудови України. Коли ідея зїзду знаходить відгук, то це слава Богу! Очевидна річ, що перевести його буде тяжко, але це не позбавляє нас обов'язку зробити в зазначеному напрямку все, що в силах наших” (Лист 26, І. 1924).

Коли скликання наукового зїзду було вже засадниче вирішено і вже переводилося, Симон Петлюра подає ради, що свідчать про широкий круговид провідника нашої національно-державної справи: „дуже важно для розголосу справи серед учених чужоземців, — пише він, — щоб організатори зїзду закликали до участі в ньому тих чужинців, що працюють в обсягу наукових дисциплін, споріднених з українознавством, чи про це організатори зїзду вже мірку-

вали? З мого погляду це — дуже важлива річ, бо, дякуючи їй, ми перемагаємо наш провінціалізм: вступаємо в контакт з ширшим світом, який наочно треба переконати, що „ми не бандити” й здатні на більше, ніж про нас пишуть наші „приятелі”... Може всі ці думки, що я висловлюю з нагоди майбутнього зїзду, і зайві, або їх вже взято під розвагу ким треба,— але я вважаю потрібним подати їх до Вашого відома в тій надії, що під час організації його де-що може й пригодиться. Моя політична інтуїція каже мені, що чим скорше переступимо ми межі властивого, і українській політичній думці, і українській вдачі, провінціалізму, тим більше користи ми зробимо для нашого майбутнього спеціально на європейському ґрунті. Ми маємо мало, дуже мало звязків, знайомств, через це мало й приятелів маємо. Через це ми й „преси” для себе в Європі не маємо, принаймні такої, яку мають, приміром, грузини. Досі ми могли демонструвати лише нашу пісню, як свідоцтво власної культури. Але цього мало, щось поважнішого з нашого арсеналу треба висунути й дати як наочний доказ наших творчих можливостей не театральній чи концертній публіці, а людям науки, що мають „до діла” з політикою. От через що я надаю таку вагу майбутньому зїздові та розголосові про нього серед співзвучних кол Європи. З цих мотивів виходячи, я можу тільки вітати заходи в справі навязання контакту з Секцією Інтелектуальної Кооперації Ліги Націй. На цю тему мені ще років зо два тому приходилось висловлюватись, та, на жаль, з моїх домагань тодішніх нічого реального не виходило. Слава Богу, що тепер ніби заноситься на щось краще” (лист 21. IV. 1925). Дійсно, в попередньому листуванні здійснював він мову в сій справі; його активна, енергійна вдача не годилася з проволіканням, хоч би переведення справи вимагало переборювати неمالі та затяжні труднощі. Ще 1923 р. писав він мені: „деякі дані свідчать про те, що Ліга Націй має ніби стати більш чинним фак-

тором політичного життя... На цей випадок варто би нагадати й про наше існування, — хоч би в площині культурно-наукових потреб. Що-частіш будемо нагадувати про себе, то й більший розголос здобудемо для нашої справи. Фірма Союзу може б і надавалась для цієї мети. Ану-ж тоді Ви перестанете випускати гектографовані лекції в обмеженій кількості примірників, а пустите для широкого вжитку в більший кількості і пристойно надруковані книжки, які й на Україну будуть доходити та своє корисне діло там робити! В звязку з висловленими міркуваннями я радий буду довідатися про ті реальні заходи, що їх вчинити збирається майбутній союз, щоб розвинути свою діяльність в зазначеному напрямку". Переведення цього нелегкого пляну, як видно, трівало більше двох літ.

Установлення близького контакту українських наукових сил з такими ж силами закордонними Симон Петлюра взагалі уважав за справу, значіння якої далеко виходить за межі самого наукового обсягу, й тому використання міжнародніх наукових об'єднань з боку наших наукових кваліфікованих сил уважав він за чергову проблему для української еміграції. „Коли б наші учені емігранти, — каже він, — зміцнили свою організацію професійну і увійшли в зносини з своїми колегами в поодиноких країнах, то через них вони чимало могли б зробити і для української науки, і для самих себе, і для цілої справи української". За такою організацією наукових діячів емігрантів, на думку його, „відкриваються можливості широкого використання ними наукових огнищ і асоціацій міжнароднього характеру для нашої державної справи. І тим більше такої активної ініціативи від наших діячів треба побажати, що серед них є люди кваліфікованого високого знання, які своїми виступами перед міжнародніми ареопагами молоді української науки не скомпромітують" („Сучасна українська еміграція", 37).

Зв'язки з міжнародними науковими установами Симон Петлюра оцінював як корисні для нас не тільки з погляду піднесення ваги нашої національно-державної справи на міжнародньому полі, але й зокрема мав на увазі досягнути певних практичних завдань, передовсім задовольнити найбільш нагальну потребу в творенні національної культури — збільшити книжкову продукцію нашу. Осягнути це завдання уважав він можливим почасти і власними силами української еміграції. „Видання українських книжок набуває значіння державної загально-національної проблеми, — каже він, — і може бути в цьому масштабі доконане тільки тоді, коли еміграція дасть собі ясний звіт в тих наслідках, що з сучасного становища видавничої справи випливають. З огляду на це, — притягнення до цієї справи уваги заможніших кругів, фінансової, мовляв би, еміграції, може одкрити для неї певні можливості реалізації своїх капіталів для справи з комерційного боку певної, але щодо зисків то пристосованої до повороту на Україну. В кожному разі певні пошукування і енергія в цьому напрямку повинні бути пророблені принаймні окремими рухливими одиницями нашого громадянства, і не можна думати, що передчасний песимізм тут був би оправданий”. Здаючи собі всю трудність даної справи, Симон Петлюра розумів, „що не можна тільки на цих можливостях будувати програму видавничої діяльності... Зрозуміння ваги цієї справи, почуття обов'язку перед Батьківщиною, ініціатива рухлива підкаже певним кругам нашої еміграції ті технічно-організаційні засоби, за допомогою яких можна видавничий рух оживити і таким чином одну з великих потреб нашого національного програму, коли не цілковито задовольнити, то хоч принаймні дещо значнішого в цій справі зробити”.

Одним з таких засобів Симон Петлюра уважав

спеціальний податок на видавництво. „Організація справи видавництва книжок є остільки справою великої ваги, що центральні і місцеві об'єднання нашого емігрантського громадянства повинні б спеціальний податок на своїх членів покласти і обов'язати їх до виконання цього обов'язку. Правда, живемо ми в страшних злиднях, не маючи часом засобів матеріальних для задоволення елементарних життєвих потреб. Та, проте, і в таких умовах перебуваючи, колективними зусиллями зможемо певних, цілком реальних наслідків досягти. В наших таборах для інтернованих в цьому напрямку зроблено чимало цінного. Нехай же приклад наших вояків потягне за собою здорове наслідування і серед інших груп нашої еміграції, що в кращих умовах життя перебувають” („Сучасна українська еміграція”, 80-82).

За другий засіб для досягнення позитивних наслідків в справі видавництва — в ділянці науковій — уважав він допомогу відповідних установ чужоземних. „В цьому листі, — пише він 21. IV. 1925, — я хочу лише спинитись на двох комбінаціях часткового характеру. Вони торкаються справи видання наукових творів, понаписуваних нашими професорами. Оскільки я знаю, понаписувано чимало, але все це марнується і ледве чи може світ побачити, коли взяти на увагу брак грошей. На мою думку, в тому меморандумі, який має Академічний Комітет представити для відповідної Секції Ліги Націй, варто було б згадати спеціально про цю справу, умотивувавши потребу видання (і грошової допомоги на це) інтересами народу, де наука знаходиться в найбільше загрозливому становищі. Варто було б додати до такого меморандума реєстр готових до друку наукових творів з зазначенням авторів і тем чи назв. Такий реєстр, коли його вміючи скласти, міг би імпонувати. Не знаю, може вже Ваш Комітет і взяв на увагу те, про що я згадую? Коли ні, то спробувати варто. Одночасно я радив би в цій же справі звернутись

і до Інституту Рокфелера та установ Карнеджі. Спробуйте постукатись. Ви не ризикуєте нічим іншим, як відмовою. А що буде, коли ненароком від таких заходів отримаєте позитивні наслідки?! Подумайте тільки: яка кількість солідної літератури світа побаче і яке це може мати значіння і моральне і... може матеріальне для авторів?! В кожному разі поміркуйте над цим проєктом“.

Про цю справу він ще не раз згадує. „Здається мені, що, при певній зручності, від Ліги Націй (євентуально від згаданої секції її) можна й гроші дістати для наших певних наукових завдань. Але для цього в першу чергу потрібно, щоб ми мали хоч одного, але відповідного і сталого (більш менш) представника в Женеві. Доки його не будемо мати, наші паперові інтервенції, супліки і апеляції ледве чи щось допоможуть. Там, як і скрізь, потрібні персональні знайомства, звязки й персональні інтервенції в імені певного колективу (з мандатом останнього). Над реалізацією такого представництва в Женеві треба всім нам подумати, бо воно може дати досить помітні корисні наслідки”.

XXIX.

Турбувала і хвилювала Симона Петлюра доля наших високих шкіл, як установ, і зокрема доля їх професорів і студентів.

В 1924-25 р. р. стояла реально справа загального в Європі визнання большевиків і в звязку тим — загибелі українських шкіл, розпорошення їх професорського та студентського персоналу. Тверді поголоски ходили про перенесення деяких шкіл на Україну, — розуміється, для їх знищення. Перед такими небезпечними перспективами Симон Петлюра шукав виходу і порятунку. „Друга справа, — пише він 3. IV. 1925 р., — торкається плану большевиків перетягти на Україну українські високі школи з Праги-Подєбрад: Університет — до Кам'янця, а Академію до Кре-

менчуга. Мене інформують, що відомості ці — цілком певні і що ніби заступник Варшавського полпреда Бєсядовський їздив для цього до Харкова. З Праги мені про це нічого не писали, але я припускаю, що взагалі така комбінація у большевиків може уважатись за боеву і актуальну. Зруйновати „гніздо української контр-революції” і самостійництва на еміграції — це так привабливо для них! Коли б ця комбінація удалася большевикам, я уважав би це великим ударом для цілої нашої справи”. Негативне в цій справі становище державного центру, на переконання Симона Петлюри, мають поділяти „не лише ті елементи професури та студентства, що стоять на державних позиціях, а також і всі інші, що вважають себе політичними емігрантами, борцями й прихильниками самостійности України, незалежно від тої чи іншої державної концепції... Коли большевики поважно розглядають плян перетягнення на Україну наших вищих шкіл з Чехії, то, значить, вони справді відчують небезпеку для себе і від еміграції, як політичної сили, і від еміграції, як культурної ґрупировки, що власне своєю культурною творчістю уявляє собою погрозу для позицій большевицьких на Україні. Цей момент слід зясувати нашим людям, як і те, що з кожним днем міжнародня ситуація стає для большевиків несприятливою, що їх і примушує пускатись сьогодні на такі комбінації, про які рік чи два тому вони балакати не захотіли б! В кожному разі нам за всяку ціну треба не допустити, щоб високі українські школи, як інституції, були перенесені — за їх ніби власною згодою — на большевицьку Україну. Це було б колосальною компромітацією для всієї української інтелігенції” (лист до мене 3. VI. 1925).

Такі загрозливі перспективи не давали йому спокою, і він буквально за кожний привід хватався, щоб спонукати й інших до шукання виходу на випадок можливої катастрофи з українськими високими школами; а до тої катастрофи провадили не лише боль-

шевицькі замахы, але й натуральний хід обставин нашого емігрантського життя. „Дуже приємну новину, — пише він в листі 21. IV. 1925, — ствердили Ви мені про стипендії від Рокфелеровського Інституту для Академії (про це мене ще раніш повідомив Модест Левицький). Але ця звістка викликає у мене думку про потребу шукати аналогічних джерел і стукатись в нові двері, щоб перестрахувати себе від тих загрозливих перспектив, які й Вам не дають спокою. Я завжди рахувався з тим дамоклевим мечем, що тяжить над долею наших наукових інституцій. В звязку з цим справа охоронення певної кількості нашої еміграції на чужині і в умовах людського життя набуває великої ваги. В цій справі треба щось спільно думати й спільно робити. Писав я з цього приводу і до Канади, і до Америки, але, на жаль, поки що без наслідку. Думаю, що залишити справу в тому становищі, в якому вона тепер перебуває, не можливо, але одночасно я гадаю, що розв'язати її можна тільки частково. Не знаю, не певен, чи утворення спеціального для цієї мети „Емігрантського Комітету“ щось допоможе? На мою думку, доцільнішим було б утворення з представників трьох наукових інституцій (Університет, Академія, Інститут) відповідної організації, яка увійшла б в найширші зносини з різними установами в цілях приміщення своїх укінчених студентів на відповідні посади. Але справа ця остільки складна, що з приводу неї треба окремо міркувати і спеціально. Іншим разом я дозволю собі до неї повернути”.

І він справді не раз до тої справи повертає. „На можливість найгіршої ситуації слід подумати про певні шляхи для врятування — хоч би часткового — тої великої справи, яку створено в Чехословаччині”. Поділяючи думку, що йому висловлює де-хто з його кореспондентів — думку звернутись за допомогою до американських науково-допомогових установ, Симон Петлюра додає: „я гадаю, що в цьому напрямку тре-

ба стукатись та шукати порятунку. Отож майбутньому Союзові в цілях здобуття засобів, хоч би для своєї видавничої діяльності, варто вдатись до цих організацій, не забуваючи й про існування секції Ліги Націй, що ставить своїм завданням допомогу країнам, де наука знаходиться в загрозовому становищі".

Цей „святий неспокій" Симона Петлюри походить з глибокого зрозуміння тої руйнуючої праці, яку переводять окупанти над освітньою справою на Україні. „Становище науки на Україні взагалі, а шкільно-наукових огнищ зокрема, ось уже кілька років є загрозовим, бо большевицька система й на них свою руйнуючу руку поклала, завдавши великий удар самій можливості функціонування університетів, інститутів, гімназій то-що. Почасти завдяки цьому спеціальному „попеченію" большевицької влади над долею нашої науки, а почасти завдяки еміграції з України за кордон значної кількості її наукових сил, умовини розвитку там науки погіршали, а одночасно погіршали і можливості нормального навчання нашої молоді... Коли оце все взяти на увагу, то матимемо певні браки, недостачі, надшербби і що-до кількості і що-до якості тих молодих діячів, що їх за цей час московської окупації видадуть наші вищі та середні школи. І ці браки та діри знов же-ж повинна в міру сил своїх заповнити еміграція, власне молодші елементи її... Старші елементи нашої еміграції повинні в цій справі як найбільшу допомогу, й матеріальну й моральну, подати молодшим, а останні мусять дати собі звіт в тому великому обовязку, що на них падає в цей переломовий період нашої історії, і не гаяти часу для всебічної підготовки до виконання обовязку" („Сучасна українська еміграція", 75).

XXX.

Симон Петлюра високо оцінює наше закордонне студентство, що, перемінивши мечі на книги, готується

до всебічної праці на терені Батьківщини. „Наше студентство, — пише він, — заховало в собі моральну силу перед різними розкладовими впливами. Воно відчувало той обов'язок, що на його Батьківщина в цей момент поклала, й ретельно за науку взялось, щоб використувати примусове своє перебування за кордоном з найбільшою користю для національної справи. Цей напрям і настрій серед нашого студентства не можна не привітати: він свідчить про зрозуміння ним і сучасного моменту в долі нашої державности, і тих завдань, які спеціально ставить перед нами програм будівництва української державности. А програм цей вимагає великої кількості свідомих, інтелігентних і працездатних будівничих, між іншим і науково підготовлених до творчої державної праці... За всяку ціну студентство мусить йти до чужоземних університетів, політехнік і спеціальних академій, щоб пройти систематичний курс наук і повернути на Україну підготовленим до тої ролі, яка їх там чекає". І він звертається до нашого студентства з гарячим покликом виконати ту місію, яку положила на нього доля. „Учіться: не гайте часу! Візьміть з закордонних огнищ науки якнайбільше, перетворіть засвоєне й набуте якнайглибше! Пам'ятайте, що ви відновляєте давню й світлу традицію 16-17 в. в. нашої історії — безпосереднього контакту України з культурними країнами на ґрунті науки і освіти, а тому додавайте до відновленої традиції і ентузіазму молодечого нашої національної упертості, щоб створити симбіоз емоції і розумової корисної праці, який може видати прекрасні й наслідки. Для молодой держави нашої потрібен інженер і агроном, педагог-навчитель і лікар, дослідувач з обсягу гуманітарних наук і працівник в ділянці прикладного знання, — скрізь чекає величезне поле праці" („Сучасна українська еміграція", 74-76).

Наведені вгорі думки, пляни й жадання Симона Петлюри, висловлені в друку і в листуванні (а я був лише одним з багатьох його кореспондентів), — то

тільки частина його великої духової спадщини і лише в одній неширокій ділянці культурної праці еміграції. Але і в цій, взятій окремо, стороні нашого життя, в ділянці культурної праці, бачимо риси його вдачі ті самі, що й на найширшому полі його національно-державного чину. Він не зменшує і не звужує значіння жадного чинника в творчому національно-державному будівництві. Чи то в сфері політичної, чи громадської, чи культурної чи якої-будь іншої ділянки життя він кожному чинникові того життя знаходить і уділює відповідне місце. В тій многогранності духової істоти Симона Петлюри, в різноманітній та систематичній ціляності й полягає найбільше значіння його національно-державного проводу.

XXXI.

Відданий українській справі тілом і душею, не раз життя своє ставлячи під найбільшу загрозу для тої справи, Симон Петлюра дививсь на особисте своє життя, як на річ, що потрібна для його Батьківщини в процесі її боротьби за найбільше благо—за незалежність. Тому й на смерть свою послідовно дививсь він з того погляду, щоб вона не вчинила формального ускладнення для тої найбільшої, найсвятішої для нього справи. Дочасної смерті своєї він сподівався, — передбачав її і менше ніж за рік до того, як вона стала, писав він 5. VI. 1925 р. до Голови Раді Міністрів А. М. Лівіцького: „Нам персонально треба обговорити й справу формального характеру — дальшого існування Державного Центру на випадок моєї смерті. Очевидна річ, що із своєї волі умірати не хочу, але всі ми під Богом ходимо. Сидоренко, Василько, Чижевський пішли в далеку дорогу, не полагодивши, як слід, своїх „земних” справ, в тому числі й державних. Цей „прецедент” примушує мене подумати про несподіванки, що не залежать од нашої волі, і спільно з відповідальними людьми оформити правні момен-

ти існування Державного Центру на різні випадки. Вам в першу чергу слід все це на увагу взяти і, як державному мужу, відповідні форми та артикули запропонувати, щоби, боронь Боже, на ґрунті неполадженности нашої справи не повстало яких ускладнень для неї в майбутньому. Пишу про це, свідомий відповідальности перед справою і історією. Ви маєте змогу, коли захочете, приїхати, аби тільки усвідомили, що ця подорож конче потрібна для справи”.

XXXII.

І життя і смерть — все для одного: справи української державної незалежности. В своїй життєвій праці для незалежної батьківщини він і саму смерть свою розглядав лише під кутом тої центральної — державної — ідеї. І ця ідея так оживотворила особу Симона Петлюри, що переборола саму смерть його. Пронизаний кулями найманого ката, Симон Петлюра проте живий, живий в свій нестерпний ідеї — ідеї волі і незалежности української нації. Цю ідею він, як мати дитину, виносив у лоні своєї душі — в глибокій свідомості, в гарячому почутті, в твердій, сталевій волі і в практичній чинності. Чином свого життя він створив може найтривкіші підвалини для здійснення тої ідеї. А теплом своєї жертвовної крові він загриває ту ідею не лише в душах наших, свідків його життя і мученицької смерті; жертвовне тепло її буде живити ту ідею в поколіннях, що будуть прагнути її досягнути, а досягнувши, будуть боронити, як найвище добро нації. Бо, як казав він, „кров закінчує глибокі процеси національних емоцій, усвідомлень, організаційної праці, ідеологічної творчости, всього того, що нація і свідомо, і раціонально використовує для ствердження свого права на державне життя. Кров, пролита для цієї великої мети, не засихає. Тепло її все теплим буде в душі нації, все відограватиме ролю непокоючого, тривожного ферменту, що нагадує про нескінчене і кличе на продовження розпочатого”.

Та жертвна кров українська, що на ній створюється життя державне, пролилася рясно. І в кроваве море, що широко розлилося по просторах нашої батьківщини, влилася кров самого Вождя народніх героїв, найкращого з найкращих синів України.

XXXIII.

Значіння Симона Петлюри в історії боротьби за українську державність, ясне ще за життя його, ще ясніше стало в очах своїх і чужих по його смерті. В повних глибокого змісту словах знайшло воно вираз в промові наступника Симона Петлюри на його начальному державному становищі — Андрія Лівичького. В промові на жалібній академії що відбулася 26.VI.1926 р., він так оцінює історичну постать Симона Петлюри:

„Жорстока доля переслідує змучену націю українську. Страшна трагедія сталася на вулицях далекого Парижу. Від ворожих підступних стрілів смертю непохитного лицаря загинув Незабутній Вождь Нації, Голова Держави Української, Головний Отаман Симон Петлюра.

„На далекому чужому цвинтарі, над свіжою могилою, перед лицем мертвого Лицаря не було чути жалібних промов. У друзів Великого Небіжчика не було сили висловити той невимовний жаль, який огорнув всю еміграцію українську, той тяжкий смут, який відчувала вся поневолена нація.

„Страшна втрата обєднала всіх патріотів українських. Громадяни ворожих політичних таборів приходили на жалібні академії в Парижі, Празі, Берліні, Букарешті, щоб складати свою глибоку пошану пам'яті Незабутнього Народнього Вождя.

„За життя не було повного єднання наших співвітчизників навколо імені Симона Петлюри. Страшною ціною смерті всі переконались, кого мав і кого так трагічно втратив пригноблений народ український.

„Ще з часів великої революції, коли нація українська прокинулась од вікового сну, Симон Петлюра зайняв перше місце серед провідників нації. В той час, як політичні партії українські боролись лише за культурно - національні права українського народу і дбали про єдиний з Росією революційний фронт, Симон Петлюра на з'їздах військових, робітничих, селянських став надхненим речником боротьби за державну незалежність України. Геній Симона Петлюри переміг. Пройшло кілька місяців, і за його надхненням кличем пішли всі політичні партії, пішла вся Україна.

„Послідовний демократ і видатний діяч УСДРП, Симон Петлюра був непримиримим ворогом реакційних змагань і щирим оборонцем широкого народоправства. За часів гетьманату, розчарувавшись в легальних методах боротьби, виступив Він збройною силою в обороні прав народніх. Досить було почути ім'я Головного Отамана для того, щоб уся Україна одностайно повстала на боротьбу за незалежну демократичну республіку.

„І з того часу не мав відпочинку Великий Вождь. З півночі насувалась червона московська сила, розпочинались завзяті бої проти ворожої Москви. Та незабутня боротьба осяяла невимірущою славою ім'я Головного Отамана, поставила його поруч з іменами великих вождів народніх в далекому минулому.

„Довгі тяжкі роки вигнання не змогли довести Великого Патріота до роспуки, до зневір'я. Коли ближчі одностайні опускали руки й готові були залишити бойові позиції, Головний Отаман своїм непохитним завзяттям морально підтримував усіх і невпинно провадив боротьбу, певний близької перемоги.

„За шість років вигнання поневолена нація не забула свого Вождя, відчуваючи Його боротьбу за визволення рідного Краю. Ім'я Петлюри стало не тільки популярним на Україні, воно стало легендою визвольної боротьби. Ім'я Великого Пат-

ріота й Демократа стало гаслом змагань народніх, осередком визвольних мрій, стало символом української державности.

„І на далекому вигнанні Вождь нації був страшним та небезпечним для жорстокого ворога. Передчуваючи кінець свого панування, ворог не спинився перед ганебними засобами боротьби і першою жертвою своєю намітив Того, Кому вірила, Кого чекала вся Україна.

„Страшна, незамінима втрата. Але не сміємо давати волі нашим змученим нервам, не сміємо спиняти боротьби. Скроплені мученицькою кров'ю ідеали Вождя нації стануть святим заповітом для його друзів, для еміграції української, для всієї поневоленої України.

„Боротьба за незалежність продовжується і закінчиться лише тоді, коли золотосяйний Київ побачить рідні прапори, а свята Софія прийме до себе шляхетне тіло Незабутнього Вождя. З його іменем на устах переможе Україна споконвічного ворога, а вдячні нащадки на віки віків будуть славити Того, хто життя своє віддав на боротьбу за волю рідного краю. Симонові Петлюрі вічна пам'ять, Його імені вічна слава!”

XXXIV.

Не можна ще оцінити ролі і значіння Симона Петлюри в нашій державній справі, але від тої справи не можна його одділити, — він зв'язаний з нею в цілість. Вона для нього — найвище добро, в належному відродженні її вбачає він основу щастя народнього. Тому й бачимо, що Симон Петлюра життя своє підклоняє справі української державности і приносить те життя своє їй в жертву — в розумінні навіть буквальному.

Як державний символ нації, був він ненавистний бо небезпечний для ворогів нашої державности. Нена-

висний — своєю переконаною відданістю ідеї української державности, страшний — широкою концепцією своїх державних плянів, енергією свого чину та широкою популярністю в масах. І коли вороги наші розпочали пляномірно переводити систему індивідуального терору, то ясно, що першою жертвою тої системи мав упасти той, що в ньому уособлювалася душа й настрої цілого народу в боротьбі за своє право. Тому подія 25 травня має значіння не особисте для її жертви, а широке й глибоке, — в основі тої трагічної події лежить історична трагедія державної долі України.

Жид Шварцбарт убив провідника української визвольної боротьби і пояснював свій злочин помстою за погроми, що за них відповідальність він складає на Симона Петлюру. Штучність такого пояснення очевидна уже хоча б з того, що помста відбулася аж через 6-7 літ після подій, з якими вона зв'язується. Ясно, що дійсні мотиви того — глибші, ширші та актуальніші. Дійсні його причини треба шукати в подіях нашої визвольної боротьби.

Одним з важливіших наслідків революції на сході Європи було відновлення самостійности України. Фактично позбавлена державних та національних прав, інкорпорована врешті на становищі звичайної провінції, — Україна на протязі майже трьох століть заховувала традиції та волю до власної державности, а остання революція дала змогу перетворитися тим змаганням у саму дійсність. Виступ на світовий кон політичний такого великого національного тіла змінював політичну карту східньої Європи; рішуче змінював він тут державні відносини та своїми політичними й економічними наслідками в більшій чи меншій мірі торкався життя західньо-європейських народів.

Державне відокремлення України натурально веде за собою повстання інших народів-держав на терені колишньої Росії, утворює нову ситуацію міжнародніх відносин, в якій колишньому державному кольосові

Сходу Європи належить значно скромніша роль, відповідна його зменшеній території та зменшеним економічним і політичним його силам та можливостям.

Таке становище, що утворюється новою роллю України, надто порушає інтереси колишнього державного власника її. Століття самодержавної влади створили кріпацьку психологію, підсвідому — в малоінтелігентних шарах народу-власника і цілком свідому аж до зарозумілості — в інтелігентних його верствах. Національно-погромна акція російського уряду щодо України тому й могла так завзято і успішно проводитися, що мала за собою твердий ґрунт громадської думки. Серед різних напрямів тої думки сприятливі для української справи течії відігравали малопомітну, неактуальну роль та зараз потонули в загальному переможному річищі, як скоро стала на чергу дня справа українського національно-державного визволення.

Майже три століття нашого державного сну породили ширші перешкоди для нашого визволення, — невгамовану націоналістичну та імперіялістичну експанзію московську. І ця сила підпорядковує собі до послуг інші часткові чинники, що стали свідомим речником московського націоналістичного імперіялізму. Зокрема таким московським імперіялістичним чинником стає комунізм з його навні інтернаціональними засадами. „Між царською Росією і сучасною комуністичною, — казав Небіжчик, — для нас не має різниці, бо обидві вони уявляють собою тільки різні форми московської деспотії та імперіялізму”. Був московський режим самодержавний, заступив його специфічний московський режим, т. зв. демократичний, настав нарешті московський режим комуністичний, і всі вони однаково були московсько-націоналістичними і незмінно поборювали і поборюють праву української незалежності, використовуючи всі сили й способи до того, — і домашні, і міжнародні.

Глибока соціальна різниця між самодержавієм та комуністичною диктатурою на Сході Європи не заперечує єдності їх національно-державної політики. Большевики перейняли від царського режиму не лише владу, але й усі імперіялістичні тенденції. Отже самостійність України так само не була в інтересах большевицької диктатури, як не в інтересах колишньої царської влади. Звідси — большевицько-московська навала на Україну, звідси окупація України московськими большевиками.

Пробуджений до державного життя народ не мирився з тим становищем окупації. Перші роки боровся він з окупантами шляхом непереривних кривавих повстань. В дальші роки та боротьба переводилася на іншому, не так кривавому, але не менш доцільному соціально-економічному ґрунті й рішуче підкопувала самі основи панування московських окупантів.

Державним символом поневоленої нації в найрізномродніших формах її визвольної боротьби стало ім'я Вождя українського національного руху Симона Петлюри. Те популярне, повите героїчним ореолом, ім'я своїм магічним впливом руйнувало пляни окупантів навіть з еміграційного далека. Не визнаючи поневолення, не бажаючи скоритися перед насильством, українське населення звязувало пляни свого визволення з іменем свого національного героя. Тому це ім'я стало предметом найлютішої ненависти його ворогів — противників української державної незалежності. Тому саме Симон Петлюра впав від руки московського наймита, який в Його особі вбивав Вождя українського народу і непримиренного ворога Москвщини.

Отже причина замаху — власне не в Петлюрі, як особі, не в тих чи інших окремих чинах, що йому засвоюються, а в цілості тієї справи, якій він служив та яку поборюють червоні спадкоємці царської

влади. Перед перспективою втрати України, як головної бази большевицького господарства, треба було окупантам не лише в краю, але й закордоном знищити видатніші сили, що вели провід у справі визволення. Лише треба було прикрити той чин та справжні його мотиви бодай фікцією якогось іншого мотиву. Той штучний мотив знайдено дуже влучно, бо ним забезпечується підтримка груп, що держать в своїх руках світовий капітал та здебільшого й пресу. Спровокована жидівська думка та жидівські настрої понесли ці свої засоби до послуг большевицьких аж до тої міри, що їх роля, позиції та інтереси взаємно припали і покрилися. Спровоковане жидівство стало московсько-большевицькою зброєю для поборювання визвольних змагань українського народу.

Большевицька провокація, забиваючи клин в українсько-жидівські відносини, заходила ся скерувати ненависть і боротьбу українського народу з безпосередньої цілі до взаємних сутичок між народами України. Справжні ж наші завдання лежать у зовсім іншій площині і навіть ширше та глибше, ніж сама по собі боротьба з большевиками.

XXXVI.

Наша державна справа, яку виконує український народ на своїй землі, зустрічає перешкоди, що не вичерпуються будь якими близькими мотивами. І це маємо пам'ятати й не губитися в перспективах поборювання тих перешкод.

Паризькі події — і смерть, і процес — саме з'ясували справу і для тих, хто й не хотів розуміти правдивого змісту визвольної боротьби нашої та бачити ті перешкоди, що їх спрямовано проти неї. Паризька трагедія дала ключ, що викриває справжні пружини та масштаби подій на Україні.

У даний момент найбільше для нас лихо — це панування большевизму на Україні. Але щодо боль-

шевизму, як такого, то в якій би мірі не був він актуальним для даного моменту, треба об'єктивно оцінювати, що це чинник лише частковий та тимчасовий на тлі ширшої, загальнішої та головнішої причини. Большевизм — не вічний. Дні його пораховані, і не можна нам визвольні пляни наші звужувати до масштабів нашої боротьби лише з самим комунізмом, уособленим для нас в большевицькій владі на Україні. З упадком большевизму ми лише на один етап наблизимося до своєї мети, — і той етап не буде найбільший, бо головна перешкода для нашої державної незалежності залишається в основі своїй незмінна. Большевики, що провокаційно послужилися підступною жидівською рукою, самі послужили виконавчим чинником мотивів і наказів глибших, які викликали не лише паризьку трагедію провідника української справи, але — ще до того й по тому — цілу трагедію українського народу, що поневолений на власній, не своїй землі.

Тож цілком зрозуміло, що гострий кінець московської протиукраїнської акції скерований проти носіїв української визвольної ідеї, незалежно од тої фарби — чорної, білої, чи червоної, якою різняться між собою ті чинники московські. Симон Петлюра був яскравим втіленням ідеї української державної незалежності, з його іменем зв'язано найактуальніші жадання широких мас народних, його постань обвіяна апотеозом казкового героїзму. Тож злочин 25 травня, скерований Москвою, за допомогою послужливих чинників, проти української державности, в першу чергу мав на цілі Симона Петлюру, як найбільш чинного речника національного і державного визволення України. Паризький злочин не стоїть одинок в боротьбі московсько-українській, — він має для себе численні історичні прецеденти в долі українських діячів, починаючи з заслання — гетьмана Петра Дорошенка, гетьмана — збігця Івана Мазепи з його оточенням, серед якого доля Войнаровського до под-

робиць нагадує нинішні большевицькі методи „уми-
кання” своїх противників з-закордону. Сучасна ж
Москва, червона, лише зовнішнє змінює звиклі методи
московські—в душі большевизму, себто в душі первісного
успособлення, що силу свою черпає з людської крові.
І той змодифікований по нинішньому чин московсько-
большевицький знайшов собі відповідний вираз якраз в
ганебному акті насильства над беззбройною жертвою.
Підступні фахові убійники удар свій скерували влуч-
но — в те живе уособлення української державної
ідеї, яким був Симон Петлюра.

Той підступний удар, його глибоке національ-
но-державне значіння боляче відчула справді вся
Україна. Як про національних героїв наших дум, про
його цілковито можна сказати, що за ним вся Україна
плаче. Плаче українська еміграція, розсипана по всіх
закутках світу, глибоко переживаючи тяжку націо-
нальну втрату. Плаче і плакатиме Україна й там, на
своїй землі, де звістка про ту втрату скривавила серце
українського народу, що оповив ім'я Симона Петлюри
ореолом національного героя, а тепер оповиває орео-
лом мучеництва за українську національну справу.
В свідомості української душі трагедію в Парижі
однозгідно прийнято як одну з виразніших подій ве-
ликої вікової боротьби українсько-московської.

XXXVII.

Минуло десять літ, як його не стало. За той час
сталось багато нових подій світового та історичного
значіння, що в певній мірі одбиваються і на долі на-
шої Батьківщини. Але за всім тим чи померкло ім'я
Симона Петлюри? Те ім'я до трагічної події було у
всіх на устах, і одні промовляли його з почуттям по-
ваги до мужа національно-державного чину, а другі
із злісною піною плямували те саме ім'я і з тої самої
причини, — як символ української державности. І хи-
ба не характерно оте тісне сполучення імени Симона

Петлюри з іменем українського народу, з його державною долею? Перший в лаві борців за право свого народу, невинна жертва складних тій боротьбі відносин, в своїй особі приймає він один з найтяжчих ударів, спрямованих на його народ перед обличчям цілого світа.

Ідеї не вмірають з людьми разом, — навпаки, виношена та висвітлена в лоні чистої, великої душі, скроплена жертвовною кровю, висока патріотична ідея звичайно набирає ще більшої внутрішньої сили, здобуває більшого впливу. Так сталося і по трагічній смерті носія української державної ідеї Симона Петлюри.

По тій події, по голоснім процесі стала перед думкою світа постать великого борця народнього, став факт велетенської боротьби народу, що в своїх державних змаганнях мусить рахуватися не лише з самими зовнішніми перешкодами, але й зустрічати перешкоди моральні — наклеп, фальсифікацію світової думки, стремління морально підкопати й знесилити його святі змагання до волі, до людського права. Доконаний в світовій столиці, злочин московський підняв перед широким світом край завіси з українсько-московських відносин, в яких так мало освідомлені чужинецькі чинники — не лише широкі кола закордонного громадянства, але й фахові політики та дипломати.

В свідомості української нації московсько-большевицький злочин та судовий процес лише скріпили розуміння державної ідеї Симона Петлюри, лише зміцнили відпорні сили нації, поглибили творчий чин її.

Трудно звідси вдивитися у ті глибини душі українських мас, де зріють настрої національно-державного визволення. Але ті звістки, що сюди доходять, свідчать про велику тугу за своїм улюбленим героєм, про глибоку свідомість тих ідеалів, що їх носієм був Він. Та не могло й бути інакше, — ті настрої народніх мас, про які свідчать самі вороги наші, мали під впливом тяжкої втрати лише більш посилитися.

Трагічна смерть Симона Петлюри та обставини процесу скріпили державницькі настрої й української еміграції, в певній мірі розхитані на емігрантському вимушеному дозвіллі, коли припинилася органічна ґрунтовна державна праця. Смерть Симона Петлюри виявила великі поклади національно-державного патосу, що крилися в страдницькій душі української еміграції, стала приводом до найвищого піднесення горожанського почуття її. Чиста кров Симона Петлюри стала жертвовою кровю, що обмила нашу душу од усіх дрібниць та бруду нашого життя, яке своїми щоденними злиднями припорошує в нас ті визвольні ідеї, з якими вийшли ми з дому. Прокинулась, стрепенулась приборкана обставинами еміграція, відчула і тяжку втрату і разом свій національний обов'язок, виявила правдивий здвиг горожанського чину. Над могилою того, хто втіляв у собі найкращі сподіванки народні, кожна неотруєна душа українська зрозуміла, хто такий Симон Петлюра, яке його місце в життю народа. За цей час постать його ясно встала перед нашими очима,—постать великого патріота, що все розцінював інтересами батьківщини; постать державного мужа, що все міряв широким національно-державним масштабом; постать народнього вождя, що примушував рівнятися на себе навіть і тих, хто був ворожий його ідеї; постать найкращого сина України, — її героя-мученика.

XXXVIII.

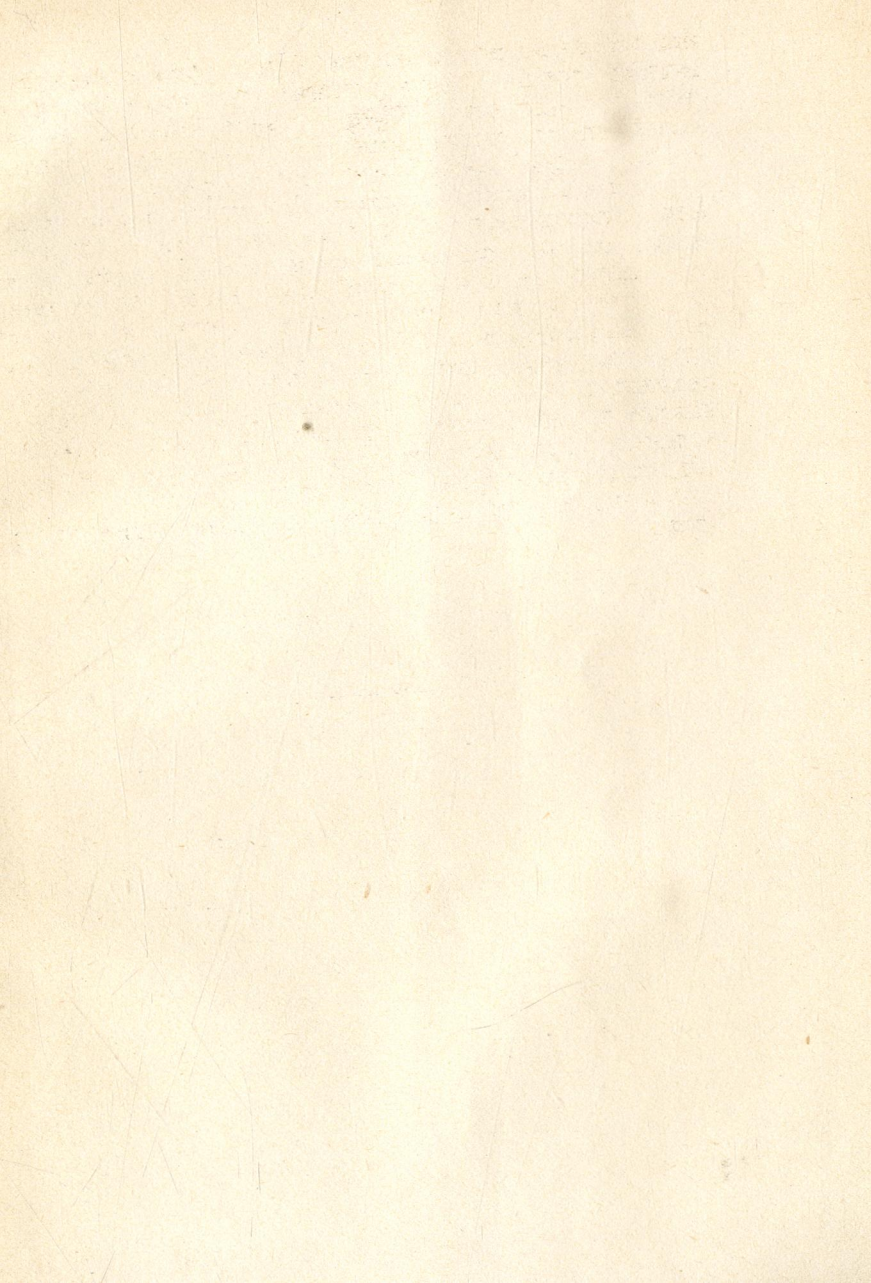
Не стало Симона Петлюри, — та живе його діло, що провадить його ціла нація і що ми маємо продовжувати.

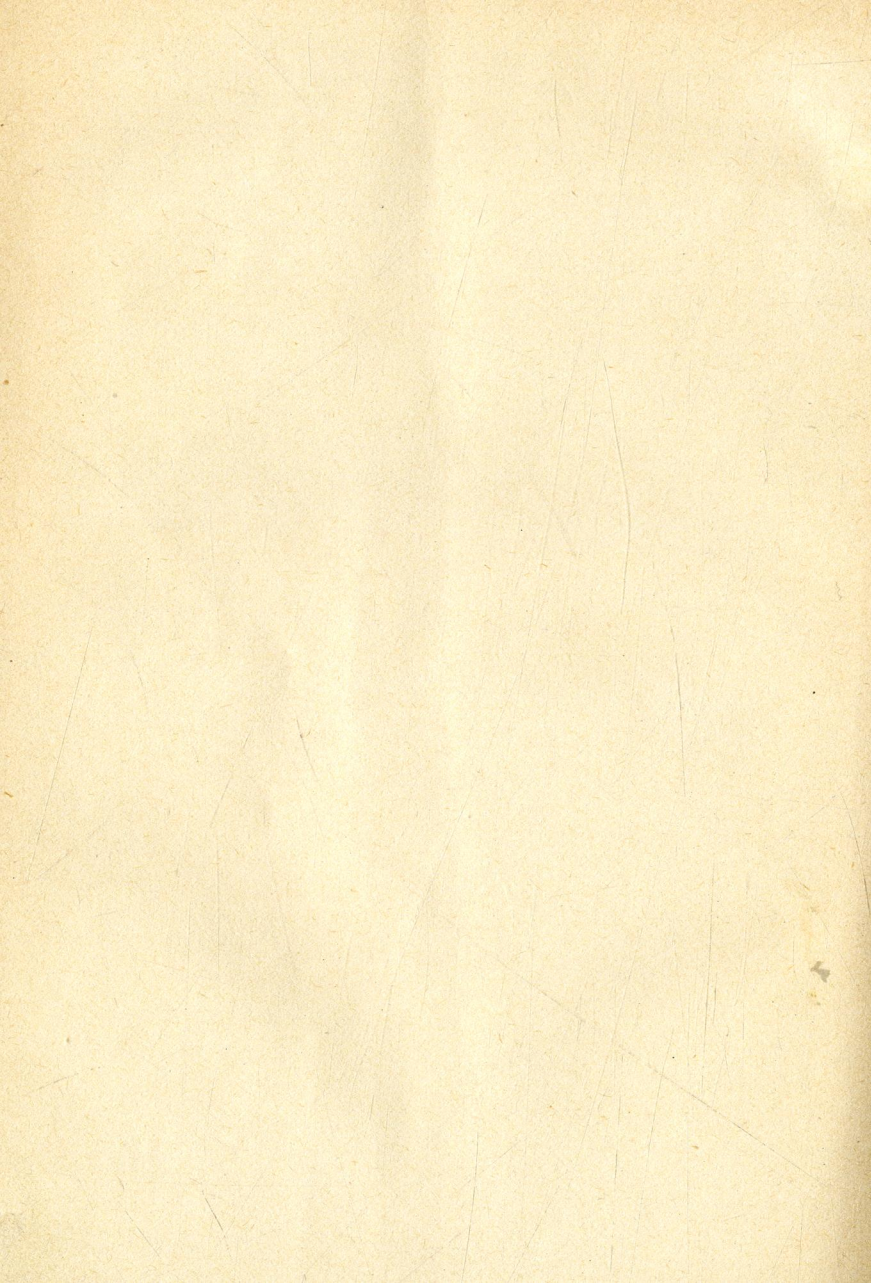
Історична постать Симона Петлюри виростає з кожним днем і ростиме в міру того, як буде зростати справа українського національного визволення, українська державна справа. Та постать складе одну з найбільш інтересних сторінок нашої національної історії і стане ціллю для дослідів в різних ділянках

нашого державного життя. Вона опанує найкращими мріями поетів наших і чужих, як це вже бачимо з постаті його попередника — Івана Мазепи, не менш зневаженого, навіть проклятого ворогами, і після обвіяного чаром поезії в світовій літературі.

Чин Симона Петлюри та його вплив моральний переходять у духову спадщину української нації. Речник державної волі народу за свого життя, Симон Петлюра жив між нами своїми ідеями, що стають для нас святим заповітом; скроплений власною жертвовною кров'ю, Петлюра — Мученик стає для нас прикладом, що за ним підуть покоління, аж поки не виконають Його державного заповіту, а здобувши в кривавім бою незалежність Батьківщини, будуть — за Його прикладом — твердо, до смерті її боронити.

Сама смерть Його стає вугільним каменем перемоги!

3 pyś 54 kon (1986r)

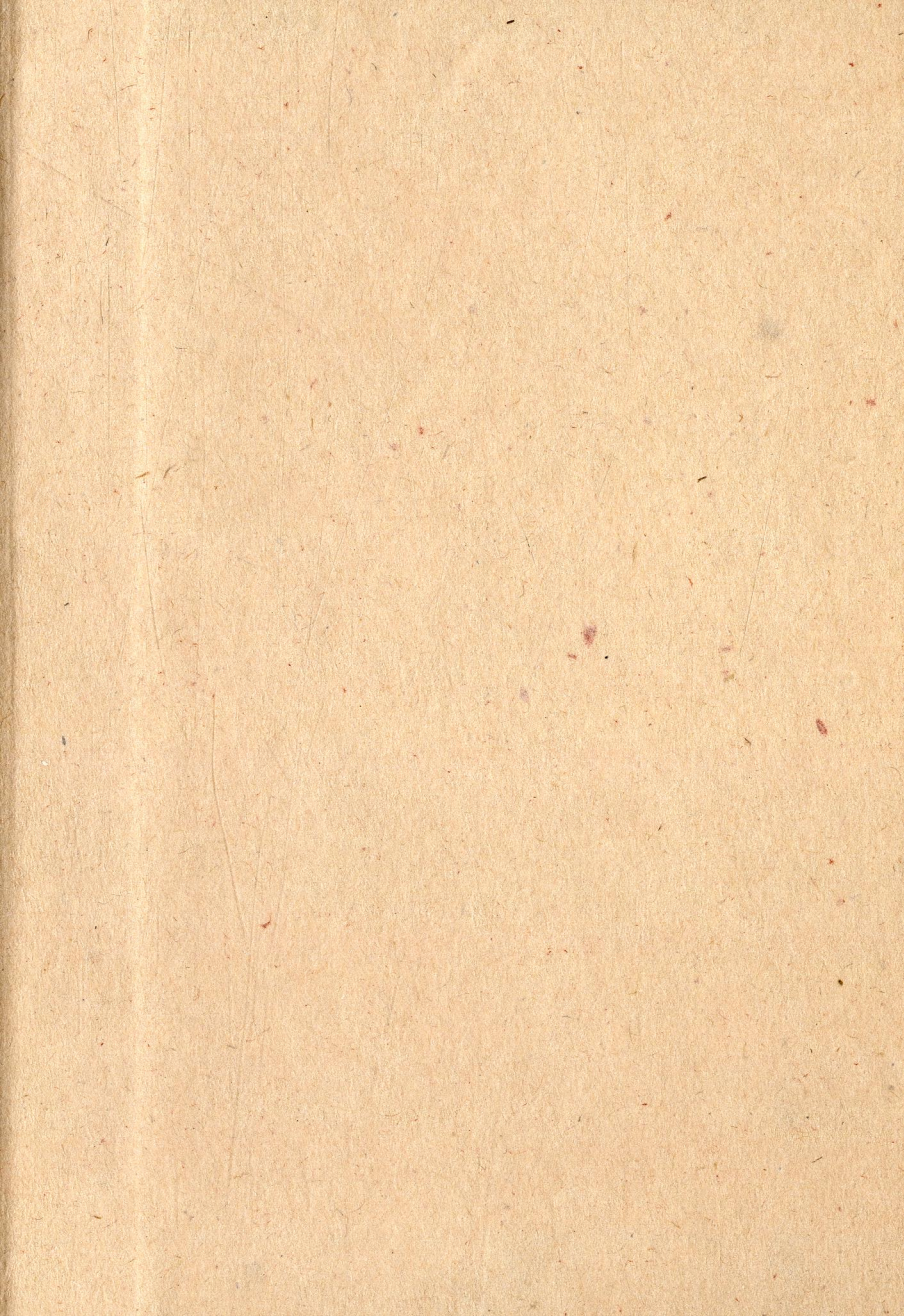
P
A

3702⁹

(1P)

י 3702 זס